

206/
21.

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE
(ALAPÍTOTTA: SZONGOTT KRISTÓF)

AZ ÖRMÉNY MÚZEUM-EGYESÜLET HIVATALOS KÖZLÖNYE.



SZERKESZTIK:

DR. HERRMANN ANTAL
az Ö. M. E. lb. igazgatója,

DR. PAPP GUSZTÁV
az Ö. M. E. titkára.



HUSZONEGYEDIK ÉVFOLYAM.



BÁRÁNY LUKÁCS
t. kanonok, fidesperes,
örm. kath. plébános
SZAMOSÚJVÁR.
1900.

===== SZAMOSÚJVÁR, 1907 =====
TODORÁN ENDRE „AURORA” KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.



		Lap
Ararátí	Szongott és az örmény kereszt . . .	51.
Bányai Elemér,	A régi Szamosújvár emlékei . . .	112.
Herrmann A. dr.	A kuruczok és az örmények . . .	30.
" " "	Dolgorukov herceg adománya és az Armenia új feladatai	155.
" " "	A bécsi mechtárísták és Szamosújvár	197.
Merza Gy.	Szongott Kristóf és az örmény irodalom	69.
" "	Szongott Kristóf dolgozatainak kimu- tatása az „Armenia”-ból . . .	82.
Orosz Endre	Jelentés a szamosújvári római cas- tellum praetoriumának ásatásáról	129.
Papp Gusztáv dr.	Szent Lázár szigetén	119.
" " "	Szamosújvár jövője	157.
Szongott K.	A Korbuly család	1.
Za-la,	Szongott Kristóf „Armenia”-jának 20 éves történetéből	90.
— —	Szongott Kristóf méltatása (Lapszemle és részvétiratok)	52.
— —	Az örmény muzeum története . . .	97.
— —	Szongott Kristóf utolsó művéről . .	124.
— —	Szongott Kristóf emlékére (emléksorok)	35, 127.





A KORBULY CSALÁD.

— Második, befejező közlemény —

IV. Czikkely. A Hollósy-család. *)

1. Fejezet. „A magyar nemzet csalogánya.”

— LONOVICS-HOLLÓSY KORNELIA. —

Az egykor hazánkban s a külföldön is annyira ünnepezt örmény születésű magyar dalművésznő, kit páratlan szép, ezüstcsengésű hangjáért mindenütt „magyar csalogány”-nak neveztek, a jubilált Lonovics József csanádmegyei főispánnak országszerte köztisztelőben állott neje, — Marczibányi-Dombegyházán hunyt el 1890. febr. 10-én néhány napi szenvedés után...

Hollósy Kornelia szamosújvári jómódú örmény szülöktől származott. Atyja Korbuly Bogdán és anyja Csáusz Magdolna volt. Nagyapja, ki göndörhajú (Kreczul) Korbuly Bogdánnak neveztetett, Szamosújvárt Alsó-víz-útcza 56. szám alatt fekvő házban lakott. E házban látott napvilágot apja is. Szülei Gertenyesen birtokot vettek, azért Szamosújvárról Temesmegyébe költöztek. Kornelia Gertenyesen született. Itt atyja magyar nemességet nyert, ki Korbuly nevét Hollósy-ra magyarosította**)

Hollósy Kornelia nevének említésére önkéntelenül feltárul előttünk emléke a fényes művészeti pályának, melyet az elhunyt dicsősége és népszerűsége tetőpontján cserélt fel — szíve gyöngéd érzelmeit követve — a családi élet szerény, de boldogító körével.

*) L. „Armenia” 1906. évfolyam, december havi füzet.

**) A „Hollósy”-családnév az örmény Árdzruni és a latinos Korbuly-családnévnek egyjelentésű magyar fordítása; tehát: Árdzruni = Korbul = Hollósy.

Utolsó föllépte után Kolozsvárról átjött Szamosújvárra is. Itt a plébániai örmény templomban, elhalt szüleiért engesztelő szent misét mondatott. Azután énekelt a fiú-árvaház javára. Más nap (1862. október 23-án) tisztelői ezüst-tálczán értékes ajándékot nyújtottak át neki. A szónok Gopcsa Jóachim tanácsnok volt, ki a következő szép beszéddel üdvözölte az ünnepelt művésznőt: „Szamosújvár fiai és leányai, kiknek dicsősége vagy, nyújtják át általam neked e csekélységet, melyet őszinte szív és osztatlan szeretet hoz. — Fogadd kis körünkben óhajtván várt kedves megjelenésedért tiszteletünk és forró köszönetünk ezen zálogát. Nagy és örökké emlékezetes leendő előttünk e nap, melyet te, dalok királynéja, bájos művésznő szereztél nekünk. — Az árvák intézete, melynek alapját mívelt lelked nemes ösztönéből gazdagítád, az idők hosszú során hálásan fogja jótékonyságodat említeni. — Magyarhon csalogánya! Dicső és előttünk mindig kedves neved — míg csak csalogány dalol — keblünkben élni fog kiolthatlanul. Tarts meg te is minket szíves emlékedben és babér-dicsőségteljes pályád hervadhatlan koszorújába tűzz számunkra is egy nefelejtset.“ Három napot töltött e város falai között. Placsintár Dávid vendégszerető házában volt szállva. Még más rokonai is vannak e városban.

Haza ment.

A mióta a magánéletbe visszavonult, fenkölt lelkületének minden erélyét, melyet előbb művészetében éreztetett, a jótékonyság gyakorlására fordította.

Halála is önfeláldozó jóságának volt következménye; mert egy beteg, kis unokájának ápolására áldozta még éjjeleit is, mígnem megtört a saját ereje. Ő ama ritka kiváltságoltak egyike volt, a kikben a művésznő, az igazi nő, a családjánya és a magyar honleány benső összhangban állt. A mai hűthideg korban dicséretül azt is külön kiemelendőnek tartjuk: hogy L. Hollósy Kornelia, a vallás-erkölcsi érzülettől áthatottan, a haldoklók szentségeinek áhítatos föl vételével fejezte be földi pályáját!... Temetése impozáns részvét mellett ment végbe a domegyházi pusztán, hol a megboldogultat a családi sírboltba helyezték örök nyugalomra. A ravatalt az

ország minden részéből érkezett számos koszorú borította el. A részvéttáviratok egész halmaza érkezett a mélyen sujtott családhoz ; többek között a miniszterelnöktől, Mihajlovics zágrábi bíbornok-érsektől, Dessewffy csanádi püspöktől és még sokaktól.

Csanádmegye szegényeinek osztatlan hálája bizonyára áldólag említendi az ünnepelt művésznő könyörületes, nagy szívét!...

Méltányosan nyilatkozott boldogultról az egész magyar sajtó. Igen érdekes cikkeket közöltek a néhai művésznőről különösen a „Fővárosi Lapok,“ „Pesti Napló,“ „Pesti Hírlap;“ arcképét is közreadta a „Vasárnapi Ujság,“ a „Hét“ és az „Ország-Világ.“ A sok, szép nyilatkozat közül azt, mi a kedvelt „Magyar-Szemlé“-ben jelent meg, mi is átveszszük:

„Hollósy Kornelia, a magyar művészet e fényes csillaga is eltűnt, s a magyar szellemi élet krónikása szomorúan adja tudtúl a magyar közönségnek e gyászos eseményt. Kell-e hosszasan magyarázni, hogy ki volt Hollósy Kornelia? Mi ifjú nemzedék is, kik soha sem gyönyörködhattünk világhírű művészetében, jól tudjuk, hogy ki volt ő. A magyar nemzeti köztudatba oly mélyen be volt vésődve a Hollósy Kornelia neve, hogy az apa, midőn gyermekének a nemzet kiválóbb szellemeiről beszélt, okvetetlenül felemlítette azt. Énekesnő volt Hollósy Kornelia; művészetének híre elterjedt egész Európában s mindenütt, a hol föllépett, dicsőséget szerzett magának s nemzetének. Apáink a legnagyobb elragadtatással említik nevét; művészetének hatalmát, erejét. Salvi és Lamberti voltak mesterei, s Korfuban lépett fel „Ernani“ szerepében először. Azóta többször fordult meg Európa nagyobb városaiban; kapott is többféle előnyös meghívást, de ő csak haza vágyott. A nemzeti színházban eltöltött idők képezik Hollósy Kornelia művészi pályájának fénykorát. Volt része ez idő alatt dicsőségben, ünnepeltetésben, népszerűségben annyi, mint kevés művésznőnek. 1852-ben lett igaz vonzalomból Lonovics József nejévé, kivel aztán utolsó perczeig boldogan élt. Mert nemcsak a színpadon ragadta el a közönséget, hanem bámulták az életben is erényességeért, szeretetre-

méltóságáért. Lonovics József érsek jegyezte meg róla: „Nemcsak szeretni, hanem igen sokra is lehet becsülni Nellit, ki a sikamlós pályán soha sem csúszott el.“ Hollósy Kornelia fővárosi szalonja nevezetes dolog volt annak idején s Vadnay Károly „Elmult idők“ című művében igen szépen fejt ki, hogy mily jótékony hatással volt e szalon a fővárosi irodalmi és politikai életre. 1862-ben vett búcsút a nemzeti színháztól lélekemelő tüntetések mellett. Azóta a dombegyházai jóságán élt emlékeinek és a gazdálkodásnak“...

A mondottakhoz még hozzáadok néhány sort.

Hollósy Kornelia első kiképeztetését Temesvárt nyerte, majd Bécsben az olasz Salvi, később Milánóban Lambertinitől tanult. Nyilvánosan legelőször Görögországban, Korfuban lépett fel, mint Elvira Ernani-operájában és oly sikert aratott, hogy e vendégszereplése után azonnal Turinba kapott meghívást. Innen 1846-ban a román fővárosba, Bukarestbe szerződött, de a Dimbovieza partjáról még azon év nyarán haza tért, s a pesti nemzeti színháznak lett tagja: hol csakhamar a „magyar nemzet csalogánya“-nak nevezték el, rendkívüli kedves énekeért s gyönyörű hangjáért. Tizenöt évig volt a magyar operának legelső csillaga s 1862. július 29-én lépett fel utoljára, Erkel „Bánk-bán“-jában, Melinda szerepében. Az ünnepelt művésznő hangja teljében vált meg a pályától, melynek ma minden fénye és dicsősége elhalványul azen erkölcsi érdem mellett, hogy női önérzetét a sokakra nézve oly végzetessé lett színpadi élet örvényei sem szédithették meg. Ő a nagyvilág zaját a kisvilág csöndes otthonával cserélvén föl, neje lett Lokovics József csanádmegyei főispánnak. (Ez a nagyhirű Lonovics József csanádi püspök unokaöccse volt. A hatvanas évek elején meglátogatta Szamosújvárt is s városunk örmény lakosságának szívélyes rokonszenvvel köszönte meg az ünnepélyes és vendégszerető fogadtatást, melyben részesült. („Armenia“ 1887. évfolyam 365—366 lap). Fivérei közül kivált H. Mihály, kit Szamosújvár város díszpolgárai sorába választott.

2. Fejezet. A' Hollósy-család nemesi czimere.



A Hollósy-család czimere

tépve, vérével táplálja kicsinyeit. Foszladékok jobbról: vörös-arany, balról kék-ezüst.

A (Korbuly-) Hollósy-családnak adományozott nemesi czímer leírása következő.

Négyszögletes paizs, melynek első kék mezejében szélesen végződő egyenlőszárú aranykereszt, a második és harmadik vörös mezejében oldalról kinyúló pánczélos jobb kar aranymarokolatú kivont görbe kardot tart, a negyedik kék mezőben végül összekötött arany-gabonacsomó látható. Sisakdísz koronán nyugvó, fészkében természetes színű, kiterjesztett szárnyú gödény (pelican) csőrével mellét

3. Fejezet. Hollósy Simon festőművész.

A Korbuly család egy másik ága, mely Szamosújvárról Mármaros-Szigetre szakadt, nevét szintén Hollósyra magyarosította. Ebből származott dr. Hollósy István író és bátyja: Hollósy Simon festő...

Hollósy Simon Mármaros-Szigeten született 1857. január havában Apja vagyonos ember volt, azért fiait kiváló nevelésben részesítette. Minden Hollósyban volt hajlam a szépművészetek iránt. Simon iskoláit Mármaros-Szigeten és Budapesten végezte. Művészi érzéke még az iskola padjai közt sem hagyta nyugodni. Korán fejlődött; érezte, hogy nem való sem papnak, sem bírónak, hanem csak — művésznak. Iskoláinak befejezése után a világhírű müncheni festő akadémiára ment; kitűnő tanárai közül ma csak Löfsch él.

Hollósy művészi talentuma mindjárt kitűnt: túltett pályatársain; tanárai a legszebb jövővel biztatták. Öt évig volt ezen akadémiának szorgalmas növendéke. De csak

azután, hogy szárnyra kelt, fejlődött egyénisége, művészi ereje. Nemcsak szereti, de érzi és érti is a — magyar



Hollósy Simon festő. (München).

nótát. Ez a művész csupán érzés; művein minden vonás — magyar és egyéni. Műveinek egy része Ámerikába

vándorolt: magán emberek birtokába ment át. Sok szép tanulmányát műkereskedők vették meg és elvitték azokat a szélrózsa különböző irányába. Nagy feltűnést keltett azon női arczképével, mit a nyolczvanas évek elején a „Kunstverein“-ban állított ki. Legnagyobb művészek csodálták ezt a művet; ezt a gyönyörű, szolid női arcot, melyek szemeiben annyi báj és kellem volt, hogy csodaszámba ment. E mű emelte Hollósyt a legnagyobb művészek sorába, kik úgy nyilatkoztak, hogy szemel, szájat, fület képen úgy megfestve még nem láttak. E kép a legnagyobb egyszerűséggel, de biztos tudással, lélekkel volt festve (csak kár, hogy magán tulajdonba ment át.)

E remekmű megalkotása után arra szólították fel a művészek, hogy iskolát: privát akadémiát nyisson. Engedett a felszólításnak: tíz évig tanította a fiatalságot a legnagyobb kedvvel és odaadással. Egy egész fiatal festő nemzedéket tanított; száz meg száz tanítványa közül nem egy-kettő tett már művészi hírnévre szert. Ezek között a párisi „Salon mention honorabl“ nyertesei is vannak.

Művei közül kiváló említést érdemel a „Kukoriczahántás“, mely 1885 évi országos kiállításon éremmel tüntettetett ki. Tárgya a népeletből van merítve, gyönyörűen festett kép, tele lélekkel. Az a kis nép-életképe, mit évekkel ezelőtt a magyar nemzeti múzeum vett meg, gyöngye a magyar művészetnek. Sokat mond az a képe is, melynek címe az „Ország bajai.“ Azt hiszi a szemlélő, hogy levegőjében oda vannak festve a bús magyar nóta — hangjai is! Beh pompás rajta az a Tóni, úgy búsul. Akárhányan úgy nyilatkoztak, hogy „még nem láttam hegedűt így megfestve, talán még most is zokog.“

Azon szép művei közül, melyek műtermében készülő félben állványokon hevernek, csak kettőről teszünk említést. Egy „a falú végén kullogó furulyás cigányok.“ Ez a gyönyörűen indult, nagyszabású kép egy darab természet; ha elkészül egy remekművel gazdagabbak leszünk. A másik, mely egy jól sikerült, nagyméretű vázlatban van meg, a mi legszebb nótánkat: a „Rákóczy induló“-t festi meg mesteri kézzel...

Iskolájának hírneve elhatott messze földre. Európa, Amerikából küldenek hozzá tanítványokat. Nyers tehetségeket vesz által kiképzés végett és kész művészeket küld vissza haza... Jött legyen tanítványa a föld bármely zugából, azért sorsát szívén hordja. Művészete, kifogyhatatlan humora, kedélye és atyai jó tanácsai azok a megbecsülhetlen tulajdonságok, melyekért tanítványai oly annyira szeretik.

Még csak negyenkilencz tavaszt látott; azért — ha Isten kedvez életének, — még sok remek alkotást várhat tőle a magyar festőművészet! („Armenia“ 1896. 9 füzet.)

V. Czikkely. A Korbuly-család.

1. Fejezet. A Korbuly-család eredete.

Az Árdzruni család egyik tagja beáll a római legioba, hol felviszi a hadvezérséig. Ekkor örmény nevét elhagyja és helyébe a majdnem egyjelentésű Corbulo¹⁾ nevet veszi fel. Erről egy német író ezeket mondja: „Cn. Domitius Corbulo, Cäsonia, Caligula (római) császár neje-nek fivére és kitünő hadvezér volt. Corbulo Germaniában a Gennascus által vezetett chauc-ok felett a Vesper torkolatánál 47-ben Kr. u. és Örményországban Tiridátes és

¹⁾ Ez a kiváló hadfi, ki habár tudta, hogy örmény nevének jelentése latinul aquillifer, mégis akkor, midőn nevét latinra fordította, választása nem az aquillifer szóra, hanem a corvus-ból alakított Corbulo névszóra esett. Azonban vannak most is még elegen, kik a két szót aquila és corvus gyakran felcserélik. Egy példát itt is felhozok. Az „Örmény Akadémiai Szótár“ (I. rész) 362 lapján, az árdzui (= sas) szó végén ezt az örmény idézetet olvasom: „Ur kesèn iczhe, ántèr zsoghovészeczhin árdzuikh.“ Ezt magyarul így szoktuk lefordítani: „A hol a dög van, ott gyűlnek össze a hollók“; pedig „árdzuikh“ szónak jelentése nem hollók, hanem „sasok“. Azt, hogy a „corvus“ szóból lett a Corbul-o családnév (így corvus, corbus, corbul-o), mutatja ez a román közmondás is: „Corb la corb nu scöte ochii“: holló a hollónak nem vágja ki a szemét. Ez a példa is azt tanúsítja, hogy a latin corvus szóból csinálta a román „corb“ szavát.

ennek fivére Vologeses, a parthusok királya felett 58-ban és 63-ban Kr. u. nagy győzelmet nyert.“ (Lübker, Reallexicon, 285 lap). — A magyar Kuzsinszky Bálint pedig a következőket mondja: „Corbulo Cn. Domitius, Catigula császár feleségének testvére, híres hadvezér, kit Claudius Kr. u. 47-ben az alsó Rajna vidékére küld, hogy a chaukokat és frizeket fékezze meg. Nagy szerencsével megkezdett háborújának befejezését megakadályozta azonban Claudius féltékenysége. Hogy csapatait foglalkoztassa, egy csatornát és egy erődítményt építtetett. Nero 58-ban (Kr. u.) Armeniába küldötte, hol a partusok királyát Vologesest és ennek testvérét Tiridátest több hadjáratban legyőzte.“ (Pallas-Lexicon, 4. köt. 516 lap.)

A hazai tekintélyes Korbul (Korbuly) család ősei ezen Corbul-o-tól, ki az örmény Árdzruni-család egyik viruló ágát képezte, vették eredetöket és kaptak nevet.

A szamosújvári anyakönyvekből és a városi levéltárból a Korbul-ok-ra vonatkozólag ezeket írtam ki: Ezen családnak egyik jelentékeny tagja 1773-ban (Kereszteltek anyakönyve, II. kötet 421 lap, 90 tételszám) így írta nevét: Clemens Antonius Korbul; ellenben 1781. ján. 10-én ezt írta az anyakönyvbe: „Ego Clemens Korbuly.“ Czetz pap 1806-ban (Ker. II. köt. 118 lap, 27 tételszám alatt) e nevet így írta: „Martinus Korbuly.“ — Albert Chácshigi Korbul-ján: Korbul Kristóf fia Albert. (Szam. Ker. II. köt. 719 l., 121 l., 1781 év. Azelőtt Albert helyett, az örmény Êdélbej keresztnév volt használatban.) Korbuj Jánosné (Szamosújvár városi levéltár 1764 év.) Christophorus Korbuly senior... és mellette örményül: Chácshig Horopszimei: Horopszime (Ripsima) Kristóf (Idősebb [senior] Korbuly Kristóf, megkülönböztetőleg a fiatalabb [junior] Korbuly Kristóftól, az anyja nevééről még Ripsima Kristófnak is neveztetett). Kirkosa Korbuly Kristóf (Szam. városi levéltár, 1821—679 sz.). Ezt így kell érteni: Korbuly Gergely fia, Kristóf. Ioannes Korbuly alias Czitram. (Szam. városi lev. 1809—674 sz.). Korbuly János abusive Szosz-kere. (Szam. vár. lev. 1813 év, 295—301 sz.). Korbuly (Czuczug) Kristóf. (Szam. vár. lev. 1828—1007 sz.) Korbuly Kristóf vulgo Ecclesia (Szam. vár. lev. 1831 év).

Korbuly Simon alias Ortniál (Szam. vár. lev. 1833 év). Az 1738. évi összeírásban (Szam. vár. lev.) ezt találtam: Ágopsá Korbul-i (itt a végső i = nak, nek, tehát Korbulnak [fia] Jakab, vagy röviden Korbul Jakab) és mellette latinul: Iacobus Korbuly. Később az y-ról elhagyták a két pontot; így lett a Korbuli szóból Korbuly...

*

Ezen nevezetes örmény család is több kiváló férfiút adott a magyar hazának. Én ezen munka keretében öt kitünő Korbulyról fogok megemlékezni, kik közül a két első egyházi férfiú volt, a három utóbbi pedig a világi rendhez tartozott...

1. Fejezet. Dr. Korbuly Kelemen.

1746-ban született, atyja neve Korbuly Emanuel volt. A keresztségben Antal nevet nyert, de mint pap a bérmanévét (Kelemen = Clemens) használta. Ugy mint többi pap elődei, ő is Rómában tanult. Az „Örök város“-ból 1769. máj. 6-án városunk főbirájához („Spectabili ac Generoso Domino Christophoro Jakabfi, Privilegiati Oppidi Armenopolitani Judici Primario mihi plurimum colendo. Per Mantuam, Viennam Austriae, Budam, Claudiopolim — Szamosújvár in Transylvania“) írt örmény levelében a többek között ezeket mondja: „Reméllem, hogy három hét múlva felveszem — Isten segítségével — a szent fokozatokat és ha Istennek véghetetlen jósága méltóvá tesz engemet arra, hogy az egyházi rendbe felvétessem, úgy az első olvasó misémet Szt-Péter templomában fogom elmondani a mi tekintetes városunk lelki és testi javáért“

(Դի յուսով, թէ իրեն շարգեն զիս Էմանյիս օգնու թիւն աի սկիսիմ զ սր առաքանքը անդունելու, եւ թէոր էջ անունն բարութիւնը զիս արժանի անել բաշտմայական հարքին, նա զառջի թիւ պատարարքս Սր-Ստորոս եկեղեցուն մէջ աի առիւմ մեր պատմելի բարքին թէ յազնոր եւ թէ մարմնաւոր յաջողութեանը նախար:

Gi huszám, the irékli sáptén véré Ászduádzájín oknutheámpên bi szgêszim éz szurp ászdidsánkhe éntunelu, jév theor Ászduádzájín ánhun páruithiuné zisz árszáni áne kháhánájágán gárkin, ná zárcsi thiv bádarákhész Szurp-

Bedroszá Jégéghéczhun mecs hi ászim mér bádveli khághin the hokevor, jév the mármnávor hácsoghutheáne hámár).

Korbuly Kelemen részére, kit a nép Der-Géghmosznak nevezett, a város a következő kitünő bizonyítványt adta ki:

„Nos Magistratus Liberae Regiaeque Civitatis Armenopolis, vigore praesentium damus pro memoria, significantes quibus expedit universis, A. R. D. Clementem Korbul curatum hujus Civitatis Capellanum, per 20 annos in cura animarum isthic posito, talem se se tulisse semper, ut incumbentibus obligationibus suis perfectissime responderit, et in spargendo Divino ex cathedris Templorum ad populi concionem semine, non modo facundum, sed in fructu operis, messeque spirituali colligenda foecundum quoque cum lucro animarum, Divinae gloriae zelotem semet probaverit, in laboribus spiritualibus invicto semper et infracto spiritu praecedens, in cura animarum disponendis moribundis noctu diuque desudans, bonum odorem, exemplum perfectionis aedificationis normam ubique relinquens, Lucernam virtutum ardentem et lucentem se se exhibuerit adeo, ut coram Deo et hominibus merito dilectus habeatur, insuper promptitudinem et dexteritatem suam ad cuncta Ecclesiastica negotia cooperando Magistratui in Altissimis, praesertim circa Ecclesiastica jussis quandocunque requisitus extitit extendisse. Super quibus modo praevio recensitis praesentes Litteras nostras testimoniales, futura A. R. D. Clementis Korbul sui pro legitimatione deservituras authentici sigilli nostri munimine roboratas dedimus.“ (Vár. lev. 1789. aug. 19. 230 jk. sz.).

A derék Jakabffy János után a híres Korbuly Kelemen választották a hívek plebánossá. Az új plebánosról ezt mondja gróf Battyáni Ignác püspök: Megválasztottak valóban egy tiszta, feddhetetlen életű, a lelkipásztorkodás terheinek viselésére hasonló (olyan, mint a néhai Jakabffy) férfiút, ki az én ítéletem szerint is az Isten egyháza körül érdemeket szerzett.“ A megválasztást megerősítő püspöki irat szó szerint a következő: „Amplissime Magistratus! Dilecti

in Christo filii: Redditae sunt mihi Amplissimi Magistratus litterae, quibus electionem Honorabilis Clementis Korbuly in Parochum suum mihi significat, confirmandumque proponit. Elegerunt sane virum integrum, oneri pastoralis ferendo parem, et meo quoque iudicio de Ecclesia Dei bene meritum, Cujus electio sicut mihi accepta est, ita eandem accepto et confirmo, subin. Investitura, hanc meam voluntatem testaturus. Iisdem Honorum gradibus, quibus Admodum Reverendus condam Joannes Jakabffy, dum viveret Parochus Armenopolitanus gavisus est, titulis, insignibus et praerogativis novum hunc Parochum suum ornare non deero; Amplissimum itaque Magistratum Paterne hortor, ut praedictum Honorabilem Clementem Korbuly, donec haec omnia suo modo expediantur, et deinceps etiam Pastorem suum audiat, reversatur, ac etiam protegat, et ab iis, quorum interest, omnem reverentiam et obedientiam postrari faciat. Caeterum Paternam Episcopalem meam benedictionem impertiens, maneo Amplissimi Magistratus Claudiopoli 18. 7bris 1791. verus Pater: Ignatius Episcopus Trans. Comes de Battyán.“ (Vár. lev. 1791—130. sz.)

1791. szept. 18-án erősítette meg a püspök Korbuly Kelemen¹⁾ megválasztását és ugyanazon év decz. 11-én már kinevezi főesperessé és tisztelethelyi kanonokká. Ezen kinevezés vonatkozó része így szól: „Amplissime Magistratus! Plura pro sua pietate DVtras in Bonum Ecclesiae praestitisse quoties apud me tacitus recolo, toties laetitia perfundor, spemque concipio fore, ut ampliora in Ecclesiam conferant pietatis documenta, non ultimo loco commemorandum mihi illud est, quod nuper absque ulla acceptance personae libera suffragia sua in hodiernum contulerint Parochum intuitu cuius liberalitatem DVrum

¹⁾ 1792-ben ezek voltak a segédlelkészek: Káringetz Bogdán, Moldován Kajtán (Adeodat), Novák Péter, Verzár Auxentius, Korbuly Simon, Antalffy Mihály, Mártonfi Kristóf, Simai Lukács, Bogdánfi Kristóf. (Örmény prot. III. köt. 490 lap). De már 1799-ben csak hat segédlelkészünk van: Novák Péter, Verzár Auxentius, Korbuly Simon, Miron Mihály, Simai Lukács és Czetz Kristóf (Mártonfi).

modo maiori spe fretus etiam provocare debeo: perspicuum quippe est, quod quidquid in Eum collaturi sunt, in Bonum Ecclesiae, cui propterea deservit quodammodo redundabit, Eum per me honore Canonici Ecclesiae meae Cathedralis auctum, atque etiam munere Archidiaconi ornatum. . .”

A város Korbuly Kelemen számára ismét egy szép bizonyítványt állított, melyből a következőket közöljük: Rssimus Dnus Clemens Korbuly SSae Theol. doctor. Cathedr. Eccl. Albo. Carolinensis canonicus, Archidiaconus Szolnokiensis et Parochus. . . Quapropter Rssimum Dnum, qua capellanum et per quatuor annorum curriculum scholarum hujatum Latino-hungaricarum professorem, quam qua Archidiaconum et parochum muniis sibi concreditis laudabili cum dexteritate, zelo indefessa, sedulitate muneris omnibus absoluta, ex asse absque ullo defectu, — ad omnium et singulorum usque complacentiam quoad functiones Archidiaconales et parochiales, quam quoad regimen scholarum — satisfecisse adeo, ut quamvis circa promovendam Parochialis Ecclesiae fabricam ad solatium singulorum occuparetur, nihil tamen eorum, que ad praeactatas parochiales functiones et scholarum directionem attinent, praetermittat. Unde eundem Rssimum Dnum Clementem Korbuly quoad omnem rationem praecipuo amore, favore, honore ac muniis eidem collatis omnino dignissimum esse. Super quibus praerecensitis qualitatibus ac caeteris etiam peculiaris animi dotibus, eximiis item virtutibus et exemplariter traducta eiusdem vitae ratione vere ac conscientiose attestari non dubitamus.” (Vár. lev. 1800—734 sz. 1800. júl. 26-án tartott városi közgyűlés jegyzőkönyvéből).

„A föltisztelendő esperest urnak az eddigelé esztendőnként adni szokott (habár canonica portio-adással nem tartozik) négy boglya szénán kívül a város ex consideratione meritorum esztendőnként négy öl fát is önként applacidál.” (Vár. lev. 1801—617). Tizennyolcz évig, 3 hónapig és 20 napig volt plebános, 64 évet élt. Meghalt 1810. ján. 7-én. (L. Szamosújvári halottak, II. köt. 457 lap.

3. Fejezet. Korbuly János helyettes plebános.

Kiváló képzettséggel, nagy tudománynyal bírt ez a Krisztus szelleme szerint élt pap. Volt theologiai tanár

Gyulafehérvárt. Irt dogmatikai munkát, melylyel személyesen ment el Nagy-Váradra Szaniszló Ferencz lat. szert. püspökhöz, ki hajlandó volt a munka kiadási költségeihez hozzájárulni. A kézirat Fogarasi Mihálynál, ki később erdélyi püspök lett, — maradt Váradon, hol idővel — a theologiai irodalom kárára — elveszett. Mondják azok, kik a derék munkát átlapozták, hogy az hézagpótló mű volt.

Szabad ideje alatt nagy előszeretettel foglalkozott a méhekkal is. A méhészetről magyar nyelven írt könyve nyomtatásban is megjelent. Ha jól tudom, ez az első(?) mű, mit a méhekről magyarul írtak...

Korbuly János idevaló örmény szert. papot egy Szt-István-napi praedicatiójáért a tanács nemcsak fizetésétől fosztotta meg, hanem még fel adta a püspöknek és a főkormányshéknak is. A főkormányshék helytelenítette a tanács eljárását és úgy nyilatkozott, hogy a püspök eligazítja a dolgot. A püspök pedig, kitől azt kérték volt, hogy mozdítsa el innen, így írt a tanácsnak: „Nehezteléssel vettem azon cselekedetét a tekintetes Tanácsnak, mely szerint ugyan akkor, midőn tiszt. Korbuly János ellen nálam panaszt tett, feleletem el sem várván, a fels. kir. főkormányshéknél is alkalmatlankodott... hivatala folytatásában és fizetése vételében (melyet csakugyan ezelőtt sem vesztett volt el) tökéletesen megerősítettem, feletébb nagy illetlenségnek találván azt, hogy egy ily dicséretes magaviseletű és jeles tudományú férfiú ellen egy csekély megbotlásért, mi inkább onnan származott, mivel a materiát Szt-István napjára magam rendeltem és nem ő maga választotta, hogy az előljárók és alattvalók kötelességeiről, melyekről a Szt-Irásban nem egyszer vagy on emlékezel — szóljon (Vár. lev. 1821—2105 sz.).

A gyergyó-szt-miklósi küldöttek ide jöttek 1838-ban és elhalt papjuk helyébe Korbuly Jánost hívták meg. Erre a választott közönség ezt határozta: „Mivel a helybeli klerusban nincsenek számon felül levő káplányok, hogy azokból valakit valahova lehetne elrendelni, annál fogva szívére vevén a vál. közönség tiszt. Korbuly Jánosnak azon

szándékát (ki késznek nyilatkozott az elmenetelre, ha a püspök elrendelmé), a vál. közönség jó előre találja meg püspök úr Ő Excellenciáját, és kérje meg, hogy tiszt. Korbuly János elmenetelét ne confirmálja, miután vannak itt más papi személyek, kiket a deputatusok által kívánt hivatalra ajánlani lehetne. — Mivel Korbuly J. a tanácsban személyesen azt felelte, hogy „bizonyosan elmegy, ha a püspök elrendeli — a dolog függőben maradt, míg e tárgyban a püspök nem intézkedik.“ (Vár. lev. 1828—300 sz. Tempora mutantur: 1821-ben azt írták a püspöknek, hogy rendelje el innen és most nem akarták elbocsátani!)

*

A püspökhöz pedig a következő iratot intézte a tanács:
Erdélyi püspök csiktusnádi Kovács Miklós úr Ő
Excellentiájához.

Bizonyosan tudjuk mostan azt, hogy Excellentiád helybeli káplányt: tiszt. Korbuly János urat gyergyó-szt-miklósi örmény rítusú plebánosnak választani és kirendelni méltóztatott. Mi ugyan végtelenül tiszteljük Excellentiádnak apostoli bölcs intézkedését, mely szerit Excellentiád a megnevezett helységben lakozó felekezetünkbeli római katolikus hívei számára egy ilyen minden tekintetben érdemes lekipásztorról gondoskodni méltóztatott: de mivel patronatus jussán sok esztendőtlől fogva állod. kassánkból systemisalt fizetéssel provideált helybeli káplányaink népességéhez és az a szerint való szükséghez alkalmaztatólag hat személyre megállapítva levő száma most is hiányos, csak 4 káplányaink lévén mostanság; és ezek közül egyik öreg, másik beteges; a harmadik a kegyes hagyományok felvigyázója (Bárany István) és az evvel járó terhes hivatal miatt el van foglalva, azért mind a háromnak segítségre vagyon szüksége; mivel mostani plebánosunk szolnoki főesperes főt. Simay Lukács urat koros ideje testében elgyengítette — és egyedül a nevezett pap úr az, a ki ilyen helyzetetésünkben sikeres segítségünkre vagyon, következőleg reája, mint különben is példás és szorgalmas lekipásztorra mind mostan, mind pedig — az öregebbek valamelyikének közben jöhető halála

esetében — jövődre még nagyobb szükségünk vagyon; — különben is iránta városi népünk, különösen a szegénység, kit a dicséretes közönséges tudás szerint nemcsak példával, oktatással, hanem vagyon a egy részének segélyezésre való önkéntes feláldozásával gyámolítani szokott, igen nagy bizalommal viseltetik. — Végre nyomos tekintetet érdemel az is, hogy tulajdon patrimoniumának titulusára szenteltetett pappá és egy 80 esztendősen idős atyát és koros anyát táplálnia és gyámolitania kelletik, kiket éltök, vagy legalább egészségök veszedelmeztetése nélkül oly messze és fáradságos utra nehezen vihetne el; ezen okoknál fogva mai napon hűtös közönségünkkel együtt tartott tanácsi közgyűlésünkből egyesített kéréssel esdeklünk Excellenciának az iránt, hogy a mi szükségünket is e részben kegyesen álltallátni és az érdeklött pap úr iránt tett rendelkezését ennyiben megváltoztatva sem őtet, sem többi káplányainak egyikét sem innen máshova ne méltóztassék elrendelni. (Vár, lev. 1828—395 sz.),

Erre a püspök így válaszolt :

Tekintetes nemes Tanács! Noha nagy örömemre szolgál nekem a tek. nemes Magistratusnak folyó holdnak 24-én hozzám intézett becses leveléből érteni, hogy: Korbuly János szamosújvári segédpap példás magaviselete, fáradhatlan szorgalmatossága, buzgó oktatásai és más dicséretes tulajdonságai által teljes mértékben megnyerte legyen a hiveknek szeretetét és tiszteletét; mindazonáltal, mivel épen e volt indító ok arra, hogy eredményeit némiképen megjutalmazzam és a gyergyó-szt-miklósi örmény rítusú róm. kath. hiveknek ily példás életű lelkipásztorra lévén szükségek, oda plebánosnak nevezzem. Azért a tekintetes Magistratus kérését nem teljesíthetem, hanem az említett pap iránt tett rendelkezésemet újilva megerősítem.

A tek. nemes Tanácsnak Károlyfehérvárt, 27. máj. 1828. Köteles szolgálja: Kovács Miklós m. k. erd. püspök. (Vár. lev. 1828—408 sz.).

Elment és több évig volt ott plebános; de évek múlva ott hagyta a parochiát és — haza jött. Az eltávozás okát és körülményeit igen szépen írja Kritsa Klára „Az átok“ című elbeszélésében, mely az „Armenia“ IV. évfolyamában (1890) jelent meg.

Mikor Korbuly János (Der-Ohánnesz) visszajött, plebánosunk: Gajzágó Kristóf ágyban fekvő beteg volt; azért a város Korbulyt bizta meg a helyettesítéssel (administrator), ki a plebános halála után is teljesítette a plebánosi teendőket — Lukácsi Kristóf megválasztásáig (1855). 1850-ben már helyettes plebános (: „1850-ben Korbuly János helyettes plebános.“ Vár. lev. 1850—30 sz.).

4. Fejezet. Korbuly Bogdán országgyűlési „követ.“

Korbuly Bogdán Szamosújvárt született 1803. ján. 9-én. Tanult szülővárosában és Kolozsvárt, a jogból Maros-Vásárhelyt tett vizsgálatot. Van kezeim közt egy egykorú irat, mit néhai hátrahagyott iratai között találtak. Ebben (az írás nem a Korbulyé) szó szerint ezeket olvasom: „Korbuly Bogdán 1840-ben doktori dissertációját Kossuthnak ajánlotta, de Reisinger tanár és a censor nem engedték meg a kiadást; midőn Korbuly az ok után tudakozódott, tanára ezt felelte: „Kossuth iránt tiszteletet érezni, még inkább tanusítani — tilos.“ Tanulmányai befejezése után nem keresett kenyeret. „Ne vállalj hivatalt — mondá apja — van miből megélned.“ De helyet foglalt az esküdt közönség (communitas) tagjai közt.

Ezen idő tájban (1840) történt, hogy Dobokamegye, mely hol Széken, hol Bonczidán székel, praetoriumát Szamosújvárra akarta áttenni. Szamosújvár város közgyűlése is tárgyalta e kérdést. Egy kisebb párt be akarta fogadni a megyét, de az ellenpárt győzött. Most a megye hirdetett gyűlést, melyre e város, mint birtokos, szintén küldött biztosokat. Korbuly Bogdán és egy esküdt ment a gyűlésre. A küldöttek utasításában ki volt mondva, hogyha a megyei gyűlés azt határozná el, hogy székhelyét Szamosújvárra teszi át, a biztosok mondjanak ellent. Korbuly az utasítást követte. Azonban a megyei gyűlés kimondotta,

hogy a székhely Szamosújvár és küldött is rögtön a gyűlés színhelyéről Szamosújvárra embereket, hogy megyeháznak alkalmas épületet vegyenek. Megvették a Felsővizutczában a dr. Demsik-féle házat (most dr. Zakariás lakik ebben a házban). A gyűlés addig el sem oszlott, míg a kiküldöttek vissza nem jöttek és jelentést nem tettek eljárásuk sikeres eredményéről.

De a város többségének nem kellett a megye. Mivel pedig a főkormánysház, mely a házvásárlást is helyben hagyta, Dobokamegyét pártolta, — a város Ő Felségéhez, a magyar királyhoz folyamodott: Korbuly Bogdánt és Duha Kristóf tanácsost Bécsbe küldötte. Voltak azonban közöttünk olyanok is, kik úgy vélekedtek, hogy ilyen fontos ügyben egy kétfagú bizottság sikerrel nem működhetik; azért azt indítványozták, hogy küldjön ki a közgyűlés még bár két tagot. A választás Bogdánfi Gábor helyettes főbíróra és Bárány István (Der-Esztephán) örményszertartású kath. papra esett...

Alig ment fel a bizottság, a folyamodvány fegfelsőbb kézjegygyel ellátva leküldetett az udvari kanczelláriához. Erre csak Korbuly maradt fenn, a bizottság többi három tagja leutazott. Bárány pap Pesten kiszállott és elment a gazdag Jakabffy Gergelyhez s megkérte, hogy csináltasson a szamosújvári nagytemplom számára egy főoltárt. Csináltatott; 20000 (huszezer) forintba került a diszes főoltár.

Azalatt Korbuly levéllel értesítette a várost az ügy állásáról. Erre a közgyűlés 1840. aug. 19-én tartott üléséből a többek között ezeket írta a „kedves esküdt úr“-nak: „Őszintén hiszi a közgyűlés, hogy azon bizalomnál fogva, miszerint ezen bizottsági tisztet megnyerte, valamint eddig mindent megtett, úgy ezután sem mulaszt el semmit, mi a kérdés alatti ügynek kedvező ellátására czélarányos leend.“

Nemsokára Ő Felsége, az udvari kanczellária felterjesztése alapján, azt határozta, hogy a megyeház maradjon az eddigi székhelyen.

És itt talán kérde a tisztelt olvasó, hogy vajjon miért nem fogadta be Szamosújvár város polgársága Dobokamegye székházát, holott mai napság nem egy város, még

áldozatok árán is szeretne megyei központtá válni? Talán szűkkörű felfogás, vagy szeparatikus irányzat? A ki ismeri a hazai örménységet, az evvel nem vádolhatja elődeinket, kik latba vetve minden körülményt, úgy találták, hogy alig áll arányban az a szellemi előny és anyagi haszon, mit egy megyei központ nyújt, avval a sok eshetőleges kellemetlenséggel, melyekben résztletné őket némely áristokráta önkénye, kinek hite szerint „az ember a bárónál kezdődik“...

Azonban „tempora mutantur et nos mutamur in illis“. A 48-iki nevezetes korszaknak, mely lerontotta a nemes és nem-nemes között fennállott válaszfalat, — mondhatni legszebb vívmánya lett, hogy azóta e hazában minden ember — ember és magyar. Szamosújvár is szívesen adott helyett a 60-as évek elején a megye székházának, melytől azelőtt annyira idegenkedett; sőt utóbb valódi veszteséget látott abban, ha a székhely átvitlenék... és mindent elkövetett, hogy itt maradjon a központ, de most már — hasztalan...

Korbuly lejött Bécsből... és azután hivatalba lépett. A polgárság pedig azt a sikert, melyet bécsi küldetésében elért, azzal jutalmazta, hogy megválasztotta országgyűlési követjévé előbb a kolozsvári és később a pesti országgyűlésre. Jelen is volt 1848/49-iki országgyűlésen Pesten és folytatólag Debreczenben, a hol fel is szótalt...

1875-ben, mint városi tanácsnok ment nyugalomba. A nyugalom boldog napjai alatt gyakran mondogatta Horac-cal: „Beatus ille, qui procul negotiis“...

5. Fejezet. Dr. Korbuly Imre.

Midőn a hetvenes évek első felében dr. Korbuly Imre a magyar közigazgatásról írt művét közrebocsátotta, — rendszeres, a magyar államjog egész anyagára kiterjedő újabb munka, Cziráky, Virozsil és Récsi művein kívül nem létezett s az örmény születésű Korbuly Imre egyszerre közigazgatási irodalmunk legjelesebb szerzői sorába emelkedett, maig is egyetemi használatban levő könyvével; melyben ő a korábbi rendszeres művek, egyes államjogi

kérdésekről jogtudósaink legjelesebbjei által irt monografiák, értekezések és vitairatok fejtegetéseire is tekintettel volt, s azokat könyvészetileg rendszeresen egybefoglalta.

Sőt azóta is, hogy Korbuly műve megjelent, alig egy pár ily rendszeres munka látott még napvilágot e kiválólag hazai szakában a jogtudománynak s a Korbuly után következett Boncz-, Kiss- és Nagy-, Horváth- és Mariassy-féle közjogon kívül újabbi rendszeres tárgyalását a magyar államjog egész anyagának maig sem bírjuk.



Dr. Korbuly Imre.

Cziráky latinul irt magyar közjogának megjelenése óta tehát mindössze a fentebb elősorolt munkák foglalják magukban többé-kevésbé a magyar államjog egész rendszerét, s e művek szerzői sorában is (köz-elismerés szerint) méltó helyet foglal el a jeles magyar-örömeny jogtudós: Korbuly.

Korbuly Imre 1844. nov. 9-én született Nagy Dersidán (Szilággyvárm.) Atyja vitézségi éremrenddel kitüntetett részese volt az 1848-as nagy időknek. Fiát kezdettől gondos nevelésben kívánta részesíteni; azonban e

szándéka 1853-ban beállott munkaképtelensége folytán meghiúsult s így a jelzett időtől a szorgalmas fiú neveltetését atyái nagybátyja Korbuly Lázár vette kezébe, ki fogadott fiát előbb Debreczenben a kegyesrendieknel, majd Nagyváradon, majd ismét Debreczenben taníttatta, hol is 1861. jún. 30-án az ev. ref. főcollegiumban dicséretes érettségi vizsgálatot tett, mi azonban természetesnek is látszott; mert Korbuly már mint megyedik gymnasiális osztályú

tanuló meglepte tanárait egy hírneves dolgozattal, mint felsőbb osztályú tanuló pedig Teleki és Széchenyi halálára írt politikai költeményeivel vonta magára a figyelmet. Érettségi vizsgálata után pappá akart lenni s mint nagyváradi papnövendéket Nogáll kanonok ajánlatára a budapesti hittudományi karhoz küldötték. De betegeskedése miatt a papnöveldéi pályát abbahagyta s a budapesti egyetemen a jogi tanszakra iratkozott be, hol is mint harmad éves joghallgató 1863-ban történelmi fejtegetésekben bővelkedő közjogi pályakérdést nyert meg, melynek megírásához Pauler Tivadar saját nagybecsű könyvtárát bocsátotta rendelkezésére. Befejezván jogi tanulmányait 1868. szept. 29-én a győri akadémiához tanársegéddé és könyvtárnokká nevezték ki, 1869. júl. 14-én ugyanoda helyettes rendkívüli tanárnak, 1869. nov. 19-én a tudori oklevél kiérdemlése után pedig ezen minőségben a pozsonyi jogakadémiához helyezték át. 1870. márc. 10-én ugyanitt nyilvános rendkívüli, 1871-ben pedig rendes tanár lett. 1871-ben okt. 5-én a létesült kolozsvári kir. tudományegyetem rendes tanárává neveztetett ki s mint ilyen az említett év okt. 19-én tette le a hivatalos esküt. Ezen időtől kezdve 1876. évi márczius 5-én bekövetkezett haláláig a kolozsvári egyetemen tanította a magyar közjogot és magyar közigazgatási jogot.

Hogy mily fényes sikerrel működött Korbuly a tanári pályán, azt legszebben igazolhatják nemcsak az országban szétszórva élő kiváló jogásztanítványai, hanem irodalmi művei is, melyekből igazán maradandó emléket biztosított nevének. „Közjog“-át 1871-ben tette közzé oly kelendőséggel, hogy a következő évben új kiadást kellett abból sajtó alá rendeznie. E kiadást újabb meg újabb átdolgozás követte annyira, hogy még ma is, majdnem 20 évvel a szerző halála után, a Korbuly név ott ragyog a magyar közjogi tankönyvek homlokán és említetik e név nem egyszer a magyar parlamentben is a közjogi fejtegetéseknél. Nem kevésbé nevezetes Korbuly-nak 1868-ban megjelent és akadémiailag koszorúzott következő pályamunkája: „A báni méltóság tekintettel horvát-, dalmát- és látországi, nem különben a szörényi, bosnyákországi, a

macsói, sói, ozorai, bronchi, kruchói, bolgárországi, nándorfehérvári, zreborniki, jajczai, szabácsi és szerémi bánások történelmi és közjogi viszonyaira.“ E művét szerző hálás kegyelettel az őt felnevelő nagybátyjának ajánlotta. E két munkáján kívül pár jogi értekezés és több vers jelent még meg tollából, mely utóbbiak a szép-irodalmi lapok hasábjain láttak annak idején napvilágot.

A tanszéken szigorú, de igazságos, a közéletben leereszkedő, de bizalmat keltő, az irodalmi téren pedig kimagasló tanár 1876. márczius 5-én hunyt el élete 35-, tanárságának 8-, házasságának 7-ik évében, mélyen elszomorítva az egyetemet, — mely arczképét olajba festetten őrzi, — a már időközben elhalt özvegyet és a már felnevelkedő árva gyermekeket. Korbulyról az 1861-ben érettségi vizsgálatot tett tanulótársak 1881-ben, a husz éves találkozás emlékére kiadott Emlékkönyvben azt írták, hogy „jelen emlekkönyvünk körét túlhaladná elhunyt jelesünk társadalmi állásáról és irodalmi működéséről kimerítőleg megemlékezni; ez úgy is közönségesen tudva van. Ennélfogva kötelességünknek tartjuk csak annak megemlékezésére szorítkozni, hogy halálával legjelesebb társunkat veszítettük el.“

E sorokat több mint 10 év után mi is ismételjük, azon hozzáadással, hogy jó emlékét mindig tiszteletben fogjuk tartani s azon leszünk, hogy kimagasló alakját a törekvők elébe követendő példányképül állítsuk! („Armenia“ 1895. évfolyam. Dr. Gopcsa László.)

6. Fejezet. Lomperdi Korbuly Bogdán.

A hazai Korbuly-család legkitünőbb és a magyar-örménység egyik legnemesebb tagját mutatom be mélyen tisztelt olvasóimnak, midőn „lomperdi“ Korbuly Bogdánról a következő — őszinte, tisztelő szív szózalta — méltányos sorokat írom... Habár néhány ízben kötelességszerűen már szólottunk e folyóirat hasábjain a hazai örménység tiszteletre méltó Nesztoráról elismerő czikkeiben; de eleget nem szólottunk. A ki sok jót tesz, arról sokszor kell a nyilvánosság előtt is — megemlékezni. Az

áldott jótékonyságot követésre mélló példa gyanánt oda kell állítanunk a nagyközönség elébe — gyakran: mert „Exempla trahunt: A példa vonz“... A most mult év október 6-ika, midőn a bőkezű Úr gyémántmenyekzőjét tartotta, kedvező alkalmat nyújtott nekem arra, hogy üdvözléssel megírjam ezt a szükséges dolgozatot, melyből látszik, hogy a derék Korbuly-család felviszi családfáját az első században (Kr. u.) élt Árdzruni-Corbulo római hadvezérig, ki Caligula római császárnak sógora volt.

Korbuly Bogdán Szamosújvártól született 1816. máj. 24-én. Korbuly Vártán pap, ki közeli rokona volt, keresztelte és bérálta meg. Atyja Korbuly Kristóf és nagyatyja Korbuly Gergely volt. Anyja keresztneve Anna volt; keresztanyja híres főbiránk: Novák Mártonnak nővére: Jakabffy Emanuelné, Novák Margit volt. Mintán a helybeli „privata scola,” melynek egyik főtárgyát — az akkor divott tanrendszer szerint — az Alvari-féle latin versek (Quae maribus solum tribuuntur, mascula sunt) képezték, — osztályait elvégezte, szülei a néhai Misug Káluszd szamosújvári kereskedőhez adták, innen Gyulafehérvárra ment Bublíg kereskedőhöz; harmadik főnöke a jónévű kolozsvári üzlettulajdonos Pattantyus volt. Ismeretei gyarapítása végett másfél évet töltött Bécsben, azután visszatért Kolozsvárra, hol Korbuly és Mártonfi társas czég alatt 1845-ben kereskedést nyitott. Nemsokára Mártonfi Brünbe ment; Korbuly egyedül maradt kereskedésében.... És ezt a szolid czéget, melyet most a megnyerő és finom bánásmóddal bíró Korbuly vezetett, a főnemesség, mely ezen új kereskedés tulajdonosát még a Pattantyus-féle kereskedésből jól ismerte, — sűrűn látogatta.

Korbuly ezen időtől kezdve nemesak az anyagi vagyonyoskodás terén haladt előre, hanem öntanulással napról napra szellemi ismereteit is inkább meg inkább gyarapította. Tekintélye nőttön nőtt.

1846. október 6-án vette el nőül Bogdánffy Gábor postamester egyetlen leányát Margitot, ki boldog férjét két gyermekkel ajándékozta meg. Fia Géza jogi tanulmányainak befejezése után házassági frigyre lépett Korbuly Ilonával, azután Lompérdre ment gazdálkodni. Habár szerető

szülei ekkor már igen gazdagok voltak, még sem akart a jól nevelt fiú készből élni, hanem elkezdett dolgozni; de házasságának ötödik évében — a derék szülők kimondhatatlan nagy fájdalmára, kiragadta a kérlelhetlen halál az eszes fiút mívelt nejének ölelő karjai közül. 1890. decz. 25-én vert utóljára jó szive. Két fiúgyermeket hagyott hátra vigaszul. — Korbuly Bogdán egyetlen leánya Ida a fejedelmi nemzetségből eredt nagybarcsai Barcsay Domokoshoz ment férjhez. E házassági frigyet Isten nem áldotta meg gyermekekkel.



Lomperdi Korbuly Bogdán színházi intendáns.

felvitte az intendánsságig, az anyagiakban pedig a Bánffy-Hunyadon és Lompérden levő két nagy uradalom tulajdonos úra lett. És Korbuly vagyonát nem használja egyedül a maga kényelmére, juttat abból a szegényeknek is eleget. Arról, mit a közintézeteknek ad, nem is szólok, mert ez úgyis ismeretes. Ezen kívül lelkes pártolója az irodalomnak és művészetnek is!

Korbuly később felhagyott a kereskedéssel és bankot alapított; 28 év óta áll két tekintélyes pénzügyintézet élén az, ki a szamosújvári tanoda befejezése után a világ leg híresebb akadémijára: az élet iskolájába iratkozott volt. Nem egy örmény ifjú végezte el már ezen híres iskolát kiváló eredménnyel! Avval a kitünő diplomával, mit ezen hírneves akadémiaától kapott, lépett Korbuly az élet színpadára... és Isten a becsületes, fáradhatatlan, szorgalmas munkát igen szép sikerrel jutalmazta

meg: a szellemi téren felvitte az intendánsságig, az anyagiakban pedig a Bánffy-Hunyadon és Lompérden levő két nagy uradalom tulajdonos úra lett. És Korbuly vagyonát nem használja egyedül a maga kényelmére, juttat abból a szegényeknek is eleget. Arról, mit a közintézeteknek ad, nem is szólok, mert ez úgyis ismeretes. Ezen kívül lelkes pártolója az irodalomnak és művészetnek is!

A „Magyarország és Nagyvilág“ (XV. évfolyam. 1878. 27. szám) Korbuly Bogdánról a többek közt ezeket mondja: „A nemzet a közügyekért áldozó fiai számát szaporítja, hiveinek sorát neveli, sőt önmagát becsüli meg, ha elismerő azokhoz, kik különböző munkássági téreken szolgálva, a haza javát és a közműveltség ügyét előmozdították; a sajtó akkor valódi képviselője a közvéleménynek s tisztét úgy teljesíti hiven, ha az érdemes hazafiak iránti elismerésnek méltó kifejezést ad, erkölcsi elégtételül azért, hogy jól műveltek s így buzdít hasonlóra másokat is. E kötelességet teljesítem én azon férfi irányában, a ki huzamos gond, hív fáradozás és nagy áldozatok által a magyar nyelv és színügy s

ekképen műveltségünk gyarapodására évek folytán oly mérvű befolyást gyakorolt, hogy azáltal műveltség. történetünk tárgyává lett. Kolozsvár egyik kiváló polgárát, az ottani nemzeti színház volt inténdánsát értem, a ki négy év előtt (1874), midőn a legrégebbi állandó magyarszínház fennállása — a felséges királyné fényes segélye mel-



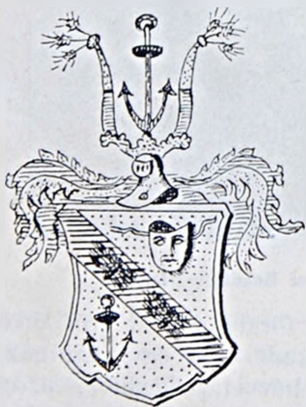
[Korbulyné Bogdányf Margit.

lett is — kétségessé vált, s Erdély főrangúí közt gróf Mikó áldozatainak folytatója nem akadt — egy színházválasztmányi gyűlésen, hazafias hévvel lelkesülve, azon ajánlatot tette: „Hogy ha senki sem, ő átveszi a fenyegetett létű színház ügyét oly módon, hogy a lehető nyereség a színházé, a lehető veszteség övé legyen“... és e kimondott szó után négy évig biztosította a gondjai alá vett intézet

fennállását, szervezte ott a fővárosi után a legjobb vidéki szintársulatot; a színházakra nézve egész Európában legnehezebb időkben nem hagyta elesni, de fenntartva erőteljes kézzel s látható lendületet adva kivált a komoly drámai és népszínműveknek, nem kívánt érette intendánsi tiszteletdíjt, nem hasznót, de ha szükség volt, pótolta a működő személyzet fizetését, költve sajátjából a ruhatárra és fizetéspótlásul 55.000 forintnál többet.”

És az iránt, ki a nemzeti ügyért ily nagy áldozatot hozott, nemcsak az erdélyrészi közvélemény fejezte ki legmelegebb elismerését, hanem az Uralkodó, ki az érdemeket nem szokta jutalmazatlanul hagyni, „lompérdi“ előnévvel a magyar nemesek sorába emelte. — Korbuly pedig, ki majdnem minden kolozsvári közintézménynek lelkiismeretes, munkás tagja, tovább dolgozott; mert ő, ki soha sem kért nemességet, a valódi nemességet az erenyedetlen munkában kereste...

7. Fejezet. A lompérdi Korbuly-család czimerlevele.



Korbuly-család czimere.

Mi első Ferencz József stb. Emlékezetül adjuk, ezennel tudatván mindenkkel, kiket illet, hogy a Mi személyünk körüli Miniszterünk előterjesztése folytán kegyelmes tekintetbe és figyelembe vevén hívünk Korbuly Bogdán kolozsvári nemzeti színház-választmányi tag Felségünk és Felséges Uralkodó Házunk iránti tántorithatlan hűségét és azon érdemeit, melyeket Felségünk és Felséges Uralkodó Házunk érdekében, nemkülönben Magyarhon és társországaiban

javára az idő különbözősége és alkalom szerinti hazafias tevékenysége és áldozatkészsége, — továbbá a magyar nyelv és színművészet, de különösen a kolozsvári

magyar nemzeti színház körül, a nyári színház építtetése, a mutatkozott hiányoknak sajátjából pótlása, a ruha-, valamint a szer- és könyvtárnak új, költséges szerekekkel való gazdagítása, a művészi erők csoportosítása és az előadások technikai díszének fejlesztése által magának szerzett, nevezett Korbuly Bogdánt és általa hites neje született Bogdánfi Margittól származott Géza nevű fiát és Ida nevű leányát s Isten áldásából netán ezután születendő mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékát és maradékát, mind az imént említett kiváló érdemekért, mind pedig királyi kegyelmünk és kegyelmességünknel fogva, melyvel dicső emlékezetű Elődeink a boldogult magyar királyok példájára mind azt, ki Felségünk és Felséges Uralkodó Házunk és Magyarországunk szent karonája iránt szép, jó és nemes tettek által magának érdemeket szerezni és az erény ösvényét követni törekszik, jutalmazni és hathatós buzdításul a jutalom kitünő és maradandó jelével és emlékével fődíszíteni szoktuk, királyi hatalmunkból



Korbuly Géza.

és különös kegyelmünk- és kegyelmességünkkel Magyarországunk és társországai valóságos, igaz, régi és kétségtelen nemesei közé és sorába már 1878 évi pünkösdi hó 1-én kelt legfelsőbb határozványunkkal felveendőnek tartottuk, királyi kegyelmünk és kegyelmességünk bővebb tanuságul neki még a lomperdi előnév használhatását megengedvén úgy, hogy czentül jövőendő örök időkig fennevezett Korbuly Bogdán s mindkét nem-

beli valamennyi törvényes ivadéka és maradéka a lomperdi előnév használata mellett mindazon jogokkal élhessen és birhasson, melyekkel említett Magyarországunk és társországainak valóságos, igaz, régi és kétségtelen nemesei eddigelé törvény, vagy hajdani szokás szerint bármikép éltek és birtak, vagy élnek és birnak. Mely iránta tanusított legfelsőbb királyi kegyelmünk és kegyelmes-ségünk bővebb tanuságául s a valóságos, igaz, kétségtelen nemesség örök időkig fenmaradandó jeléül neki és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékának és maradékának következő czimert vagy nemesi díszjelt adtunk és engedtünk: Egy álló arany-vitéz-vért, jobbra kék félszög vonal által keresztül húzva, melyen két arany-gabona-kéve fekszik, a vonal feletti mezőben, a vért bal-szögletében természetes színű álarcz alálebegő kék szala-



Korbuly ízeje: Barcsay Domokos

gokkal, az alsó mezőben pedig egyenesen felállított horgony látható. A vért felső főszélén koronázott nyílt lovagsisak nyugszik, jobbra, balra kék arany-sisak takarókkal, a sisak koronájából két arany-hegyű kékszinű bivaly szarv között egyenesen felállított fekete horgony-emelkedik, — a két szarv felső nyílásának mindegyikében három arany buza-kalász van tűzve.

Kegyelmesen elhatározván és megengedvén továbbá, miszerint ezen czimert vagy nemesi díszjelt jövőendő örök időkig többször nevezett és ezentúl már nemes lomperdi Korbuly Bogdán mindkét nembeli valamennyi törvényes

ivadékai- és maradékaival együtt Magyarországunk s társországai valóságos, igaz, gyökeres és kétségtelen többi nemeseiként mindazon joggal, melylyel ugyanazok törvény vagy hajdani szokás szerint éltek és birtak, vagy élnek és birtak, viselhesse és használhassa ezen valóságos, igaz és kétségtelen nemesi czímmel, hogy Őt és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékát és maradékát minden rendű, állapotú, hivatalú, méltóságú és tekintetű egyének felruházottnak s diszesítettnek tartsák és ismerjék nemcsak akarjuk, de kegyelmesen parancsoljuk. Minnek emlékeül és örök jeléül többször említett lomperdi Korbuly Bogdánnak s mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékának és maradékának apostoli magyar királyi függő pecsétünkkel megerősített jelen czimeres nemesi kiváltság-levelünket tartottuk kegyelmesen kiadandónak és engedendőnek. Kelt a Mi őszintén kedvelt Hivünk nagyságos Báró Wenkheim Béla valóságos belső titkos tanácsosunk, Szent-István magyar királyi jeles rendünk nagy keresztés vitéze, Lipót-rendünk és az olasz királyi Mórítz és Lázár-rend nagykeresztése, a török császári 1-ső osztályú Medjidie-rend birtokosa és Személyünk körüli magyar miniszterünk kezei által Bécsben, Ausztriában böjtmáshava harmincegyedik napján, az Ur ezernyolczszázhetvenkilenczedik, Uralkodásunk harminczegyedik évében.



Barcsayné Korbuly Ida.

Ferencz József s. k.

Báró Wenkheim Béla s. k.

Hasznos életet élt az, ki idejét folytonos munkásságban töltötte. A mi méltóságos*) Urunk becses idejéből — leszámítva a gyermekkort — egy percz sem telt el munkátlanul („Multi juvant homini nonaginta in assiduo labore exacti anni:“ Nagy gyönyörűségére van az embernek a szakadatlan munkában eltöltött kilenczven év). De a mi, főrendü származással bíró Urunk boldog napjait nemcsak munkával töltötte, hanem ezenkívül még imádkozott és jót is tett: életének legnagyobb része tehát imádság, munka és a jó cselekedet gyakorlásában telt el („Oravit, laboravit“ et virtutem coluit). Mind a három itt említett nagyrabecsülendő szép tulajdonság arról tesz hangos tanúságot, hogy jubilált mélyen tisztelt Nesztorunk örmény szülőktől sajátította el azokat....

Befejezésül ama nevezetes magyar püspök szavait hozom fel, ki egy ízomban így szólott: „Ha a jó Isten egy zsidónak (Mathuzálem) oly sok évet adott, egy derék magyar-örménynek: a kitünő eredettel bíró, bőkezű Korbuly Bogdánnak is fog legalább százhusz évet adni.“

Éljen jó egészségben az emberi kor legvégső határáig: „Vivat ad summam senectutem.“ (Cicero).

SZONGOTT KRISTÓF.

KURUCZOK ÉS ÖRMÉNYEK.

I. TÖKÖLY IMRE MEGTÉR A KATHOLIKUS HITRE.

A magyar nemzetnek az őshazában való alakulásától kezdve a honfoglaláson, a kurucz időkön, az utolsó

*) Habár megérdemlett magyar nemessége „nagyságos“ czimet hozott a házhoz, de főrendü (aristokrata, mágnás) örmény származásánál fogva megilleti a „méltóságos“ czim. — Nagyságos czimet viseltek ugyan Erdély fejedelmei is, de mivel korunk a főrendűeket méltóságolja, mi is jogosan a „méltóságos“ czimmal tiszteljük született aristokratánkat, kinek hírneves Árdzruni családjából nemesak fejedelmek és uralkodók vették eredetüket, de egy kelet-római császár is: Árdzruni Leó, ki Bizáncz trónján uralkodott, méltóságos Korbuly Bogdán törzsfájáról szakadt le... És itt kérdem, hogy van-e valaki széles e hazában, ki törzsfáját oly megszire felvihetné, mint Korbuly Bogdán, kinek egyik őse Kr. előtt 150-ben már helytartó-uralkodó volt. A Korbuly Bogdán ősei tehát 2055 éves multtal dicsekedhetnek!

szabadságharczon át a legújabb korig az örménységnek mindig jelentős és jóhatású szerepe volt e nemzet életében. Erdemes volna erről beható monografiát írni, illetőleg kiegészíteni és összefoglalni Lukácsi, Szongott, Merza Gyula és mások ebbeli tanulmányait.

Érdekes és rokonszenves szerepök volt az örményeknek a kurucz korszak bujdosóinak életében, halála körül és hazahozatala alkalmából. Erre nézve akarok néhány adatot összeállítani.

Bevezetésül rámutatok Tököly Imre katolizálásának némely örmény vonatkozására.

Tököly Imre luteránus volt. Néhány nappal halála előtt kelt végrendeletében arra kéri mostoha fiát, II. Rákóczi Ferenczet, hogy Erdélybe vagy Magyarországra kivitetvén, egy luteranus, kerített kulcsos városnak a templomába temettesse el. — Kivánsága csak 200 év múlva teljesült. A nemzet a kézsmárki luteránus templomba temette el nagy pompával.

De Tököly végrendeletében csak a testéről intézkedett. A lelkével másképpen rendelkezett, midőn 1704-ben a katolikus hitre tért. Ez az áttérés teljesen törvényes volt, és ezt csak a kánon szerinti ritussal lehet megváltoztatni, nem pedig papíron, egy végrendelet polgári ügyiratával. A míg tehát nem lehet hitelesen bebizonyítani azt, hogy Tököly egyházi szertartással tért vissza a luteranus válásra, addig őt törvényesen katolikusnak kell tekinteni.

Tököly megtérésének főtényezője Caschodus Jakab freiburgi születésű jezsuita atya volt, Mechtárnak, a mechtáristarend megalapítójának bizalmas barátja, kit az egykorú források az örményekkel való bensőséges érintkezéseért „Pater armenorum” melléknévvel emlegetnek.

A XVIII. század elején három kiváló jezsuita buzgodik Konstantinápolyban és keleten a katolikus hit terjesztésében: Caschodus (Cachod) Jakab, Braconnier Ferencz és Du Ban. Caschodus Zrínyi Ilonának bizalmas embere volt és sok bajában segítője; ő eszközölte ki, hogy Zrínyi Ilona — kivánsága szerint — a galatai jezsuita templomban temettessék el. A jezsuiták gyakran ellátogattak Nikomédiába, és ott egy kisebbszerű missió-állomást is tartottak Zrínyi Ilona haláláig.

Dr. Nicolaus Nilles jezsuita „Symbolae ad illustrandam historiae ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani“ című híres művében, mely két kötetben Innsbruckban jelent meg 1885-ben, és az örményekre nézve is sok fontos adatot tartalmaz (különösen: De Unione Armenorum sub sacra Corona, II. köt. 915—933. l.) így ír Cachodusról (I. 98. l.): „Et in ipso eius marito Tököllo ad fidem catholicam convertendo cum P. Braconier praeclare laborasset.“ Quae vero in conversione Tököllyi praestiterat, Caschodus eum suis in missione sodalibus, ea Cardinali (Kollonich) maxime probari debebant quo ex apostolicis patrum studiis pateret, idcirco eos in rebellium consuetudinem se dedisse iis dumque multa annos familiariter usos fuisse, ut apostolorum more omnibus omnia facti, omnes facerent salvos.“

Ezen áttérésről a többi források így emlékeznek meg: Timon Sámuel jezsuita Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvaniarum, Claudiopoli, 1737. (282. l. az 1704. évnél) „Emericus Tököly ex Turcia in Hungariam revertens in ipso itinere ultimo morbo corripitur, jam antea, exemplo conjugis religiose decedentis inductus, Romana sacra, ejurato Luthero, amplexus, de admirans noxis catholice poenitens, vitam pia morte clausit.“

Falman Mihály, konstantinápolyi osztrák követ a bécsi hadi tanácshoz 1705. január hó 27-én irt jelentésében az áttérésről így emlékezik meg: „Uebrigens ist vor einigen monathen der Pater superior der hiesigen französ. Jesuiten wegen des gedachten Tököly in aller geheimb von hier nach Rom abgereiset, dem Papsten seine Bekehrung zum Catholischen Glauben vorzutragen.“ (L. Hurmuzaki Eudoxius, Documente privitoare la istoria Romanilor, Bucuresci, 6. kötet, 25. l.).



Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „AURORA“ könyvnyomdája.



SZONGOTT KRISTÓF
1843—1907.

SZONGOTT KRISTÓF a legmagyarabb örmény, a legörményebb magyar, 1907. január 24-én váratlanul elhunyt. Az egész örménységet megdöbbenetette a fájdalmas gyászhir. Családján kívül a legsujtóbb volt az ő hiveinek szűkebb körére, az „Armenia“ munkatársaira.

Az „Armeniá“-t Szongott ezelőtt husz évvel alapította, s azóta önfeláldozó becsvágygyal, lankadatlan lázas munkával szerkesztette. *Erre áldozta eszményekre törő életét, ebbe öntötte rajongó lelke ihletét.* Ez volt az egyedüli szellemi kapocs a szétzüllő hazai örménység között. A magyar hazafiság érdekében az „Armenia“ elevenítette fel a már-már elhalványult ősi örmény hagyományt és faji erőnyeket. Ez volt minden üdvös örmény eszme csirázatója. Imen indult hódító útjára az örmény múzeum terve is, mely megvalósulva az örménység drága *hála áldozata leend a magyar nemzeti kultúra oltárán.*

Hogy Szongott főműve ne szűnjék meg az ő életével, hogy áldásosan tovább hasson és legyen az elévülhetetlen érdemű alapítónak ércnél maradandóbb emléke: a szamosújvári Örmény Múzeum-Egyesület vezetősége elhatározta, hogy kegyeletes gondjaiba fogadja az „Armeniá“-t és tovább kiadja, mint hivatalos közlönyét. A szerkesztést egyelőre a mi gyöngye vállainkra ruházta. Mi megdicsőült barátunk iránt tartozó kegyelethől nem térhattünk ki e meglisztelő, de nehéz feladat elől.

Főképen az a remény biztat, hogy Szongott Kristóf lelkes gárdája, minket, a mester hálás tanítványait is hasonló buzgósággal fog támogatni, hogy az ő szellemében folytathassuk művét, kultiválva az ő eszményeit.

Erre kérjük az „Armenia“ minden volt munkatársát és a hazai örménység minden igaz barátját.

Az „Armenia“ jelen füzetét (XXI. évfolyam 2. 3. szám) a maga egészében *Szongott Kristóf emlékének* kívánjuk szentelni. E megemlékezés méltóvá tétele céljából fölkerésünkre az „Armenia“ volt munkatársai, Szongott Kristóf barátai és ismerősei közül többen szivesek voltak az elhunyt érdemeinek hű tükrét képező, s a kegyelet koszorújának mindmegannyi babérágát képviselő emléksorokat rendelkezésünkre bocsátani.

A kegyelet adójának lerovása után kezdjük meg önálló munkálkodásunkat s folytatjuk, jobban mondva tovább haladunk azon a megkezdett uton, mely a legtisztább és legszentebb cél, a fajunk egyedeinek és egészének az édes magyar hazánk javára teendő szolgálatai előmozdításában csúcsosodik ki.

Elődünk szelleme vezéreljen s adja az Ég hatalma, hogy vállalkozásunkat siker koronázza!

Szamosújvárt, 1907. február 28-án.

Dr. Herrmann Antal, Dr. Papp Guszláv
az „Armenia“ szerkesztői.





SZONGOTT KRISTÓF EMLÉKÉRE.

Hogy én, az idegen fajú áldozok elsőhelyen a hazai örménység oltárán *Szongott Kristóf* emlékének, az hangos tanúságtétel a néhai hódító szelleme mellett. Lankadatlan lángolással meg tudta győzni e nemzet legjobbjait, a mélyebben gondolkozni tudókat, hogy a *hazai örménység a magyarság legértékesebb, legmegbízhatóbb népeleme*, hogy az örménység erősítése, faji erényeinek megőrzése különösen az erdélyi magyarságnak kiváló érdeke.

Ne azt panaszoljuk, hogy mit veszítettünk ő benne. Hanem áldjuk az Urat, hogy a pusztulás idejében próféta-
tákat támaszt az ő népének. Adjunk hálát a Gondviselésnek azért, amit nyertünk volt *Szongott Kristófban*.

Különben, ha nem a magunk kicsinyes önzése szemével tekintjük a veszteséget: mi az, ami megváltozott? Az ő lelke kihámlott az omlékony porhüvelyből, mely lenyűgöz minket, akik azt véljük, hogy élünk. Lelkéről lehámlottak a földi gyarlóságok, amelyekről ugyancsak nem volt mentes, mert ember volt. De az ő lényege nem semmisült meg. Nemcsak vallásunk csalhatalan hite szerint él halhatatlan lelke, hanem nekünk és bennünk is él égető szelleme. Eszményekért lángoló rokonlelkek nemcsak az ajkak hallgató szavával közlekednek. Ha az ihlet perceiben a hazai örménységre üdvös eszménk támad, úgy sajdítom, hogy az ő geniusza sugalta azt.

A közömbösség özönvizében *Szongott* Armeniája volt a mentőbárka, amely végre kikötött az „Örmény Múzeum” Araratján. Mint hajdan Mózes, ő is 40 évig vezette népét a sivatagon át. Már látta az ígért földét, de nem léphetett be.

Megértették-e az ő vérci az ő szándékát? Ettől függ a hazai örményelem sorsa. Ha meg: virulni fog, és jövője méltó lesz múltjához. Ha nem: el fog enyészni és elhalványul a legintenzívebb szín nemzetünk népszírványában. Pedig e fajnak élnie kell. Megköveteli ezt tőle

több ezredéves multja, az emberiség kulturája, a vallás és e dicső haza szent érdekei.

E szellemben apostolkodott a megdicsőült. Egymaga dolgozott az elmúlt század helyett és dolgozott a jövő század számára. A szellem, a tudomány fegyverével küzdött. Nem lehet tagadni, tudományának betűje gyakran tévedett. De szelleme mindig irányító volt és éltető. A fegyver, a toll kiesett kezéből. Munkabíró kézből hullott ki, a munkának valóságos lázában. Ne zugolódjunk emiatt. Még élhetett volna és akart élni. De eleget élt, sokáig élt, mert sokat élt, mert sokat alkotott. Eszmények javára kamatoztatta a Gondviseléstől rábizott fontot. Ugyszólván fájdalom nélkül szenderült át. Csak a munkától való elválás fájt neki. De jobb volt így, mintha túlélte volna önmagát, mintha meddő aggságban tengődött, kóros tehetlenségben vergődött volna.

A veszteség pótolhatatlannak látszik. De maga gondoskodott bizonyos pótlásról. Messze kiható, serkentő geniusza követőket nevelt, akik az ő szellemében fognak buzgólkodni. Az ő neve a mi programunk. Nem a végzet, hanem a megkezdett munka az, ami szellemi örökségül ránk maradt tőle. Ez örökségben kell osztoznunk. Sokat, többet kell dolgoznunk helyette is. Az ő testi eltávozása nagy feladatokat rótt ránk. Az ő hirtelen halála legyen memento, hogy nincs vesztegetni való idő. Hanyatló fajának ébrednie kell a letargiából.

Szongott életművének koronája az Örmény Múzeum volt. Ez az örmény eszmeélet renaissance-sza, a magyar-örmény geniusz megtestesülése. Örökös hálaáldozat, melyet a világ örménysége mutat be a magyar nemzeti kultúra oltárán azért, hogy Minász örményei százados üldözés után honjukat lelték e dicső hazában. Az Örmény Múzeum az ércnél maradandóbb emlék, mely aranybetűkkel írja be Szongott Kristóf nevét az emberiség kulturtörténetébe. Az Örmény Múzeum volt élte alkonyának világító és melengető napja. Ez volt utolsó gondjainak gondolata, rajongó ábrándjainak megvalósulásért lángoló álma, a vallás szent malasztja mellett utolsó vigasza. Örmény miatyánk és örmény múzeum, ez volt az ő utolsó sóhaja

azon a hidon, mely jobblétbe vezet. Vallásos volt, magyar volt, örmény volt.

Legyen áldott emléke! Példája buzdítson követésre!
Szamújvárt, 1907. febr. 20.

Dr. Herrmann Antal.

*

Örökké felejthetetlen marad előttem első utam Szamos-újvárra. Midőn e várost madártávlatban éltemben először láttam meg, egy leírhatlan érzés, elfogultság vett rajtam erőt; lelki szemeim előtt elvonult e város alapításának története, ott láttam sűrögni, forogni azokat a férfiakat, kiket fajszeretetem egész melegével örzök ma is szívemben. Azt hittem, hogy a hazai örménységet nála annál senki jobban nem szeretheti, mindaddig míg vendégszerető házában felkeresve meg nem ismerkedtem Szongott Kristóffal. Bátran állítom, hogy *ez a férfiú szerette legjobban a hazai örménységet*, mert eltekintve szíve érzelmeitől, egész munkás életét, nagy tudását és egy vagyont áldozott a hazai örménység faji jellegének és culturájának ébren tartására. És e mellett ritka jó magyar hazafi volt, mintha csak őt vette volna hazánk bölcse Deák Ferenc mintául akkor, midőn ezt mondta „*a hazai örmények a legjobb magyarok.*“ Vajha engedné az Úr elérnünk azt, hogy széles-e Magyarországon levő többi nemzetiségekről is elmondhatnák utódaink ezt.

De Szongott Kristóf emléke él és élni fog örökké a hazai örmények szívében, az ő szelleme megtanítva bennünket, *hogy lehet összeegyeztetni a faji szeretetet a magyar hazafisággal* továbbra is világítani és tündökölni fog közöttünk, miként az égről letűnt csillagok, még letűnésük után is századokig világítanak e földre. — Áldott legyen emléke!

Budapest, 1907. február hó 22. Dániel László.*

*

Vidéki középiskolákhoz kerülő fiatal tanárok gyakran panaszkodnak, hogy a tanítás szorosan előirt föladatain túl nincs alkalmuk és terük tudományos foglalkozásra. Nincs könyvtár, nincs gyűjtemény, a melyből merítsenek; ösztön, a mely lelkesítse őket.

Valjon mit talált *Szongott* Kristóf négy évtizeddel ezelőtt Szamosújvárt, a mikor tanári működését megkezdte? És valjon miért ünneplik most, negyven esztendő múlva még haló porában is? Folyóiratot alapított az örmény tudományos törekvések képviselésére *magyar nyelven*. Megírta a magyarországi örmények fővárosának történetét, a magyarországi örmények ethnographiáját *lángoló magyar szellemben*; örmény múzeumot alapított *magyar fölirotokkal*; örmény gyermekeket, ifjakat nevelt *tűzes magyar hazafiaknak*.

Az ő életét, működését ebből a szempontból kell megbírálni. S élete rajzát méltó volna elolvasatni minden fiatal emberrel, a ki egyik vagy másik egyetemről egy vidéki középiskola tanítószékére lépve, kicsinynek találja a neki jutott Macedóniát. Mi gátolja őket, hogy bővítsék annak határait? Csak kövessék *Szongott* példáját és jeligéjét:

„Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”

Kolozsvár, 1907. febr. 21-én,

Márki Sándor.

*

DEFUNCTUS ADHUC LOQUITUR!“... Boldog emlékezetű *Szongott* barátomról, mint az „*Armenia*“ és az „*Örmény Múzeum*“ megalapítójáról, ki egy életen keresztül annyit buvárkodott szülővárosunk történeti múltjának lelkes tanulmányozásában, méltán följegyezheti irodalmi történetünk kronikása az előrebocsátott latin szólás mód kifejezését használva:

„Még meghalva is beszél!“...

Élete az örménység számára egy szellemi utirányt jelez az utókornak, megjelölve a történelmi előzmények által kiszabott célt, visszatartva úgy a nacionális érzületnek, mint a Haza szeretetének elhanyagolásától.

Ebben van az ő nagy érdeme, miszerint az örménységnek ezen *dualisztikus* közéleti helyzetét a történeti nemes hagyományok feltárással megvilágította és így a jövőre nézve is *eszménykép* gyanánt állította fel...

Olyan érdem ez, mely képes ércnél maradandóbb emléket szerezni széles körökben elismert nevének.

Egy monumentum, a mely valóban „*aere perennius*!“

Kolozsvárt, 1907. febr. 20-án

Simay Gergely.

*

Midőn folyó évi január hó 24-én főtéri templomunk halálcsengettyűje Szongott Kristóf, az »Armenia« szerkesztőjének halálát hirdette, fájdalomunk érzete mellett azt kérdeztük magunktól: ki fog nyomába léphetni, ki fogja őt pótolni? ki annyi áldozatkészséggel, annyi szorgalommal ismertté tett benünket, magyar-örményeket magunk előtt és ismertté tette a hazája függetlensége s vallásáért sokat szenvedett örmény nemzet multját. Erős faji érzete, az örmény hagyományok kutatása és ápolása érdekében fáradságot nem ismerő módon dolgozott. Könny ült szemében, valahányszor az örmény lapokban örmény atyáinkfiainak szenvedéséről olvasott, és sikra szállt mindig védelmükben. Ki nem emlékszik azon memorandumszerű válaszra, melyet 1896-ban Kossuth Ferencnek az »Egyetértés«-ben megjelent »Keleti kérdés« című cikkére adott? De hálával telt el szíve a magyar nemzet iránt azon szeretetért, melylyel minket hontalan örményeket e haza fiaivá tett.

Szamosujvárt, 1907. febr. 24.

Bárány Lukács.

*

Nagy vihar volt, lecsapott a villám,
Az oszlopos tölgy, *Szongott*, elveszett . . .
Eltávozott dicsőült alakja,
Megirigylé az ég e szellemet.

Elvitte a dicsőség honába,
Koszorút fonva homloka köré
És a földön nemes törekvése
Megszűnt és már csak — *az utódoké*.

Kedves Kristóf, a te hagyományod
Soha nem muló, *nemes hagyomány*,
Mert a szellem örök birodalma
Nem pusztulhat el a halál nyomán!

Vigaszt azért, ha nem is talállok,
Mégis egy érzés csillapítja bűm:
Fenmarad sok, nemes alkotásod,
„Armenia“ s az „Örmény Múzeum“ . . ,

Budapest, 1907. febr. 20.

Patrubány Lukács.

*

Valamint Jeremiás próféta az elpusztult Jeruzsálem romjai fölött egykor keservesen lámentált: úgy az ő bánatos siralmait a jelen- és jövő kor valamennyi örmény nemzedékei, a Szongott Kristóf halála fölött bánatosan lámentálni fogják.

Igen; mert Szongott Kristóf elvesztése miatt, az örmény nemzetnek szívére olyan sötét gyászfátyol borult, mely vigasztalhatlan bánatot takar.

Szongott Kristóf nem úgy jelent meg köztünk, mint egy olyan hulló csillag, mely rövid ideig tündökölve, az égről tűneményszerűleg kápráztató fényvel világítva leszalad a földre, és aztán végképen eltűnik: hanem el-évülhetlen érdemei folytán, az Ő neve az idők végéig olyan lesz, mint a mennyboltozaton azon örök fényben égő csillagoké, melyekre a viharos tengeren compassz hiányában is, az eltévedt hajós ha föltekint: tündérfényük-nél eligazodik. A föld labirintusában pedig, az Ariádne fonala nélkül is biztosan megfogja bárki is találni a helyes utat.

Ilyen lesz az örmény írnámentumon a Szongott Kristóf név, mely a jövő nemzedékek előtt a magashól örök időkig fogja a dicsőség útját jelölni.

Hogy pedig a megdicsőült szelleme előtt külső formában is kiviruljon a hála hervadhatatlan virága, — mint az „Armenia“ munkatársainak egyik szeniora — ebben az ő emlékének szentelt füzetben kegyelettel indítványozom, hogy az „Örmény Múzeum“ ugynevezett könyvtárszobáját, hol a megboldgult szerkesztő és igazgató könyveit és emléktárgyait fogják elhelyezni: nevezzék el jövőben *Szongott szobának*

Ennek bizonyára az a szimbolikus hatása se marad el, hogy a *Szongott* iránt tartozó hála adóját is az örménység

az „Örmény Múzeum“ leghathatósabb támogatásának a képében igyekezzék letörleszteni. Ez lesz *Szongott* Kristófnak a lehető legékesebben szóló epitáfiuma; mert az ő siron túl is hazafias és fajszerető magyar-örmény lelkét szerintem semmi se fogná annyira boldogítani, mint az a tudat, hogy holta után emlékét őrzi a *Háj Thánkárán* (Örmény Múzeum) abban a neki kedves környezetben, a melyért 50 éven át élt és halt.

Az örmény Génusz örködjék örök álma felett!

Kolozsvártt, 1907. febr. 6-án. Dr. Mály István.

*

Egyik hirneves ind bölcseleő szerint a világot négy dolog tartja fenn: *a bölcsek tudománya, a nagyok igazsága, a jók imádsága és az élet logikája.*

Szongott Kristóf izlette a bölcsek tudományát, átérezte a nagyok igazságát s inádkozott a jókkal együtt. Így az ő élete logikusan folyt le. Sokaknak — s ezek sorában nekem is — fáj annak tudata, hogy Ő már nincs többé közöttünk, de megnyugtát az, hogy sirja fölött mindig virrasztani fog az emlékezet!

Budapest, 1907. febr. 21. Dr. Gopcsa László.

*

A szent irás a lelkészeket azzal biztatja, hogy „a ki az oltárnak szolgál, az oltárról éljen“. Vajjon mi biztatja az örmény kultura oltarán önzetlenül áldozó papot kimeríthetlen munkásságra, midőn jogegyenlőséget hirdető országos törvényeink is ránk vonatkozólag életnélküli jötevőink? Bizonyára nem más cél, mint az igaz, mély honfiúi érzet. Boldogult *Szongott* barátunk e szl. eszményt szívévében hordozá. Ingyen, utógondolat nélkül egy egész emberéletet igénylő munkát végzett; valódi önfeláldozással terjesztette hazánkban az azelőtt alaposan alig ismert örmény irodalom és népélet kincseit, aki földi babért az erkölcsi öntudaton kívül sohasem keresett: vigye magával az örmény nép őszinte háláját és nyerje el a kegyelmek Istenétől a földi elismerésnél becsesebb jutalom koronáját az örök boldogság honában!

Erzsébetváros, 1907. febr. 21. Avedik Lukács.

*

Rajongva szeretted a magyart s e hazát,
S épp így szeretted a fajodat is;
S míg másnak nem érdem ha többet szeret,
Téged e szeretet megnemesít!

Kolozsvárt, 1907. febr. 18-án.

Dr. Issekutz Hugó.

*

Mídon Szongottot az »Armenia« jubiláris száma után üdvözöltem, válaszul nagynevű elődjének, Gábrus Zakariásnak következő mondását idézte:

»Dicséretre méltó nem vagyok. Csak azt tettem, amivel tartóztam!«

Mert Szongott is úgy tudta, hogy a kötelességteljesítésnek nincs határa.

Egy megtért francia író Féval Pál a Megváltót a szeretet bolondjának nevezi.

És a Szeretet e bolondságából a világ ujjászületése, az emberiség üdvössége származott.

Nekünk is volt egy bolondunk: Szongott, a fajszeretet bolondja.

S ha e szeretet bolondságából a kötelességteljesítésnek az önfeláldozásig menő mértékét megtanuljuk, akkor a szamosujvári főtemplom sirboltjába január 26-án, nem az *utolsó örményt* temettük.

Gyergyószentmiklós, 1907. febr. 21.

Görög Joachim.

*

Az elhunyt, kit 40 évvel ezelőtt a szamosujvári algimnázium 1-ső osztályában, mint tanáromat tisztelhettem, már akkor fetűnt kiváló szorgalma, lelkiismeretes és lankadatlan törekvése által, hogy tanítványaival a tanulást igazán megkedveltetve, — ismereteiket a lehető legjobban gyarapítsa.

Csakis ilyen tulajdonokkal megáldott férfiú nyujthattott reményt arra, hogy azon programmot, melylyel az »Armenia« folyóirat általa szándékolt szerkesztését és kiadását, ezelőtt 20 évvel, a hazai örménység tudomására hozta, két évtizeden át be is tartsa.

Igen jól emlékezem, hogy úgy az örménység, valamint a hazai sajtó egy része is, nem minden aggodalom nélkül fogadták ezen programot, mert félték attól, hogy az »Armenia« a már nyelvben, gondolkozásban és szokásokban egészen magyarra vált örménységben, — széthuzó törekvéseket támaszthat.

A következmények azonban megmutatták, hogy ezen aggodalmak alaptalán voltak, mert — ép ellenkezőleg — az elhunyt fényesen bebizonyította, hogy *miként tehet valaki fájának megbecsülhetetlen szolgálatokat és lehet amellett kifogástalan magyar hazafi is.*

Szongott pedig fájának eléggé megnebecsülhető szolgálatokat tett irodalmi működésével, különösen pedig az »Armenia« szerkesztésével; mert csak így vált lehetségessé az egykor világtörténelmi szerepet játszott, ősi kulturájú örmény nemzet múltját nemcsak a hazai örménység, hanem az egész művelt magyar társadalom szélesebb rétegeivel is megismertetni és sok ferde előítéletet megszüntetni.

Hisz jól tudjuk, hogy az »Armenia« megjelenéseig, még a műveltebb hazai örménység is, őseinek múltját jó részt csak a boldogult, nagytudású *Lukácsi* Kristóf, egykori szamosújvári főesperes-plébánus, e tárgyú kisebb művéből ismerte. Nevezetnek elhalálózása után — tudommal — Magyarországon armenistikával senki sem foglalkozott és már-már úgy tetszett, hogy követője nem leend. holott ép ez időben annak művelése úgy Anglia, mint Francia- és Németországban kiváló tudósokat foglalkoztatott, mely körülmény legjobban bizonyítja ezen tudományág fontosságát.

És a jó sors úgy akarta, hogy ép a kellő időben jöjjön egy férfiú, ki törhetetlen szorgalommal, fáradhatatlan kutatóssal, tántoríthatatlan hittel, — ugyyszólva az utolsó percben — megmentse, összegyűjtse és föltárja mindazt, mi egy fajt múltjára büszkévé tehet és a mi a hazai örményeknek, a magyar nemzetet alkotó többi fajok között, az őt megillető helyet kivívja és biztosítsa.

Boldogultnak működését ilyen szempontból kell megítélnünk! — Uttörő és fáradságos munkáját mi kellő-

képen igyekeztünk értékelni és méltányolni, áthatva azon tudattól, mily megbecsülhetetlen kincs jutott ez által nemcsak a jelen, de a jövő nemzedékek birtokába is.

Szongott Kristóf tehát nem élt hiába! Mint tanár nemzedékeket nevelt jó hazafias szellemben, lelkiismeretes gondosságal; mint író pedig megbecsülhetetlen szolgálatokat tett szülővárosa, fajrokonai és a magyar tudományosságának.

Kolozsvár, 1907. febr. 18.

Dr. Turesa János.

*

Az élőket hizelgő módon túlbecsüljük, a holtakat jobbra elfeledjük. Ez alól csak az igazi nagyságok kivételek; míg élnek, alig bánunk velök érdem szerint, holtuk után sietünk felmagasztalni őket.

Igy vagyunk majd minden földi jóval, — akkor kezdjük értékelni, mikor már nincs birtokunkban.

Szongottról is még csak ezután tudjuk meg, hogy ki volt.

Sirjánál kezd érvényesülni felette is a nagy, vallásos elv: *halálban a megdicsőülés!*

Gyulafehérvár, 1907. febr. 22.

Dr. Fejér Gerő

*

Fájó érzéssel vettem tudomást arról, hogy az Armenia és az Örmény Múzeum érdemes megalapítója, Szongott Kristóf kedves barátom a hazai magyar-örménység nagy veszteségére oly korán befejezte földi pályafutását.

Megvallom azok közé tartoztam, aki ismerve Szongott Kristóf páratlan fajszeretét, azon hitben voltam, hogy az Armenia lapjának keletkezésével a lap szelleme és iránya félreértésre fog találni.

De e feltevésemben örömmel csalódtam, mert városunk elhunyt ezen nagy fiát épen oly mérvben lelkesítette a magyar hazafias érzés, mint a mennyire uralta az ő nagy lelkét a fajszeretet és városunkhozi ragaszkodás.

Ezen hármasság érzés oly bámulatraméltó harmóniában működött az ő nemesen érző szívében, hogy e három érzés közül egyik sem szenvedett a másik rovására, és ép

ezen kiváló tulajdonaival szerzett magának és fájának is hazafias érdemeket.

De hogy mennyire nemes gondolkozásu emberbarát is volt, legfényesebben bizonyítja azon körülmény is, hogy lapjában és munkáiban soha sem kereste az egyének közötti disharmoniát; ő a közpályán szereplő férfiakról is csak jót, de sértőt soha senkiről sem irt; szóval nem az ellentéteket kereste, hanem azt, ami közérdekű ügyekben és hazafiasságban az egyéneket egyesítette.

És hogy városunkat is mily mérvben szerette, és hogy nem volt önző, semmi sem igazolja jobban, mint az, hogy mikor Szamosújvár város közterhei takarékosagra intették a városi közügyek intézőit, velük egyértelműleg belenyugodott abba, hogy az Armenia dotatioja is töröltessék a város terheiből, és hűzapot potló lapját saját anyagi helyzetének és egészségének kockáztatásával halála percéig közérdekből saját erején tovább is fenntartotta.

Az ő nemes ténylei szolgálsának nekünk is buzdításul és igyekezzünk az ő nyomdokain haladva egymást megbecsülni, és közös egyetértéssel a haza, és városunk érdekeit saját érdekeink feláldozásával is előmozdítani!

Te pedig kedves Szongott Kristóf barátom, a ki megtetted mindenirányban hazafiui kötelességeidet, nyugodjál békével és legyen áldott emléked!

Kolozsvárt, 1907. február 17-én.

Gajzágó Ferencz.

*

Életedben is sokan tudták, de haláloed után már mindenki elismeri, hogy hosszú és áldásteljes életed az örmény és a magyar testvériség érdekében kifejtett, pótolhatlan és szakadatlan hasznos munkásság volt; a kegyelet angyala lengjen poraid felett!

Szamosújvárt, 1907. febr. 24-én.

Uhlyarik Albin.

* *

A történelem tanusága szerint a büszke velenceiek, kik hazájuk dicsőségeért, csakhogy azt nagynak és hatalmasnak tudják, bárminő áldozatra képesek voltak, sőt

Sannazar költőnek Velencét dicsőítő költeménye minden soráért 100 arany költői jutalomdíjt utalványoztak, nyíltan hangoztatták, hogy »primo siamo veneziani e poi christiani« (mi első sorban velenceiek vagyunk s csak azután keresztények). Szongott Kristóf is, kinek emlékére szenteljük e sorokat, mindent az örmény fajszeretet priz-máján keresztül nézett, s e színvegyület pompázó sugaraival aranyozott be gondolatában mindent. Mindent az örmény nemzettel óhajtott volna összefüggésbe hozni csakhogy fáját annál inkább kiemelje. Ő benne az utolsó idealista s nemzetét páratlanul szerető örmény tért az örök nyugalomra. Legyen emléke áldott!

Szamosújvárt, 1907. febr. 25.

Dr. Temesváry János.

*

Hol kezdjem én magasztalásom szavait, midőn lelki szemeim előtt a nagy érdemek sokasága lebeg.

Elhallgatva fiatalévei küzdelmeit, melyek az ő győzelmével értek véget, tekintetemet férli korának fáradaimaira terelem. 40 évig tartott tanári pályafutása alatt eleven emlékezetben tartotta ezt az »axiomát«: tanítva tanulunk. Tanult vasszorgalommal; tanult fáradságot nem ismerő odaadással, mert hivatása körében s érdekében sokat akart tudni; de tanított is folytonosan, buzgó lelkülettel szakadatlanul, mert tanítványait képesekké akarta tenni, hogy a társadalomnak hasznos tagjai legyenek. Tanár és tanítvány a tisztelet s szeretetben annyira egybe forrottak, hogy a hála és közelismerés, mely a nyugalomba vonult tanárt beláthatlan áradatban környezte, most is visszhangzik.

S ha tovább megyek, kérdeznem kell, hol van az az ékes toll, mely megörökíteni bírná az elhunytnak a polgári életben, a társadalomban oly magasztosan teljesített szerepléseit, oly sokak érdekében kifejtett szives tevékenységét? Szolgálat készségéről, jólelküségéről cumulatim azt mondom, hogy mindenkinek — mint szt. Pál — mindene volt.

Végre nagy érdemeinek sorozatát — mintegy — tul-szárnyalja az a rejtegetett óhaja, hogy az írók csarno-

kába jusson. Céljának elérésére hosszú évek során bevárolta úgy a hazai, mint a külföldi irodalmat. Méhek szorgalmával halmozta össze a sok adatot; s mikor tudatában volt annak, hogy hazájának e téren is tud szolgálatot tenni, irodalmának műveléséhez látott, írónak lépett fel. Sok irányú szép tudását kiadott munkái dicsérik. Husz évnél tovább szerkesztette az „Armenia“-t. Ezzel mint specialis lappal nagy hirnevet szerzett magyar hazájának és az itten élő örmény nemzet fiainak. Keleten szintugy mint a legtávolabb világrészekben összekötetésben állott a tudosokkal.

De nem folytatom tovább! Nyílt könyv volt élete és mi abból kiolvastuk az ő nagyságát. Nagygyá tette őt tudása, szivnemessége, igazságérzete, őszintesége. Ezek voltak erényei s nagy érdemeinek legdrágább ékkövei.

Csikszépvíz, 1907. febr. 23.

Fáraó Simon.

*

Legszebb babér az: melyet az élők érdemekben elhalt barátjaik sirjára teszek. Egy ily babér- és cipruslombot szentelek áldott emlékednek én!

Szamosújvár, 1907. febr. 24-én.

Mihályf Imre.

*

Tele lelkesedéssel, tele eszményekkel és emberfölötti munkabírással fáradhatatlan, — de sikeres — tevékenységet fejtett ki különösen „Armenia“-jával.

Felülmulhatatlan volt Szongottban a szivósság, a türelem és a kitartás. — A kritika rideg és sokszor bántó szavai sem voltak képesek őt céljától eltéríteni. Feladatában önzetlenül és önfeláldozóan haladt egyenesen előre.

Mintaképe volt az ideális, hamisítatlan nemeslelkű hazaszeretetnek és a példás fajszeretetnek. Rajongással énekelte a sáragánokat a templomban. Régi örmény volt szokásaiban és erkölcsjeiben.

Rendkívül szerény, alázatos, jószívű, kegyeletes és adakozó volt, a szegényekkel, az elhagyottakkal, de kivált-

képen, a hazájukból eltávozott, elszakított vagy elűzött fajbeliekkel szemben.

Erzsébetváros, 1907. febr. 23.

Áneczi János.

*

Szerencsétlen gondoltnak tartom azt a legujabb törekvést: elhíttetni minden áron a maroknyi magyar-örménységgel, hogy történeti hivatása megszűnt, hagyományai többé kegyeletes ápolásra igényt nem tarthatnak; szóval: neki, (mint ilyennek) az élet szinteréről *mihamarább el kell tűnnie!*

Bár egy oly néptöredéket, mint a minő a magyar nemzet földjén évszázadok óta meggyökerezett katolikus örménység, ötletszerűen az élők sorából kitörülni, s egyszerűen holttányítvánítani nem lehet, de az életteljes fejlődésre károsan kiható *meghasonlások*at felidézni, s azok által az életerők hanyatlását elősegíteni igenis lehetségesnek tartom.

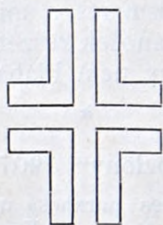
Az a szellemi irányzat, mely ujabban a hódítás igényeivel iparkodik, körünkben érvényesülni, s nyilvánvaló aspirációit egyenesen az örmény faji önérzet megdöntésére irányozza, szerintem annyira mesterkelt és természetellenes, hogy valódi lényegében annyit jelentene, mint előre megásni *sídját* egy élő, s életre hivatott szervezetnek.

Mi örmények a magyar földön, kik a *Szongott* életének ama nemes hagyományát — mondhatni szellemi végrendeletét, — hogy az örménynek (mint ilyennek) a saját tűzhelyénél létjoga van, nemcsak tiszteletben tartjuk, de követjük is, bizonyára nem vagyunk hivatva arra, hogy az élő magyar-örménység halálára határnapot tűzzünk, avagy saját népünk idő előtti eltemetésénél *a sir-ások dicsötelen szerepére vállalkozunk!*

Lunkai.



Szongott és az örménykereszt.



Négy vasszöggel feszítették
A Megváltót keresztfára . . .
S azóta hány ember lelkét
Vitték föl a Golgotára.

Négy szögét a feszületnek,
Ha képzelet összerakja:
Im' az örmény szent keresztnek
Föltámad az ős alakja.

Szongott védte e szent jelet,
Egy szögének sincsen hijja:
Örmény rítus, honszeretet,
„Múzeum“ és „Armenia“!

Igy áldozva mindent ő fel,
Nemes példát hagyott hátra;
S pihenni tért emelt fővel,
Az ígéret földjét látva.

Araráti.

SZONGOTT KRISTÓF MÉLTATÁSA.

— Lapszemle és részvétiratok. —

Szongott Kristófot, mint az igazi nagyságokat csupán halála után méltatták érdemeihez illően. El kellett költöznie az élők sorából, hogy megtudjuk azt, milyen szolgálatot tett fájának és ezáltal édes magyar hazának. Azon általános elismerés a mi ugy a sajtó, valamint az egyesületek és magánosok részéről elhangzott legszebb bizonyítéka annak, hogy nem hiába élt.

*

(„Szamosújvári Közlöny“ 1907. jan. 30).

A természet szeszélyes parancsa újból kiszólitott körünkől egy igaz embert. Meghalt Szongott Kristóf s elvesztettük vele a hazai örménység ügyének legkiválóbb apostolát.

Utolsó alkotásának az „Örmény Múzeum Egyesület“-nek és jóbarátainak, tisztelőinek hálás kegyelele ravatalát teljesen elborította virágokkal. A sok színes virág jól illett koporsójára, hiszen egy ideális lelkületű író volt s mindig arra törekedett, hogy ezt a szépséget és ragyogást átömléssze másokba és megszépítse, megneemesítse a mások életét.

Hazáját és az örménységet senki sem szerethette rajongóbban és igazabban, mint Szongott Kristóf. Egy hosszú, fáradságos életnek egész munkásságát arra használta fel, hogy a világ leg-tündöklőbb nemzetének tüntesse fel a magyart s hogy ebbe a tündöklő ragyogásba belekapcsolja a maga kisebb fájának, a hazai örménységnek életét. Egy fenségesen szép álomnak képei derengtek lelki szemei előtt, midőn azt kutatta s munkáiban azt bizonyította, hogy a magyarok az örményektől származnak. A kritika rideg és sokszor bántó szavai nem voltak képesek álomképeit eloszlatni. Ő jóhiszemű és fanatikus rajongással egyenesen és egyedül haladt utjain tovább. Irodalmi munkásságával hazájának és fájának akart önzetlenül és önfeláldozóan szolgálni.

A halál most kiragadta kezéből a tollat. Igaz könnyekkel elsírtuk és eltemettük. Nyugodjunk meg most az isteni gondviselésben s vigasztaljon az a biztos tudat, hogy *Szongott Kristóf nem élt hiába!*

Szongott Kristóf életrajza.

Szongott Kristóf Maros-Bogáton született 1843. márc. 21-én. Atyját Szongott Jánosnak hívták, anyja Donovan Ripszima volt. Középiskoláit Gyulafehérvárt végezte 1863-ban kitünő eredményel. Ekkor a Szamosújvár város közönsége által fentartott örm.

kath. alginmnáziumhoz tanárnak választották meg. A gimnázium államosítása alkalmával 1894-ben állami főgimnáziumi tanárnak neveztetvén ki, ebben a minőségben az 1903-ik évig szolgálta a tanügyet, amikor is 40 évi tanári működése után a közoktatásügyi kormány a saját kérésére nyugdíjaztatta. Tanári működése alatt városunk társadalmi és közéletében tevékeny szerepet vitt s igen eredményes működést fejtett ki, amelynek elismerésül a városi polgárság bizalmából 1877-től kezdve egész a haláláig a város képviselőtestületének tagja volt. Tanári működése alatt a Szamosújvárt szervezett képezdei póttanfolyamnak több éven át igazgatótanára volt; a szamosújvári ipariskolát hat éven át igazgatta. A Szt-István társulat tiszteletbeli tagjává, a magyarországi néprajzi társaság pedig az örmény osztály előadójává választotta meg. Sok éven keresztül a régi örm. kath. alginmnázium képviselőtestületében az erdélyi róm. kath. státusgyűlésnek is tagja volt.

Szongott Kristóf az armenisztika terén fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki lapjával, melyet huszonegy éven át a saját költségén szerkesztett. Ő fordította le örmény nyelvre először Petőfi több költeményét, továbbá kiadta Chorenei Mózes örmény történetíró „Nagyörményország“ c. krónikáját magyar nyelven. Ezenkívül megírta Szamosújvár monografiáját négy kötetben, halála előtt két héttel pedig kiadta a „Magyarok eredete“ című munkáját, melyben a magyar-örmény rokonság elméletét állította fel és örmény forrásokból merített adatokkal iparkodott ezt bizonyítani. Százakra menő tudományos cikk és az értekezéseknek egész sorozata jelzik félszázados írói munkásságát, mely most váratlanul megszakadt. Lapjában és a külföldi örmény közlönyökben írott cikkelyeivel a magyarság ügyének megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Az ő kezdesére létesült 1905-ben az „Örmény Múzeum“ is, amely alkalomból a távol Keleten működő örmény iskolák és kulturintézetek a magyarság iránt érzett hálájuk és elismerésük hangoztatásával küldték üdvözlésüket és megbizottaikat az alakuló gyűlésen való részvételre.

Betegsége és halála.

Szongott betegsége nem volt újabb keletű. Már régóta érezte azt ő, de erős akarateréje és fékezhetetlen munkavágya nem engedték őt ágyba feküdni. Hordozta súlyos betegségét hónapokig lábán, mert sehogy sem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ő, ki 40 évi tanárkodása alatt soha még három napig sem feküdt betegen ágyában, beteg is lehessen. De neki is meg kellett hajolnia a természet kérlelhetetlen törvénye előtt: halála előtt alig 6—7 nappal kórággyba feküdt. S ő ezt az időt sem töltötte tétlenül. Folyton jövőendő munkatervén töprengett, tervezgetett, s bántotta a tudat, hogy az „Armenia“ februáriusi számának nem készített kéziratokat. S már-már beletörődött abba a megállapo-

dásba, hogy a februáriusi szám elmarad, vigasztalván magát azzal, hogy majd a márciusi gazdagabb lesz, mikor számításait keresztül huzta a halál. Január hó 24-én csütörtökön a hajnali órákban szerető hitvese s jóbarátai karjai közt visszaszállott lelke a Teremtőhöz. Halálának oka véredény-elmeszesedés volt.

A részvét.

A városban csütörtökön már a korai reggeli órákban elterjedt Szongott Kristóf halálának lesújtó hite. Az összes hatóságok és intézetek épületeire és több magánháza is fekete lobogót tűztek ki. Az állami főgimnázium tanári testülete, ugyszintén az „Örmény Múzeum Egyesület” felügyelő-bizottsága is rendkívüli gyűlést tartott, melyen a részvét külső megnyilvánulásának módokat határozták el. Az elhunyt özvegyéhez a hazai örménység kitünőségeitől s a különböző intézetek és egyletek részéről számtalan részvétilrat érkezett. Dániel László országgyűlési képviselőnk szintén táviratilag fejezte ki részvétét s az elhunyt ravatalára koszorút helyeztetett a következő felirattal: „Az igazi hazafiság és faji szeretet megtestesítője emlékének — Dániel László országgyűlési képviselő.” Az Örmény Múzeum-Egyesület felügyelő-bizottsága testületileg jelent meg érdemes igazgatójának ravatalánál, amelyre az egyesület koszoruját Tódorfi Lukács polgármester, ügyvezető-alelnök megható szavak kíséretében helyezte el. Az „Armenia” munkatársai részéről Merza Gyula Kolozsvárról szép krizantém-koszorút küldött. Az Örmény Múzeum a halálesetről a következő külön gyászjelentést adta ki:

Az Örmény Múzeum-Egyesület felügyelő-bizottsága mély fájdalomtól eltelve tudatja, hogy érdemtelen, köztisztletben álló igazgatója, Szongott Kristóf 1907. január 24-én reggeli 6 órakor a szakadatlan munkálkodásban eltöltött életének 64-ik évében pihenőre tért. A megholdogult egy emberöltőn át volt a hazai örménység ügyének legkiválóbb bajnoka. Irodalmi munkásságával ő tette ismertté hazánkban az örmény faj jelentőségét, rámutatván arra a nemes törekvésre, mely e néptöréket a magyar haza iránt vezette. Vasszorgalmával és törhetetlen akaraterével föltárta előttünk az örménység fényes multját, hazaszeretettel párosult fajszeretetre buzdítván az utódokat. Hálától eltelt szívvel örizzük meg tehát emléket, kinek szíve minden dobbanása s agyának minden gondolata a miénk volt! Az elhunyt földi maradványai folyó hó 26-án délután 3 órakor fognak az örmény kath. főtéri templom sírboltjában örök nyugalomra helyeztetni. Áldás emlékére!” Szamosújvár, 1907. január 24-én.

A család a következő gyászjelentést adta ki:

Alulírottak a szív legmélyebb fájdalomával tudatjuk, hogy a jó férj, testvér és rokon Szongott Kristóf ny. áll. főgimnáziumi tanár, az „Armenia” szerkesztője, munkában és jótékonyágban

töltött életének 64-ik, boldog házasságának 40-ik évében, f. hó 24-én reggeli 6 órakor, rövid szenvedés után, a szent gyónás elvégeztével, meghalt.

Földi részei folyó hó 26-án délután 3 órakor fognak az örm. kath. egyház szertartásai szerint az örm. kath. főtéri templom sírboltjában elhelyeztetni, lelkéért pedig az engesztelő szt-misé-áldozat folyó hó 28-án délelőtt 9 órakor fog az örm. kath. főtéri templomban bemutatatni.

Nyugodjék békében s legyen álma csendes!

Szamosújvár, 1907. január hó 24-én.

Özv. Szongott Kristófné szül. Bárány Veronika, mint bánatos neje. Bárány István, Bárány Katalin, Bárány Mária, sógora és sógornői. Szongott Dániel, testvére. Szongott Mária, unokahuga s férje Belesug Gerő és gyermekei.

Külön gyászjelentést adott ki a főgimnázium tanári testülete is s elhunyt kartársának emlékéül koszorúmegváltási alapját tekintélyes összeggel gyarapította.

Temetése.

Földi porait folyó hó 26-án délután 3 órakor helyezték el örök nyugalomra a főtéri örm. kath. főtemplom sírboltjába. Az egyházi végtisztességet Drágomán Th. Antal lelkész celebrálta Kapatán Márton és Turcsa G. Mihály segédlete mellett. Az egyházi beszentelés után Dömötör János gimnáziumi tanár tartott beszédet az elhunyt ravatala fölött. Megható szavakban vett búcsút egykori kartársától s röviden vázolván az elhunynak úgy a tanügy, mint az irodalom s főleg a magyar-örmény barátság, kultúra és hazafiság terén kifejtett páratlanul lankadhatatlan és egy egész élet minden szellemi és testi erejét fölemésztő tevékenységét, a főgimnázium nevében mondott utolsó Istenhozzádot a megboldogultnak.

Majd Dr. Herrman Antal, az Örmény Múzeum-Egyesület tiszteletbeli igazgatója parentálta el Szongott Kristófot, mint az egyesület igazgatóját tartalmas s Szongott közeleti tevékenységét, érdemeit és munkálkodását egészen felölelő s szívet megható gyászbeszédben.

(Budapesti Hírlap 1907. január 26.)

Szamosújvárról jelentik: hogy a magyar örménység egyik legkiválóbb alakja, Szongott Kristóf nyugalmazott főgimnáziumi tanár, az *Armenia* szerkesztője és az *Örmény Múzeum* igazgatója tegnap rövid szenvedés után, életének hatvannegyedik évében elhunyt. Szongott Kristóf az armenisztika terén fáradozó tevé-

kenységet fejtett ki lapjával, melyet huszonegy éven át a saját költségén szerkesztett: Ő fordította le örmény nyelvre először *Petőfi* több költeményét, továbbá kiadta Chorenei Mózes örmény történetíró *Nagyörményország* című krónikáját magyar nyelven. Ezenkívül megírta Szamosújvár monográfiáját négy kötetben, halála előtt két héttel pedig kiadta a *Magyarok eredete* című munkáját, melyben a magyar-örmény rokonság elméletét állította föl és örmény forrásokból merített adatokkal iparkodott ezt bizonyítani. Százakra menő tudományos cikk és az értekezéseknek egész sorozata jelzik félszázados írói munkásságát, mely most váratlanul megszakadt. Lapjával és külföldi örmény közlönyökben írott cikkeivel a magyarság ügyének megbeesülhetetlen szolgálatokat tett. Az ő kezdésére létesült 1905-ben az *Örmény Múzeum* is, a mely alkalomból a távol keleten működő örmény iskolák és kulturintézetek a magyarság iránt érzett hálájuk és elismerésük hangoztatásával küldték üdvözlésüket és megbizottaikat az alakuló gyűlésen való részvételre. Ünzetlenségét és hazafias lelkületét ékesen jellemzi végrendelkezése is, melyben a feleségére vonatkozó haszonélvezet fűntartásával, *minden ingó, ingatlan vagyonát és pénzt jótékony célra adta*. Gazdag könyvtárát, kéziratgyűjteményét s egyéb értékeit az Örmény Múzeumnak hagyományozta. Elhunytát felesége, született *Bárány Veronika*, munkás életének hűséges osztályosa gyászolja.

Szongott Kristóf tudós ember volt, de a tudósság csak melékes tulajdonsága neki. Soviniszta valójában, abból a fajtából, mely a Horvát Istvánokat szülte s eltöltötte lelköket, olyan lángolásokkal, miket ma hiába keresünk. Írt történelmi, nyelvészeti, genealogiai, irodalmi tárgyú munkákat, öszülő hajjal, megrokkant testtel, kora reggeltől késő estéig íróasztala mellett görnyedt, saját költségén szerkesztett folyóiratot, kiadta dolgozótársai munkáját, jutalmazva ambícióikat, összeírt egy kis könyvtárra való dolgozatot, de e negyven esztendő alatt egyedül ő volt az, ki az irodalmi működésből anyagi hasznot nem látott. Társadalmi állásán sem lendített csaknem félszázados írói működése. Fiatalon tanára lett a szamosújvári gimnáziumnak s negyvenévi tanári szolgálat után három év előtt nyugalomba vonult. Életében szenzációkat és ünnepeket jelentő vörös betűs napok még e hosszú pályafutás alatt sem viritottak, a mi szomorúság és gyász azonban fölkereste a munkába való merülésre adott neki ösztönzést. Pár év hiján így töltött el hetven esztendőt csodálatra méltó tevékenységben, oltahatatlan égi lánggal lelkében és a jónak, nemesnek, hazafiasnak fanatikus szolgálatában.

Csak a minap jelent meg Szamosújvárrott *Szongott Kristófnak* az a komoly érdekességű könyve, melyet „*A magyarok eredete és őslaka*” címen írt. Az érdekességek Szongott történetírói módszerére, hazafias érzésére és irányzatos előadására egyaránt vonatkoznak.

Könyve, a magyarok eredetéről szóló, olvasmánynak furcsa is, megható is. Tíz nyelvnek ismeretével, raktárakra menő könyvek átbuvárolásával, átvirrasztott éjszakák studiumaival összehozott eredmények dokumentuma, melynek tévesek öszes következtetései, mert téves a kiindulási pontja. De a tévedések motívumaiban fölcillámlik egy érdekes faji tulajdonság és egy sajáttságos kultur milliő, miknek ismerete nélkül lehetetlen a méltányos ítéletet kimondani Szongott könyvéről. Az a faj, melynek Szongott volt egyik legteljesebb képviselője, nagyobb tömegben és szervezettebb viszonyok között ma már csakis Szamosújvárott él. Hegyekkel övezett, lapályos völgykatlanban huzódó város ez, az erdélyi örmények metropolisza, melynek építése, utca rendezése, középületei, nyilvános terei, mind arról beszélnek, hogy olyan kulturnép alapított otthont itt magának, mely a legjobb tulajdonságokkal volt az életküzdelemre elbocsátva. Magyarországra százados üldöztetések után jutottak az első örmény kolóniák a XVII-ik században, városaik alapításához tehát azzal a gondolattal fogtak, hogy biztonságot, nyugalmat, a békés élet tartós uralmát biztosítsák maguknak. Mintaszerű kifejezésre Szamosújvár alapításában jutott ez a gondolat.

Rejtekek hely ma is ez a város körülövező természetes védőfalaival, a két-két oldalán ivszerűen egymásba futó hegyeivel, de fokozták mesterséges gátakkal is városunk elzárását az örmények. Erre szolgált a falakkal való körülzárolás kezdetben, ezeknek lebontása után pedig mindenféle közlekedési vonalnak a várostól jó messzire való kirekesztése. Husz év előtt még országot sem vezetett Szamosújváron keresztül, mert a magisztrátus a veszedelmek legnagyobbikát az idegenséggel való keveredésben találta. A saját vagyonukból épített város egyházi és világi intézményeit aztán oly módon alkották meg, hogy azokban a benszülött „civis armenus” minden eshetőség ellen biztosítva volt. Ebben a zárt világban Szamosújvár akként huzódott meg, mint egy zug sziget, melyet hajósok ritkán kerestek föl, mert nem volt hozzáférhető. Ha koronként baja támadt az „örmény kompaniának” a vármegyével, guberniummal, vagy a bécsi udvarral, jelszó volt: csak minél csöndesebben, simában elintézni mindent, hogy boszuság ne legyen. A vármegye, gubernium és az udvar legtöbbször az örmények javára döntött, mert a békesség érdekében nem volt olyan áldozat, mit meg ne hoztak volna. Kétszáz esztendő folyása alatt a békesség- kultusz, a mozgástól, akciótól való irtózás a keleti temperamentumban benne levő passzív elemeket újabb hatásokkal tetézte. A faj-jellem cselekvő árnyalatait elborították teljesen a passzív tulajdonságok, melyek még a modern viszonyok között nevelődött generációban is benne vannak. Környezeti és faji sajáttságok mind erősítőleg hatottak az örmény vérmérséklet olyan kialakulására, mely a szemlélődésben, álmodozásban, és elmélyedésben találja föl a maga elemét. A husevő-állatok ama példája

illik a faj életére, melyek csak az éhség kényszere alatt lépnek akcióba, de minden akcióra hosszú és mély pihenés következik. Az ilyen pihenés alatt az agy működése reprodukáló munkában merül ki. Ábrándozás, emlékezés képei rebbennek el s erre a mult nyújt leggazdagabb anyagot. A régi dolgok kegyelete, a mult óriási kultusza az örményeknél ilyen fajbéli lélektulajdonságokból táplálkozik.

Szongott Kristófbán ezek a tulajdonságok mind megvoltak. Ritka agilitásu munkás volt, de az agilitása mégis csak az álmodásban nagy. Tanult ember létére ábrándozásának tárgya más, mint közsorban levő örményé. Ő egy szép és nagy álomnak szentelte életét s miután legapróbb részletében is kialakította maga előtt álmai tárgyát, közzétette munkáját, mely ennek az álomnak részletes magyarázatával szolgál. Szerinte a magyarok ősei az örmények, a kik Etelközben a görög-római eredetű baziliosokkal házasságra léptek s ebből a házasságból született a *magyar*, mely már az országba való költözés előtt *keresztény, írástudó és nagy-műveltségű* nép volt.

Eldönti Szongott csodálatos könnyűséggel azt is, hogy a honfoglaló nemzetségek hány csoportban, milyen vezérek alatt jöttek Pannónia földjére. Nyolc nemzetséget állapít meg Lebedias, Neké, Megeré, Kürt Gyarmat, Tarján, Genákh, Kara és Kásze törzsfők alatt, kik közül Lebedias, Genákh, Kara és Kásze örmények voltak. A nyolc törzsnek ismét nyolc vajdája volt, s ebből négynek, Lebediasnak, Ondnak, Kundnak és Hubának Szongott örmény eredetet tulajdonít. De Árpád iránt is gyanuja van Szongottnak s idézi a hagyományt, hogy földeritse Árpád nevét, mely e két örmény szó összetétele: *Ar phád*, azaz: ragadj fegyvert.

Horvát Istvánnak alig lehetett olyan kíváncsi sejtelme, melyet Szongott, a ma már egyetlen Horvát-féle álmodozó, rögtön kész bizonyosságnak és megdönthetetlen pozitívumnak ne vett volna. Regény voltaképpen ez a könyv, mely néha az operett határán jár, de az is bizonyos, hogy komoly, nagyon jóhiszemű és fanatikus rajongással írott könyv. „A mig mások pihentek, szórakoztak, vagy talán mulattak, én görnyedeztem az asztal mellett; éjt nappal tettem, hetekig, hónapokig ültem könyveim között; lemondottam minden élvezetről, tönkre tettem egészségemet . . . és mégis tovább dolgoztam; *dolgoztam tovább, mert édes hazámnak akartam szolgálatot tenni . . . és a hazáért kötelességünk idét, erőt, tehetséget, vagyont, egészséget fölküldözni.*“ Ezeket írja Szongott munkájának záró szavaiban. Ignzság ennek a vallomásnak minden betűje, melyeknek hiteléért kezekszik a Szongott félszázados munkássága.

Rajongásból, fájának és a magyarságnak fanatikus szeretetéből vált ő íróvá s csak ez és semmi más, volt ösztönzője abban, hogy a nagy utat, a melyre elindult, csüggedés, elfáradás és csalódás nélkül járja meg. Önző célokkal sem vádolhatja őt senki. Onzetlenségét, mesébe való idealizmusát el kell ismernie azonban

mindenkinnek, mert élete munkássága mind azt példázza, hogy fontos misszióinak a tudata vitte őt az irodalmi pályára. Vagyonát, ifjuságát, egészségét, s lelke vágyódását mind ez a nemes ideál kötötte le, de tévedéseit is ez a fanatizmusa fakasztotta. Tiszteletre méltó elfoglaltság vezette őt abban, hogy a világ legkiválóbb fajtájának tüntesse föl a magyart s bekapcsolja ebbe a ragyogásba a maga kisebb fájának életét. Más viszonyok között, másféle módon Horvát István is ezt tette, de azért aligha fog akadni léha, aki olesó guny tárgyává merje tenni azokat a nemes érzéseket, melyekből ezek a szívvel-vérrel írott tévedések következtek.

*

(Ujság, 1907. febr. 25).

Szamosujvárról jelenti a táviró, hogy az „Armenia“ című folyóiratnak 20 éven át működő fáradhatatlan buzgóságú szerkesztője, az ottani állami főgimnáziumnak 40 évi szolgálat után nem rég nyugalomba vonult népszerű tanára és az „Örmény Múzeum“ igazgatója: Szongott Kristóf e hó 24-én reggel 6 órákor váratlanul elhunyt. Nagy veszteség éri az ő halálával nemcsak Szamosujvár kulturális életét, melynek Szongott mindig lelkes bajnoka volt; de pótolhatatlan a maga után hagyott ür kivált azon a téren, ahol a magyar és örmény irodalom között ez egyetlen kapcsolatként 1887-ben az „Armenia“ című havi szemle megalapítása vált szükségessé. Már két évtizeden keresztül teljesítette ez a Keletet ismertető derék foyóiratot a maga nemes feladatát.

Az „Armenia“ husz kötetének szerkesztésén s jórészen megírásán kívül, mely folyóirat köré több mint 150 munkatársat tudott csoportosítani, páratlan irodalmi tevékenységet fejtett ki. Szamosujvár 4 kötetes monográfiája, A hazai örmény családok genealogiája, A magyarok örmény vonatkozású eredete, Chorenei Mózes örmény történelmének magyar fordítása stb. és hatlyudalaként „A Korbuly-család története“ emlékei lesznek Szongott ideális, önzetlen, nemeslelkű magyar hazafiságának és példás örmény fajszeretetének. A régi gárdának egy tipikus, még tévedéseiben is rokonszenves alakja volt ő, de jóhiszeműségéhez és törekvéseinek tiszteletreméltóságához képest egy kis város széttagolt társadalmában nehezen tudott érvényesülni.

Ő volt egyike azoknak a kevés számu hazai armenologusoknak, kik egyszerűetből és önfeláldozásig menő rajongással ápolták azt a régi hagyományos szellemet, mely a haza- és fajszeretetet az „Örménység“ fogalmában kívántak és törekedtek a többi hazai nemzetiségek elé példaképül állítani.

Legutolsó nagy horderejű alkotásának, a kulturális szempontból minden egyébbe törekvéseit megkoronázó Örmény Múze-

umnak a megnyitását már nem érthette meg, mert a közbejött politikai viszonyok miatt ez az ünnepi aktus a folyó, 1907. évre halasztódott.

Ámde ez az alkotás az ő nevétől soha se lesz elválasztható, mint egyáltalában az a nagy érdem sem, hogy a hazai és keleti örmény faj szellemi és egyéb alkotó képességeinek hű tükreül az „Armenia“-t 20 éven át önfeláldozóan szerkesztette és 40 éven keresztül az ifjak egész légiját hazafias szellemben tanította.

*

(„Szamosújvár és Vidéke“, 1907. január 26).

Egy fáradhatatlanul munkás életnek vetett véget a halál f. hó 24-én a reggeli órákban. Szongott Kristóf nyug. áll. főgymn. tanár, az örmény történelem és kultúra hangyaszorgalmú kutatója és művelője alig 6 napi szenvedés után jobblétre szenderült. Az örménységet rajongva szerette; egész életének munkásságát az örménységnek szentelte. Szamosújvár városa leglelkesebb örmény polgárát s képviselőtestületi tagját gyászolja benne. Irodalmi körökben az ő „Armeniaja“ által ismerték Szamosújvárt. Öreg testi és szellemi erejének megfeszítésével, mondhatni feláldozásával kutatott, fáradozott, írt, csak hogy megismertesse az irodalmi körökkel e város és az örménység dicső történeti multját, kultúráját. Hogy a rengeteg adathalmaztot nem formálhatta olyan monumentális művé, a milyent bámulatos kitartású munkája után várni lehetett volna; hogy erős örmény és magyar érzése, fajszeretete miatt nem emelkedhetett a történeti igazság magasabb, tisztább nézőpontjára: az nem neki, hanem a fejletlen, szűk miliőknek tudando be, a melyben távol minden irodalmi központtól, teljesen önmagára hagyatva, segítség nélkül, kellett kezdeményeznie, folytatnia és végeznie minden anyaggyűjtést s ennek feldolgozását. Negyvenéves tanárkodása alatt soha beteg nem volt: ezt a bámulatosan egészséges korát életének szentelte az irodalmi munkásságnak. Rengeteg olvasottsága volt. Mint tanár lelkesedéssel, odaadással szolgálta a tanügyet akkor is, mikor a hihetetlenül csekély fizetéséből legfeljebb tengethette az életet. A szigorú kötelességtudás, a lemondásban az aszkézisig emelkedett lélek sugárzott le egyéniségéről.

*

(Alkotmány, 1907. január 29).

A napokban elhunyt ideális és munkás Szongott Kristóf irodalmi működéséről akarunk még néhány szóban megemlékezni. Közel felszázadot felölelő időre terjed a Szongott Kristóf közéleti munkássága, melyet mint tanár, író, szerkesztő és legutóbb mint a megnyitás előtt álló Örmény Múzeum fáradhatatlan igazgatója

Szamosújvárt fejtett ki. 1887-ben alapította az „Armenia“ című folyóiratot, mely mint a hazafias magyar örménységet összekötő szellemi kapocs Keletre kiterjedő összekötéseivel hazánkban egy armenológiai és orientalisztikai szempontból is hézagpótló organummá vált. — A 20 évfolyam Armenián kívül, melyet nagyjában ő maga írt és szerkesztett, Szongott még a következő irodalmi munkákat tette közzé: 1. A magyar-örmény metropolis irásban és képhben. 2. A hazai örmény családok vezetéki és keresztnévei. 3. Armenia naptár. 4. Chorenei Mózes. Nagy örményország története. (Eredeti örményből fordítva.) 5. Szamosújvár sz. kir. város monografiája (4 vaskos kötet.) 6. Az erdélyi örmények néprajza. 7. A magyar-örmény családok genealogiája. 8. A magyarok őslaka (örmény kuttók után.) 9. A Korbuly-család története. Kéziratban maradt írói hagyatéka is egész kincsese bánya. Nagy veszteség éri azt a különleges működési kört, melyet hazánkban oly kevesen művelnek.

*

(Magyar Állam, 1907. január 29).

Huszéves írói pályája szakadt hirtelen félbe Szongott Kristóf váratlan halálával, mely nemcsak Szamosújvárt, de az egész magyar-örménységet gyászba borította.

Ez nem közhely, nem frázis, de a szó legszorosabb értelmében vett igazság. — Ott zokog a pótolhatatlan veszteség a nemrég alakult „Örmény-Múzeum-Egyesület“ gyászjelentésében, mely a megnyitás küszöbén álló Örmény Múzeum lelkes, fáradhatatlan igazgatóját veszítette el benne. — Itt-ott talán csodálkoznak rajta, hogy egy iskolamester-szerénységű, végtelenül igénytelen életű vidéki tanár halála olyan nagy részvétet kelthet, amde Szongott is azok közül való volt, akiknek értékét, nélkülözhetetlenségét akkor fogják fel igazán még működése színhelyén is, mikor váratlanul elköltöznék az élők sorából.

Az alig pár év óta nyugalomba vonult tanár négy évtizeden át működött a tanügyi pályán; előbb a községi örmény-katholikus algimnáziumban, majd államosítása után a főgimnáziummá alakult szamosújvári középiskolánál. Népszerűségét csak tetézte az „Armenia“ című magyar-örmény haviszemle megindítása, mely 1887 óta, mint hazafias szellemben szerkesztett folyóirat, az örmény faj multjának, szellemi és egyéb alkotó erejének hű tükré gyanánt folyton rámutatott az e hazában élő fajrokonoknak példás haza- és fajszeretetére.

Husz éven át hirdette Szongott ezt a szellemet lapjában, melynek teljes husz kötetét jóformán ő maga is írta avagy sugalmazta. Az ő rajongó lelkesedése a dolgozótársak díszes és kitartó gárdáját tömörítette maga köré és előfizetési felhívás nélkül, anyagi támogatást nem kérve, rendre adta ki hézagpótló és bámulatos

vasszorgalomra valló örménytárgyú műveit, melyek sorában Szamosújvár négykötetes monográfiája lesz a legfényesebb piederstől Szongott Ktistof önfelalldozó munkasságának a megörökítésére.

Örmény, görög és latin nyelvismerete voltak az ő önművelés folytán gyarapított tudásának és kutatási vágyának sokak által irigyelt fegyverei.

És ő ezekkel sohasem támadott, hanem mindig csak védekezett.

Neki is voltak fogyatkozásai, tévedései, de még hibáiban is el kellett ismerni az ő jóhiszeműségét és nemes idealizmusának tiszteletreméltóságát.

És ime a 40 éves tanító, a 20 éves szerkesztő az erkölcsi elismerésen és az örménység őszinte gyászán kívül, hogy ugy mondjam, üres kézzel fejezte be életét. A Magyar Tudományos Akadémia észre se vette a szegény vidéki tanítót, a kormány a szokásos igazgatói címmel avagy a koronás aranyéremkeresztel ki nem tüntette a fáradhatatlan és soha szabadságot nem élvező tanárt.

Az egyetemen senki se ajánlotta őt tiszteletbeli doktornak, mert egyszerű iskolamester volt. És ime halálakor kintinik, hogy ez az ember nemesak mindezeket megérdemelte volna, de egyenesen mulasztásszámba megy, hogy az illetékes tényezők már rég, életerejének teljében föl nem szabadították ezt az embert a megélhetés nyűgei alól, hogy gondtalanul és a kutatás magasabb szempontjai szerint élvezhetett volna tágabb szellemi látókört, tehetett volna tanulmányutakat, gyarapíthatta volna könyvtárát, rendezhette volna Szamosújvár városnak közel 100 ezer örmény okiratot tartalmazó s az Örmény Múzeum letéteként kezelt ritka-becsű levéltárát.

Jellemező, hogy az örmény tárgyak gyűjtésére tervbe vett örmény expedicióban leendő részvételre is tanári nyugdíjából megtakarított fillérein készült. Ez a sorsa a szerénységnek, az igénytelenségnek, melynek valóságos megtestesülése volt Szongott Kristóf, kinek szegénysége mellett jó adag önérzete is volt, s ha a köz neki nem juttatott a bőségből, a juttatott a köznek a kevésből, amit összerakott fillérei árán saját gyönyörűségére, rajongásig szeretett hazájának és örmény fájának dícsőítésére alkotni mindhalálíg meg nem szűnt. Január hó 26-án nagy részvét mellett temették el a szamosújvári örmény főtemplom sirboltjába.

Ezt a disztrihelyet kiérdemelte ő szülővárosától és örmény egyházától egyaránt egy hosszú emberélet utolsó jutalmául. Ha a habért életében nem viselhette a homlokán, most azzal árasztották el koporsóját mindazok, kik fájdalommal gondolnak egy nemes törekvésekben gazdag munkásság megszakitására. De Szamosújváron és az ország erdélyi részein kívül is, megérdemli Szongott, hogy törekvéseit halóporában méltányolják és elismeréssel adózzanak az ő önzetlen és hazafias fáradozásainak, mert hű fia volt

magyar nemzetének és örmény fájának egyaránt. Már pedig az ilyen egyének szolgálhatnak követendő példaképül a hazai nemzetiségek előtt.

Merza Gyula.

*

(Dési Hírlap, 1907. február 3).

Meghalt egy próféta, ki a maga országában nem volt prófétának elismerve. Bizonyosság ez is a mellett, hogy éltek benne igazi prófétai kvalitások. Közös sorsa az ilyen embereknek, hogy amíg élnek nem ismerik el őket, legjobban esetben félre ismerik vagy közönynyel szemlélik törekvé-eiket. Haláluk után azonban az első osztályú temetés, a diszszírhely és a parádés elparentálás rendesen kijut nekik. Sem azért sem ezért, nem tehetünk senki ellen szemrehányást. Ilyen az élet, mely emberi tömegek együttlétéből alakul s ebben az együttlétben a tömeget és az egyeseket is közös gyarlóságok jellemzik. Jó dolga volna a prófétáknak, ha ígéik hirdetéseért nyomban övezné homlokukat a babér. Az ige és az igazság olyan, hogy annak kell megszenvednie legtöbbet érte, aki hirdeti és hisz bennük. Az élet nagy próbáiban igazolódik be aztán, hogy kokler volt-e vajjon a próféta vagy pedig martir: eszmék rajongója, nagyérzések és nemes gondolatok szószólója.

A most elhunyt szamosújvári prófétában — nekem felejthetetlen emlékü, kedves tanáromban — töméntelen sok volt az emberi gyarlóság. Majd ha megfogja valaki írni őszintén, minden hazugság és tendecia nélkül életrajzát külön fejezetet kell szentelnie ezeknek a gyarlóságoknak, melyek okozói voltak annak, hogy nemes missziója nem tudott tizszeres erővel érvényesülni. Elsőrangú európai organuma lehetett volna lapja a magyar tudományosság-nak s lett helyette egy vidéki nivora került, furcsaságokkal mende-mondákkal, kuriozumokkal összekevert lap, melyben nagyon sok volt a jó, de nagyon sok a rossz is. Fél századdal előbb állott volna a magyar-armenizmus tudományos ügye, ha ez a lap kezdettől fogva olyan lehetett volna, mint amilyennek lennie kellett. És akadémiai hírnevű, európai tekintélyű tudós válhatott volna általa Szon-

gott is ama kérdések kapcsolatában, melyeket tudományos könyveiben megbolygatott s lett helyette óriási fáradtsággal, könnyekre fakasztó fanatizmus árán végzett munkásság után egy naiv ábrándozó, kinek egyetlen munkáját sem lehet a legszigorubb kritika nélkül kézbevenni.

Ilyen volt ő, a gyarló, a mostoha viszonyok közé jutott, az élet előnyeit és kedvezéseit soha nem élvező vidéki tudós, kinek azonban határtalan volt a rajongása. Nem hibái ezek az ő jellemének, hanem tényei, melyek adva vannak és adva voltak, meg nem látni őket pedig egyenesen lehetetlenség. De rámutatva e tényekre, egyuttal rámutatunk a viszonyok ama sorvasztó hatására, mely a legnagyobb energiát is felőrli, a maga egyenes útjáról minduntalan eltéríti, mihelyt nem alkalmas eszköze a talentum érvényesülésének. Szongott Kristófot nem segítette soha senki törekvéseiben. Nagy anyagi küzdéssel elvégzett pár iskolát a mult század ötvenes éveiben Gyulafehérvárt s mint egészen fiatal ember Szamosújvárra ment tanárnak. Innen kezdve kettős küzdés kötötte le erejét. Gondoskodnia kellett családjáról és mostoha sorsban élő testvéreiről s önszorgalom útján pótolnia kellett nyelvi és tudományos ismereteit. Közoktatási miniszter nem akadt Magyarországon, aki azt mondta volna, hogy a nemzeti kulturának egy ilyen kulturösztönökkel megtelt, aszkéta szívósságú munkás megér mindenkor ezerkétszáz forintot s küldte volna őt két évre valamelyik egyetemre, a módszeres ismeretek elsajátítására. A nagy és a legnagyobb korrupció szétterpeszkedett az országban, de a közügy szószólói az ilyen apró jelenségeket már nem tartották nemzeti ügynek, még csak figyelemre sem méltatták. Szerencsére Szongottot és az ország Szongottjainak más százait az ilyen csekélységek soha nem zavarták s dolgoztak tiz ember helyett kora reggeltől késő estig olyan lázak hatása alatt, mely csak azoknak lelkében él, kik a társadalmi ember típus legkiválóbb példányai. De ő még ennél is sokkal több volt. Mai berendezkedésünkben az emberi kiválóságnak legmagosabb mértéke az, hogy valamely eszme, kit mekkora erővel tud lebilincselni.

Tiszteljük mi az olyan hazafiságot és kiválóságot,

mely reggel azzal a problémával ébred, hogy minő ször-
kozások várhatnak rá délben, ebéd után pedig a miatt fáj
a feje, hogy mi jót, kellemest és változatost hozhat szá-
mára még az éjszaka. Ezzel a hazafisággal, a rajongók és
az igazi patrioták példái, kik látván a hiányokat, az elma-
radottságot és a közönyt, életük minden gondolatát és
cselekedetét arra fordítják, hogy a haladás ügyét szolgál-
ják. Kitüntetés nem éri őket, a tömeg nem szedi őket fel
hátára, az élet anyagi örömeiből is ki vannak rekesztve s
jelentéktelen gyarlóságokért, melyet a viszonyok kicsinyes-
sége fejleszt ki bennök, lekicsinylés, közöny és gáncsolás
a részük. Fájt nekem látni s mindazoknak, akik szerették
őt, ebben a megalázó részvétlenségben s fájdalommal kel-
lett látni azt is, hogy mennyire durva és érzéketlen az
emberek nagy része a kiválóság felismerésében. Mert két-
ségtelen, hogy Szongott kiváló és nagyszabású lélek volt.
Törekvései, határtalan lelkesége, rendkívüli agitása és cso-
dálattraméltó munkássága mind bizonyítja ezt. Mellékes,
hogy közbe botlásokat is követett el. Ő hitt a maga hiva-
tásában s ezt a hitét olyan szuggesztív erővel tudta kife-
fezésre juttatni, hogy tanítványai és munkatársai ingado-
zás nélkül követték őt. Évtizedek szorgalmas és verejtékes
munkássága után kialakult aztán lassanként a magyar ar-
menizmus programja. Ez is az ő műve, valamint minden,
ami ezen a téren volt, van és még ezután is lesz. Nem
volt tehát hatástalan az élete. Dicsekedhetik azzal s komoly
küzdemeinek ez legmegtisztelőbb eredménye, hogy egész
nemzedéket nevelt fel a magyar kultúrának, mely tőle
kapta az ihlető és ösztönző példákat. És fogyatékos esz-
közökkel, hiányos készüléttel bár, de mérhetetlen szerete-
tével és tiszteletével a magyarságnak, végzett egy oly
misziót, melynek eredményeit még évtizedek múlva is
érezni fogjuk. Emberek szemében lehet, hogy e nagy
munkásság érdekében alkalmazott modora nem egyszer
mosolyt keltő volt, de ezzel nem lehet az ő érdemei fölött
napirendre térni. Halálával, ami működésében gyarló volt,
megsemmisül, de minél inkább elvonulnak majd az évek
sirhantja felett, annál inkább nőni fog törekvéseinek jelen-
tősége és a későbbi generáció lelkében az a tudat: hogy

mint ember, író és tudós, — a legjobb magyar és leg-
hasznosabb magyar emberek egyike volt.

Bányai Elemér.

*

Szamosújvár város képviselőtestületének 1907. jan.
hó 31-én tartott közgyűlésén *Tódorfi* Lukács polgár-
mester szép szavakban emlékezett meg az elhunynak
érdemeiről, különösen kiemelve hazaszeretettel párosult
fajszeretetét, s azon önzetlen munkálkodását, melyet a
város felvirágoztatása érdekében, mint a képviselőtestület
legrégibb tagja kifejtett. Érdemeinek elismerésül a kép-
viselőtestület kegyeletteljesen jegyzőkönyvében maradandó
emléket állított fel Szongottnak s elhatározta, hogy rész-
véte az elhunyt özvegyével jegyzőkönyvi kivonaton
közöltessék.

*

Szongott Kristóf elvesztése keltette részvét a testü-
letek és magánosok részéről az elhunyt érdemeihez méltóan
nyilatkozott meg, úgy az „Örmény Múzeum-Egyesü-
let“, melynek megteremtője és érdemteljes igazgatója volt,
mint a bánatos özvegy iránt, ki hű odaadó és bálványo-
zott élettársát veszítette el az elhunytban.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelő-
sége az alábbi leiratban fejezte ki részvétét:

Az „Örmény Múzeum-Egyesület“ tekintetes Elnökségének
Szamosújvárt.

Értesülvén azon súlyos veszteség felől, mely Szongott
Kristófnak, a múzeum nagyérdemű igazgatójának s a kultura buzgó
munkásának halálával nemcsak az örmény múzeum-egyesület, de
a hazai művelődés ügyét is érte, a gyászeset fölött a főfelügyelőség
őszinte részvételének adok kifejezést.

Budapest 1907. jan. 31-én.

Szalay
h. orsz. főfelügyelő.

*

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ választmányi üléséből a következő részvétíratot küldte:

Az Örmény Múzeum-Egyesület tek. Felügyelőbizottságának Szamosújvárt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya őszinte részvétellel értesült Szongott Kristóf haláláról. Tudva, hogy a boldogult mily munkás tagja és oszlopa volt a t. Egyesületnek, választmányunk részvéte első sorban az Örmény Múzeum-Egyesület felé irányul s azzal az óhajtással párosul vajha méltó utód léphetne az elhunynak nyomdokaiba!

Kolozsvárt 1907. febr. 6-án.

Dr. Szamosi János
alelnök.

Dr. Schilling Lajos
főtítkár.

Az Erdélyi Kárpát-Egyesület együttérzésének az alant irt sorokban ad kifejezést:

Az Örmény Múzeum-Egyesület tek. Felügyelőbizottságának Szamosújvárt.

Egyesületünk elnöksége mélyen elszomorodva és megdöbbenéssel vett hirt arról a gyászos csapásról, a mely az örmény múzeum-egyesületet páratlan munkásságu igazgatójának, Szongott Kristófnak váratlan elhunytával érte.

A mérhetetlen fájdalomból egyesületünk is részt kér, mert egyesületünk is kegyelettel fogja megőrizni a nemes törekvésű férfiúnak emlékét. Nem tudjuk miképen leend képes a t. Egyesület a súlyos veszteséget pótolni, mert az Istenben boldogult igen nagy ürt hagyott maga után, de a mikor a t. Egyesület fájdalmában osztozunk és részvétünk kifejezzük egyben kérjük a Mindenhatót, hogy árassza kegyét az Önök munkálkodásaira.

Kolozsvár 1907. febr. 8-án

Heppes Miklós
elnök.

Kovács Géza
főtítkár.

Gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök a következő atyai melegségtől sugárzó levélben sietett a bánatos özvegy mérhetetlen fájdalmait enyhíteni:

Mélyen tisztelt Asszonyom!

Érdemekben gazdag, nagyrabecsült férjének elhunytá fölött fogadja őszinte részvétem kifejezését. Imádkoztam nemes lelke nyugalmaért s egyúttal a gyászoló család számára a jó Isten akaratán, valamint a boldogult végső intézkedéseiben való megnyugvást és vigasztalást kértem. Öszintén tisztelő főpásztora Gyulafehérvárt, 1907. jan. 30-án.

Majláth, püspök.

Dániel László városunk országgyűlési képviselője táviratában a következőket írja:

Mély fájdalommal értesültem nagynevű férje elhunytáról. A veszteség nem kizárólag a nagyságos asszonyomé, hanem az egész örmény nemzetségé, mert nemzetségeért nemcsak lángoló szeretettel viseltetett, hanem annak kötötte le összes tevékenységét, mely tudását és egész életét. Fogadja igaz részvétem kifejezését.

Dániel László.

*

Dr. Mály István, ki az elhunyt legjobb barátainak egyike és önzetlen tevékenységében fáradhatatlan munkatársa volt az özvegyhez intézett levelében többek közt a következőket írja:

„Mint a tiszta, felhőtlen, csillagos égből menydörögve és rombolva lecsapó villám, olyan váratlanul, meglepőleg és megrendítőleg hatott reám és bizonyára az összes örménységre az a leverő gyászhir, hogy az én drága jó barátom Szongott Kristóf meghalt. De hát vajjon mit is véthetett ez a mi szegény, szerencsétlen népünk, hogy a mostoha sors kegyetlen keze ilyen szörnyű csapást mért a lelkére. Azt hittem és méltán hihettem, hogy a gondviselés Szongott Kristófot arra szemelte ki, hogy az összes örménységnek disze és fénye legyen. Így is volt ez mostanig. Csakhogy elfordult tőlünk az áldást osztó kéz és e helyett a sötét végzésnek mostoha keze rettenetes súlylyal nehezült reánk.”

Részint levélben, részint táviratban a következők fejezték ki részvétüket:

Merza Gyula az „Erdély” szerkesztője (Kolozsvár.) Dr. Gopcsa László min. osztálytanácsos (Budapest.) Gyertyánffy László földbirtokos (Győr.) Görög Joachim főesperes-plébános (Gyergyó-Szt-Miklós) Govrik Gergely lelkész (Erzsébetváros.) Kiszely Károly (Besztercebánya.) Dr. Bányai Elemér lapszerkesztő (Budapest.) Zipfelmayer Mátyás cs. és kir. százados (Konjica, Bosznia.) Dr. Duha P. Dávid örm. kath. kamarás lelkész, a bécsi Mechitáristarend első kormánytanácsosa (Ujvidék.) Simay Gergely kir. tanácsos, ny. törvényszéki elnök (Kolozsvár.) Barány János (Marosvásárhely.) Özv. dombrádi Dombrády Gyuláné (Kolozsvár.) Dr. Bárány Gerő min. fogalmazó (Budapest.) Dr. Kábdebó Ferenc kir. közjegyző (Marosvásárhely.) Özv. Molnár Antalné (Budapest.) Dr. Kendi Finály Gábor tanár (Budapest.) Szathmáry Ákos főgimnáziumi tanár (Kolozsvár.)



SZONGOTT ÉS AZ ÖRMÉNY IRODALOM.

Az örmény irodalom tulajdonképen Kr. u. 402 körül veszi kezdetét, a midön ugyanis Meszrob az örmény betűket feltalálta. — Az ugynevezett kholtáni dalokról már Chorenei megemlékezik. — Ezzel virágzásnak indul egész a XIV. század végeig, mely után hanyatlás áll be és csak a XVIII. században a Mechitharistákkal lendül fel újra, kik meglepően gazdag irodalmi munkássággal igyekeztek pótolni a hiányokat s a régiségtan, történetírás, irodalomtörténet s az ó- és újkori földrajz terén az örmény irodalom fénykorát a jelen korral áthidaló remek munkáikkal az olasz, francia, német és angol armenisták egész törzskarának adtak példát a buvárkodásra, mert szellemi alkotásaikkal nemcsak nemzetüknek, hanem az európai tudományosságának is nagy szolgálatot tettek.

A magyar-örménység sorában is akadtak s ma is vannak néhányan, akik armenisztikával foglalkoznak, melynek organuma az „Armenia“ című folyóirat, az örmény irodalom magyar tükre. Jóllehet az örmény költészet a perzsa, hindű és arabbal sem a virágos nyelvezet hasonlatai, sem szinesség, sem képzelő erő tekintetében nem képes versenyezni, ámde azért főként a történetírás terén Chorenei Mózes, Elizeus, Párhi Lázár, Oháumesz patriárka — mint ahogy *Saint-Martin*, a jeles francia armenista megjegyzi — „méltó bármely európai olvasó figyelmére; ékesszólásuk, irányuk folytonos tisztasága, a mondatok kerekedsége és a szórakás oratori tökélye miatt, őket a férfias ékesszólás azon legszebb mintái mellett is, melyekkel mi franciák birunk, de még azok után is, miket e nemben Róma és Hellász felmutatni képesek, mindenkor érdekekkel olvashatni.“

Villefroy armenista pláne úgy nyilatkozik, miszerint ha van tudós nemzet, mely megérdemli, hogy közelebbről ismerjük, az az örmény: — bámulva fogjuk hihetőleg hallani, hogy az egy egész évezreden keresztül legnevezetesebb akadémiaja volt Ázsianak t. i. 440-től Kr. után Konstantinápoly elestéig 1453-ig, mely esemény maga után vonta a tudományok hanyatlását nemcsak Görög-, hanem Örményországban is; sőt mondhatom, hogy voltak

századok, milyenek pl. a IX—XIII-ik, melyekben *Armenia a föld nagy részének leckét adhatott volna*, és a melyekben az emberi tudományosság minden nemében jeles férfiakat tudott felmutatni: teologusokat, liturgistákat, szónokokat, költőket, bölcsekszeket, történetírókat, asztronomusokat és jeles fordítókat, továbbá nyelvészeket. Majd így folytatja *Villefroy*, az ó-örmény kéziratok nagy kutatója: „Arménia leleplezésével megnyílnak előttünk Kelet kapui, és oly kincseket tárnak fel szemünk elé, melyek messze tulszárnyalják legvérmesebb reményeinket és ha kéziratokat kaphatunk, képzelhetni: mekkora fényt fognak azok deríteni ezen tudós nemzetnek és a vele szoros összeköttetésben állott szomszéd népek történetére.”

Már most az eddig elmondottakból megérthetjük, hogy az V-ik századtól kezdve virágzásnak induló örmény irodalom mennyi jeles terméke pusztulhatott el a keresztény királyság fentartása érdekében vívott folytonos harcok közepette, melyeknek végül Örményország is áldozatul esett és még Lengyelországnál is mostohább feldarabolás után maiglan is anyagi és szellemi téren egyaránt béklyóban színlődik, sőt a nép élet- és vagyon biztonsága itt-ott elviselhetetlen.

Ezért reményli *Villefroy*, hogy az ó-örmény kéziratok fölfedezésével az örmény és így az egyetemes irodalom-történetnek is szolgálatot lehet tenni.

A régi remekírókat nem is említve *Szongott Kristóf* emlékére az újabb örmény írói kar néhányát óhajtom itt bemutatni az „*Armenia*“-ból vett szemelvények alakjában.

Pátkánián *Rafael* költővel kezdem, ki több mint tíz éve, hogy elhalt, *Áráxesz könnyei* című gyönyörű költeményében így szólítja meg a folyót:

Oh, valld meg én édes folyóm, *Áráxesz*,
Miért, hogy képed oly vigasztalan?
Miért vagy — bármily szép tavasz viruljon —
Gyásszal boritva, mint vagyok magam?

Mért csörgedez bús könnyeidnek árja,
S előmlik büszke, fenkölt arcodon?
Miért szakadsz el önnön partjaidtól?
Miért rohansz előre oly mohón?

A folyó feleli:

Mig gyermekeim bús száműzetésben,
Éltük nyomor avagy leroskadás:
E gyászfátyolt én sem teszem le addig,
És szent legyen nekem e fogadás! . . .

(A fordítás *Simay* János dr.-tól ered.)

Pátkánián a „Nemzeti szellem“-ről így énekel az ő
szatirikus hangján:

Légy bármily nagy hős, vitéz katona,
Csatározóknak hirhedt bajnoka;
Ha örmény honnak abból haszna nincs:
Vitézségednek mi értéke sincs.

Lehetsz elismert író, nagy eszü,
Vagy lapszerkesztő, szerző lángeszü;
Ha örmény honnak abból haszna nincs:
Ékes tolladnak mi értéke sincs.

Majd ugyancsak ő „Örményország bölcsője“ című
másik versében leírja gunyolodva, hogy hazáját fegyveres
népek ringatják álomba:

Aludd, aludd át a jelent,
Nagy dolgokat miveltél;
Leróttad tartozásodat:
Sok érdemet szereztél!

Hősök valának őseid,
Bírsz számtalan könyvekkel,
Csak hogy ilyet a nagyvilág
Oly könnyedén felejt el.

A szabadság után való epekedés, a hazaszeretet ri
ki minden sorból, mely az elnyomott népek dalnokait
lelkesíteni szokta. Pl. *Háj* költő honvágyát így fejezi ki:

Lehet feledni föld minden javát —
Csak egyet nem; az áldott szép hazát!

Thopál erre a kérdésre, hogy „Mikor vagyok boldog?“ szintén szabad hazáért esengve így felel:

Ha örmény írók szabadon irhatnak,
S a költők is tetszés szerint dalolnak:
Honszerelemről, dicső őseinkről,
A nemzetről és hősi tetteiről

Méhe „A fogoly álma“ versében galambpostával küld levelet atyjához s a galambhoz így szól:

Mond: ha leng a zászló
Elöl a csatában,
Ott lesz az ő fia
A hősök sorában.

Mond, hogy kit a haza
Földje, vize táplált,
Kell, hogy oda haza
Érje meg a halált.

Repülj kis galambom,
Szép Örményországba;
Tengeren, szárazon
Drága jó hazámba.

Álisán „A fecskéhez“ így dalol:

Te vagy legkedvesebb nekem,
Kit sorsod messzi elvetett,
Egy célt hajhászol én velem,
Te gyors szárnynyal — én szárnyszegett!

A hont keresve bolygunk mi:
Te boldog vagy; de én nem az,
Nekem nem tud mosolygani
A mindent éltető tavasz.

Oh vidd oda a könnyeket,
Ha eljön majd a kikelet,
Add át hazám viráginak
És mond: hogy értők hullanak.

Leist Artur „Litterarische Skizzen“ c. munkájában *Álisán* Leontiust, a kolostor költőjét méltatva, elragadtatással ír egyik jeles és népszerűvé vált költeményéről, az *Ávárájri csalogány-ról*, melyet *Esztegar* László lefordított.

Tudvalevőleg Mámigonján Vártán, a szabadsághős a perzsák elleni háborúban esett el az Ávárájr mellett vívott véres ütközetben, de halála által övéit, mint egy második Epáminondász nagy győzelemre segíté, s felszabadítá őket a perzsa uralom igája alól. Ávárájr volt az örmény Thermopile, Leonidása pedig hős Vártán, a kinek a nevére elnevezett háborút az Árságuni nemzeti dinasztia kihalásával a perzsa helytartók garázdálkodásai miatt indították az örmény fölkelők. Vártán áldozatul esett vitézségének a tulnyomó ellenséggel szemben, de fia Váhón vezetése alatt az örmények győzelmet arattak. — Pátkánián époszt írt róla. Sok örmény költő megénekelte a Vártán-féle háborút.

Álísán is a csalogányt hívja segítségül:

Kinzott sziveknek hü barátja te,
Virágos éj szülötte, fülemile,
Te rózsalélek, enyhet adj nekem,
Dalold fennen a hősi szent esatát,
Dalold, míg véle összeforr szívem,
Hogy örmény hős, mint lelt dicső halált!

Az elbeszélő irodalmat újból megteremtő *Abovián*, ki inkább a néprajzi életviszonyokat tanulmányozta és ezekről írt, többek közt *Örményország sebei* (Verkh Hájászdáni) címen egy a perzsák zsarnoki kegyetlenségeit éles megfigyelés alapján visszatükröző remek ethnográfiai irányregényt is írt s ezzel nevét megörökítette, mert ez a megkapó irányú és költői fordulatokban gazdag munka ugy tartalmánál, mint nyelvezeténél fogva meghódította az egész örménységet, népszerű olvasmány lett, címe pedig a szó valódi értelmében szöllő igévé vált.

De lássuk, hogy *Bérds* miként dalol a hazaszeretetről:

Bár lennék felhő Ararát fölött,
Hogy járhassek a szent sirok között,
S ihlesse csókom a földnek porát:
Mely elfödé hazánk sok hős fiát.

De nem! mért lennék felhő vészthozó,
Nyugvó halottak csöndjét bolygató,
Haragra gyulna szívök belseje,
S még zordabb lenne hazánk fellege.

Sáházizján „A költő sirjára“ költeményében ezt kéri:

Ha meghalok, és könnyet ejtetek
Virágot siromra ne hintsetek;
Nem hallgatott dalomra a világ,
Halál után kinek kell a virág?

Mit óhajtok: természetes növény,
Mely ott tenyész az Araxesz mentén;
Diszítse az, és fényes déli nap
Ringassa, védje bús sirhantomat.

Besigtháslián lantján a dal így csendül:

Van-e az ajknak oly szava?
Tündér lantjának oly dala?
Mely értékével addig ér —
Mit kifejez e szó: *testvér!*

Ha Örményország, ősz anyánk,
Mint testvérekre néz reánk:
Hullatja örömkönnyeit
S megennyhíti mély sebeit.

A szerelmi dalok terén a már említett *Sáházizján* mellett *Ohánneszlián* és *Besigtháslián* nagy közkedveltségnek örvendenek. Utóbbinak, ki Konstantinápolyban az első örmény színpadot alapította, egy dalát ideiktatom, melynek könnyed játszi menete és mégis komoly tartalma *Reviczky* Gyulára emlékeztet.

Ime a költemény *Simay J.* fordításában.

Szállj el, dalocska, messze,
Lánykám felé röpjölj, —
Szempárja piros csillag,
Mely ég szünetlenül.

Ha rád, örülve, hallgat:
Légy röpké kis madár;
Szállj fürtjeire szépen,
Onnan vállára szállj!

S körüle zengj napestig, —
Halkan, szerelmesen;
S mit érte szívem érez:
Dalold el csöndesen!

Leist Artur „Armenische Dichter“ címen érdekes könyvet irt. melyben *Besigtháslián* Megerdicsről így ír: „Mint kiválóan lyrai költőnek érzelmnyilvánulásaiiban főtényező a szeretet érzése, a legkülönbözőbb alakjában“.

Hol költőnk hazaszeretete a honvágygyal párosul, elégiai magaslatra emelkedik. *Testvérek vagyunk* fennebb közölt dalából van véve sirirata is.

Előtte a nő ideális lény, ki nemcsak szívből, de lélekből is szeret.

Kedvese — ugymond Leist — egy gyöngéd virág előtte, melyet ő elragadtatással szemlél és magasztal, de nem tekinti őt az élvezetek tányértartójának. *Ársúk, Váhn* stb. címen több történeti drámát irt az örmény nemzeti színpad számára, sőt több rendbeli vigjátékot is. A híressé vált regényíró Szepuhi Dűszáp asszony a *Besigtháslián* befolyására vált az örmény-irodalom jelesévé. Eredeti költeményeit, melyek nagyrészt dalok is egyszersmind, ma már minden művelt örmény könyv nélkül tudja Keleten, és sokat dalolnak azok közül Konstantinápolyban, a legelőkelőbb szalonkörökben is.

Lássunk tőle még egy dalt:

Oh, lennék szende rózsaszál,
Derült mosolylyal ékesen;
Virulnék kora hajnalon,
Magasztos-édes kebleden!

Oh, lennék álmokép csupán,
Lebegve éjeid felett:
Kilesném lelked álmait —
És elrabolnám szivedet.

Pátkánián Ráfáel, ki Kámár Kháthibá álnév alatt a jelenkor legünnepeltebb és hönszeretett örmény költője volt így dicsőíti a nőt „*Örmény lányka*“ című költeményében:

Lám, mint rezgő holdsugár,
Ragyogóbb az örmény lányka;
S eperajka bájosabb:
Mint tavasz tündérvirága!

Mily szerény, ha átvevé
Társa zengő *dahiráját*,
S játszi, vig dalok között
El-eljárja bűvös táncát!

Karcsú báj alakja, mint
Körbe ringó szép virágszül,
Majd kitérve lebben el —
Majd könnyedén csak odább száll . . .

És az ifjú olvadoz —
Ha rá néz a táncolóra;
Mig az aggnak fáj, hogy őt
Már az élet terhe nyomja.

Még a fordításban is közvetlenséggel ható versek
nemes dalnoka Ecsmiádzin földjében nyugszik, hol utolsó
akarata szerint sírját megjelölte. Őt évvel halála előtt
Konstántinápolyban nagy ünneplés tárgya volt, hol a
galathai központi iskola egyik termében az ifjúság arany
tollal lepte meg.

Midőn a nagy költő legelőször a Világosító-Szt.-Ger-
gelyről nevezett egyházban találkozott Krimián Hájriggal,
Örményország legtanultabb főpapjával, a későbbi katholi-
koszszal (főpátriárka Ecsmiádzinban), e szavakra fakadt:
„Most bocsásd el uram a te szolgádat“ s 1892.
szept. 22-én csakugyan el is bocsátotta.

„A váni aggastyán“-ban ugyanő így kesereg, mint
a kinek atyját, fiait legyilkolta, anyját s leányait pedig
zsákmányként elhurcolta a török:

Magam maradtam, mint pusztán a fa,
A melynek nincsen semmi támasza.

Keresztül szenvedém az életet —
Kezem érdes munkától gyöngé lett;
Mindig dolgoztam — sokszor éhesen,
S alig volt meg a száraz kenyерem.

A földi élet így reménytelen,
Enyhet nem ad, — csak kínoz szüntelen . . .
A váni aggnak ez volt végszava,
És eltemette őt a Ván tava!

Az én dalom-ban (fordította *Fejér Gerő*) a költő így kezdi:

Vigyetek hazámba hű barátkarok,
Haldokló szívemnek vigaszt adjatok;
Itt, ki megmutatná — nincs egy jó barát! —
Örmény nemzetemnek siró csillagát.

Dzádurián így esd a muzsájához:

Oh add nekem a varázs szent tüzét,
Fordítsd felém tündöklő arcodat,
Áraszd reám hatalmad erejét:
Betölteni legforróbb vágyamat!

Feltárni újabb, kedvezőbb időt,
Magasztalni a munka nagy becsét,
Előidézni egy dicsőbb jövőt.
Előbbre vinni a hon szellemét!

Hát *Issaverdentz* és *Álisán* remek illusztrációkkal díszített európai híré történelmi, illetve földrajzi műveiről az elragadtatáson kívül mit szólnak. Elég ha csak annyit említek róluk, hogy mint forrásmunkák francia és angol nyelvre fordítva ma már a világirodalom közkinccsei, az örmény nyomdászatnak pedig valóságos mesterművei.

Különben a kodexrajzolás és írás terén is bámulatos tökélyvel találkozunk az örmény kolostorok gyűjteményeiben, nemkülönben a konstantinápolyi és ecsmiádzini örmény pátriárkák könyvtáraiban, továbbá a párisi Bibliothèque National-ban, sőt még a szamosújvári plébánia könyvtárban is.

A velencei Szent-Márk könyvtár nevezetességei között üveges tartóban foglal helyet *Pyrker* László egri érsek „Habsburgi Rudolf” című nagy époszának klasszikus örmény fordítása, mely szintén *Álisán*-tól származik, ki 1901. novemberében a Mechithárista-rend alapítása 200 éves jubileumának fényes megünneplése után, mint szeszetenek generálvikáriusa a tudományos világ kitüntetéseitől elhalmozva 80 éves korában fejezte be áldásos életét. Miután jelen soroknak csak az a célja, hogy főként az újabbkori örmény költészet iránt keltsen érdeklődést, tehát

a rendszeres és részletes ismertetést a Lipcsében kiadott *Armenische Bibliothek*-ra bízom.

Befejezésül még csak *Nálbánteintz*, az „örmény Petőfi” egy dalát kívánom pár versszakban szemléltetőleg bemutatni. Ez az 1866-ban 36 éves korában sok üldözés után épen Szibériába történt hurcoltatása közben kialakult fényes mester, a Petőfire emlékeztető izzó szabadság-szeretettől sugárzó szabadságdalnok gyönyörű dalokat hagyott örököül.

Szabadság (Ászáduthiun) című egyik legszebb költeményében leírja, hogy miként fogant meg szívében a szabadság utáni vágy:

Bölcsőben lekötve még,
Nyugtalan sok éjszakán
Riva felzavartam én
Szunnyadó szegény anyám.
Kértem őt: kis karjaim
Oldja szét — e két rabot —
S ott fogadtam, hogy szívem
Csak szabadsáért dobog.

Gögicsélve míg a nyelv
Tördelé bilincseit,
S míg repestek a szülék
Lesve hangom kincseit,
Lám a gyermek ajkain
Még se kél e szó: *anya*!
Első volt, mit ejtheték
A szabadságnak szava.

Petőfi költeményeiből *Szongott* Kristóf fordítgatott néhányat örmény nyelvre, így többek közt felszólításra azt is, melynek egyik versszaka a segesvári emléksobron minden elképzelhető idiomában föl van vésve, de az örmény fordítás a török, tatár, cseremisiz stb. mellett kiszorult, legalább nem sikerült fölfedeznem. Talán nem lesz érdektelen, ha itt ezt is bemutatom.

Ime a sikerült műfordítás:

Ázadánk, szirárgu
Bedkh e intz ájsz jérgu.
Vászn szirágánisz gëzohem
Géntánuthun
Vászn ázaduthján gëzohem
Sziroluthun.

(Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.)

Már csak azért is kár ha ez nem olvasható Petőfi szobrán, mert a hazafias magyar-örménység a szabadságharc halhatatlan lánglelkű lantosát nagy tiszteletben tartja. Pl. érdekes, hogy míg Petőfi csapongó szabadságrajongása Nálbánteántzban nyilvánul, addig a maró guny „petőfiségeit“ Pátkániánnál véljük föltalálni.

Ime tehát a szellemi kapcsolat a magyar és örmény költészet között, mely Petőfi szobrán indokolt kifejezést is nyerhetett volna. Mindenesetre ez a mellőzés is érdek telenségről tanuskodik, pedig ha valaki csak a velence-szt.-lázárszigeti és a bécsi örmény nyomda, muzeum és kéziratairól híres könyvtár szellemi kincseivel s így az örmény bibliográfiával megismerkedik, önkéntelenül elismeréssel kell adóznia egy elhanyagolt és félreértett kultúr nép gazdag irodalmának, miről *Somálián* Sukias olasz és *Kárekin* német fordításban megjelent Örmény Irodalom-történeteiből bárki is meggyőződhetik. Azt hiszem, hogy már az eddigiek után is könnyű védekezni az örményirodalom kicsinylőivel szemben, pedig egy kritikai érzékkel összeállított örmény-magyar antológia nélkül nehéz feladat a közönyt megtörni.

Az itt bemutatott szemelvények nagy része műfordítóink nesztorától, *Sinay* Gergelytől ered, mint aki e téren nagy munkásságot fejtett ki. Eredeti örmény verseket hazánkban ez időszertint *Patrubány* Lukács dr. ir. Addig is tehát, míg egy „Örmény költőkből“ cím alatt tervbe vett kiadvány megjelenék, *Thopálnak* azt az idevonatkozó költeményét idézem, melyben az ő-örmény remek-írókról önérzetes hangon így ír:

Hol a hősök, a tudós szent atyák,
A nagy Vartán, Szent-Meszrob, Szent-Izsák,
Jeznig, Jeghise és Khorenei,
Az örmény népnek büszkeségei.

Dús örökséget hagytak mi reánk,
Szép irodalmat és sok tudományt,
Kérkedni is bátran lehet velök,
Aldott legyen örökre szent nevök.

A hazai maroknyi, alig húszezernyi örménység műfordítóinak a föladata, hogy az örmény költészet jelesebb termékei magyar nyelven is megjelenjenek a hazai örmény tárgyú versirodalom összegyűjtésével együtt.

Az a testvéri érzület, mely az 1672-ben Erdélybe beköltözött örmény népet a magyarsághoz fűzte, újabb szellemi kapcsolatokkal erősödnék, ha egy pártolásra érdemes vállalat a magyar irodalmi körök buzdító rokonszenvével találkozna. És most a mikor *Szongott* halálát gyászoljuk, úgy érezzük, mintha minden örmény poéta az ő fajszeretét fejezné ki.

Egy örmény népdalban a felhő így szól:

Örmény hazámnak bús egén
Remény-szivárványt szövök én,
Törvényem köt le engemet
Örködni szép hazám felett.

Az „Örmények fohásza“ című költeményben pedig, melyet Rudnyánszky Gyula ültetett át több Sáházizján és Pátkánián-féle verssel együtt, Verezsuni a költő így fohászkozik:

Oh örmények Istene, ne engedd,
Hogy elveszen ez a küzdő nemzet,
Melyik ország, melyik nemzet vérzett
Annyit, mint az örménység te érted?

Ezek az érzések uralták a *Szongott* lelkét is, mely rajongással lelkesedett mindenért, a mi az örmény faj dicsőségét előmozdította. És jollehet se kötött, se kötetlen nyelven nem tudott arra a magaslatra emelkedni, a melyen az ő lángoló magyar örmény fanatizmusa szárnyalt, mégis kétségtelen, hogy az „Armenia“ útján neve belekapcsolódott úgy a keleti örmény, mint a hazai magyar irodalom történetébe.

Önálló munkái a következők:

Szamosújvár, a magyar-örmény metropolis irásban és képen; A hazai örmény családok vezeték és keresztnévei; *Armenia* naptár; Az örmények rövid története; Chorenei Mózes Nagyörményország története; Szamosújvár sz. kir. város monográfiája (4 kötet); A magyar honi örmény családok genealogiája; A magyarországi örmények etnografiája; A magyarok eredete és őslaka; A Korhuly család története És itt a fonal megszakadt.

De ha mindezeket nem is írta volna, ha mint műfordító és történetíró semmit se produkált volna, még akkor is elévülhetetlen érdeme maradna, hogy az »*Armenia*«-ban alkalmat nyújtott az örmény faj megismerésére.

Pátkánián így kiált fel:

„Ah, örmény ajkról, mikor hallhatod:
Örményhon él . . . Föltámadott?

Az »*Armenia*« hasábjain a tetszhalott lassanként csakugyan életre kelt.

Árarártján költő elégikus kérdésére pedig:

„Mikor jön már az örömhír:
Áni, elég! . . . Áni ne sirj!”

a *Szongott* félszázados munkássága is vigasztalásul szolgálhat.

Szongott szólaltatta meg először itt magyar földön az örmény-irodalom kitünőségeit az »*Armenia*«-ban és ezért nem méltathatjuk az ő aprólékosságig menő, de nemes idealizmusból fakadt működését a nélkül, hogy rá ne mutassunk arra a hatásra, mit az ő utóbbi időben egészen lázassá vált munkája és e munka hő szócsové az »*Armenia*« maga után hagyott.

Sáházizján a költő, Názárecantz kiváló örmény író emlékére, ki 1879-ben meghalt, a következő (Szongott Kristófra is találó) sirverset írta:

„Nem kéz készítette emlék örzi sírod,
Nem rozsdásodó vas, nem porladozó kő,
A toll hatalmával vitted ki babérod,
Mit el nem pusztíthat a romboló idő.“

Ezzel őrizzük meg a Szongott emlékét is.

MERZA GYULA



SZONGOTT KRISTÓF DOLGOZATAINAK KIMUTATÁSA AZ „ARMENIA“-BÓL.

(Első füzet I.) 1887. I. évf.

Az „Armenia“, a magyar-örmények és az Einke.
Hol laknak a leggazdagabb örmények?
Az V. századbéli négy örmény történelem megírásának ideje.
Hanusz Lengyel armenista és a galíciai örmények tájnyelve.
Szellemi művelődés az örményeknél.
Örmény ország és az örmények. (2 közl.)
Melkhon khán.
Éhség Ciliciában.
Gábrus emlékezete.
Hanusz János dr.
Eliszéev és az örmények.
Örmény szent helyek Jeruzsálemben.
Ájvázovszky jubileuma.
Felolvasás Örményországról.

Összesen: 15 cikkely.

(1888. II. évf.)

Az örmény irodalom jeleme Törökországban.
Egy beszéd és az örmény-görög-latin vámegyesület.
A falusi örmény kötelességei.
Örményországi élet.

Luszineán Leó herceg.
Örmény menyekző Amerikában.
Beszélgetés Pakrádczéval.
Araxas völgye.
Örmény régiség — isme. (2 közl.)
Életkép.
„Örmény kérdés“.
Örmény ipar.
Ábázá legujabb munkája.
Még néhány szenthely Jeruzsálemben.
Müller Frigyes cikke.
A szerzet alapító Mechithár levele.
Püspöki bérmaut.
Karácsony éjszakája (novella).
Az Ararát csucsán.

Összesen : 20 cikkely.

1889. III. évf.

Szamosújvár képviselői a koronázó országgyűlésen.
Ujév.
Örmény emlékek Romániában.
Mennyi örmény tanuló van külföldön.
Nyilatkozat az örményekről.
Örmény házasság.
Az olasz királyné Szt.-Lázár szigetén.
Conipeare tanár Ecsmiádzinban.
Szent Szárkisz ünnepe.
Tanügy Török-Örményországban.
Örményországi élet. (2 közl.)
Örmény és latin feliratok Szamosújvárt.
Az örmény nő.

Összesen : 14 cikkely.

1890. IV. évf.

Ákontz-Kövr István érsek.
Hagop pasa Kázázeán.
Lonovics-Hollosy Kornélia.
Négy világrészből. (4 közl.)
Az eszmény győzelme.
Alisán Leontius.
Visszhangok a szamosújvári jubileumról.
Egy örmény nábob.
Háig, Örményország alapítója.
A gazda (Kép a török örmény életből).
Kapatán Márton kanonok.
Az örmény nemzet jótevője.
Artin (Háruthium) Dádián pasa.

Összesen : 16 cikkely.

(50. füzet II/1) 1891. V. évf.

Szegény asszony.

Az örményországi keresztények.

Vallási társulatainkról. (3 közl.)

Az „Union Republicaine“ egyik cikkéből.

Örmény és latin feliratok Erzsébetvároson.

Képviselők a parlamentben, az irodalomban és itthon.

Emin Ker. János.

Utazás Orosz-Örményországban.

Egy örmény ifju, ki a kalkuttai egyetemen tanult.

Erintkezés Angol- és Örményország között a XIV században.

Néhány adat Ajvázovszki János életrajzához.

Lukács László.

Örmények az ötödik világgrészen.

Chorenei műve és az európai amenisták.

Összesen: 16 cikkely.

1892. VI. évf.

Szamosújvár országgyűlési képviselői.

Az örmények és törökök.

Mivel ajándékozta meg 1848 a hazai örménységet?

Menyekző Arabgirban.

Mály Mihály mérnökkari tábornok.

Az örmény hagyományból (husvéti cikk).

Erzsébetváros hatósági határozataiból. (2 közl.)

Id. gr. Teleki Sándor.

Házasság Ván-ban

Könyvismertetés.

Az új kereskedelmi miniszter.

Képviselői látogatás (Molnár Antal).

Örményország tanulmányozása.

Pátkánián Kherope.

Karácsonyi történet (novella).

Összesen: 16 cikkely.

(Lukácsi-füz. XI/1) 1893. VII. évf.

Három női munkatársunk.

Isten fizesse meg (Ujévi történet).

Szt.-pétervári örmény közönség.

Csehánkir-khán Enigolob Mámigonián.

Ausztriai örmények. (2 közl.)

Krimián az ecsmiádrini katolikosz.

Dr. Issekutz Viktor.

Utazás Örményországba.

Lorisz-Melikoff Mihály gróf.

Világosító Szt.-Gergely napján.
 A szamosújvári örm. kath. templom története.
 Erzsébetváros ünnepe.
 Dr. Mály István.
 Korbuly Bogdán.
 Csáusz Márton.
 Életrajzi vázlat (Lukácsiról).

Összesen: 17 cikkely.

1894. VIII. évf.

Az örmény egyház Magyarországon.
 Czetz Gergely.
 Fitzgerald Károly és dr. Issekutz Győző.
 A szamosújvári dalzene-egylet jubileuma.
 Lukács Móric.
 Kopár Simon.
 Részvételünk a nemzeti gyászbán.
 A szamosújvári csata (1848. nov. 13.)
 A kereszténység elterjedése Örményországban.
 Képek a magyar-örmény metropoliszból. (2 közl.)
 Egy zongoraművésznő.
 A mi vendégeink.
 Közoktatási viszonyainkról.
 Az erdélyi méhész-egylet vándorgyűlése Szamosújvárt.
 A leMBERGI örmény érsekség.
 Dr. Molnár Antal ünnepeltetése.
 Szongott Jakab.
 Hogyan fogadtuk a huszárokat?
 Örmény régiségek.
 Hübschmann az örmény kiejtésről.

Összesen: 24 cikkely.

(100. füzet IV/1) 1895. IX. évf.

Sáházizján a költő.
 Egy bőkezű Mecenás (Kovrig Tivadar).
 A katolicizmus Perzsa-Örményországban.
 Az örmény nő.
 Nubár pasa, Egyiptom miniszterelnöke.
 Papp Tódorné — Kerekes Emilia.
 Nemzeti apostolunk emlékünnepe.
 A koronázás évfordulója.
 Dseráz Mináz, a „L'Arménie“ szerkesztője.
 Czetz Gergely uti naplójából.
 A királyhimnusz örményül (költ.)
 Egy erzsébetvárosi volt polgármester (Lengyel Márton).

Összesen: 12 cikkely.

1896. X. évf.

Nálbánteánc a költő.
Válasz Kossuth Ferencnek a „Keleti kérdés” című cikkére.
Ujévi ajándék (novella).
Egy örmény hösnő.
Válasz a „Kolozsvár” egyik cikkére.
Örményország.
Millenáris ünnepélyek Szamosújvárt.
Murádin János.
Örmény elemek Árpád táborában.
Hollósy Simon festőművész.
Örmény történeti és néprajzi szemle.
Deviseán Szeroppe orientalista.
Az árvaintézet alapító Thorosszeán József.
A keleti élő nyelvek akadémiaja Párisban.
Alkalmi beszéd.
Az ezredéves kiállítás elnöke. (Sz. K.)
Egy unikum Szamosújvárt (Sz. K.)

Összesen: 17 cikkely.

1897. XI. évf.

Kár, hogy csak álom volt.
A nemzetek közös jogai Jeruzsálemben.
Szolnok-Doboka megyének ezredévi emléklapja.
Vártanián József basa.
A „Szép Ára” szerzője (Márton Dávid).
Issekutz Antal, Déva város polgármestere.
A magyarhoni örmény családok genealogiája. (5 közl.)
Placintár Dávid, Szamosújvár polgármestere.
Két arckép a szamosújvári közéletből.
Ösi emlék a Dániel-család birtokában.
Besigtháslián a költő. (Sz. K.)
Regényirodalmunk úttörője. (Sz. K.)
Európa és az örmény szabadság (Sz. K.)
Magyar lapok szemléje a keleti kérdéstről. (Sz. K.)

Összesen: 18 cikkely.

1898. XII. évf.

A magyarhoni örmény családok genealogiája. (9. közl.)
Dr. Lukács György, Bekésvár. főispánja.
Lukácsi Kristóf levelezései. (2 közl.)
Ötven év előtt (Az első magyar képviselőház tagjai).
Dr. Molnár Antal.
Gajzágó Salamon.
Emlékezzünk a régiokról.
A szamosújvári magy. kir. áll. főgimnázium.

Novák Gerő emlékezete.
Erzsébet királyné.
Tiflisztől Ecsmiádzinig.
Szamosújvár város monográfiája.
Emeljünk szobrot Verzeskúlnak.
Tanári gyűlés Szamosújvárt.

Összesen: 23 cikkely

(150. füzet VI. 1) 1899. XIII. évf.

Vajna Károly fegyint. igazgató.
Novák Antal.
Szamosújvár város monográfiája. (2 közl.)
Mály István kur. bíró, a temesvári törvényszéki elnöke.
Egy kis helyreigazítás.
Luszineán Guidó királyi herceg.
A kiköltözés kezdete Szurmáli kerületben.
Ázarián István örm. kath. pátriárka.
Háromezerhatszáz évvel ezelőtt.
Ábázá tábornok történeti munkája.
A magyar és örmény nyelv rokonságáról.

Összesen 21. cikkely.

1900. XIV. évf.

Szamosújvár város monográfiája. (12 közl.)
Örményország alapkövei.
Az Emke-kalauzból.
Dr. Patrubby Lukács.
Roska-Stefánovics István.
A mechitharisták jubileuma.
Örmény árvák és a német jótékony-ság.
Krisztus urunk levele Ábgár örmény királyhoz.

Összesen: 19 cikkely.

1901. XV. évf.

A szamosújvári piaci nagyteplom.
Lukács Béla.
Az „Armenia“.
A falusi örmény kiköltözésének okai.
A mi középiskolánk.
Gopesa Joáchim nyug. tanácsnok.
A magyar „pánkó“ és az örmény „kütá“ szó.
Társulatok Szamosújvárt.
Közüntézetek.
Placsintár Dávid polgármester.
Iparos örmények a múlt században Szamosújvárt.

Szamosújvár a „nagyidők“ alatt.
V.-Szt.-Gergely taglaló egyházi beszédei.
Polgármester Szamosújvárt.
Megyénk tudományos társulata Szamosújvárt.
Dseráz felolvasása.
Örmény időszámítás.
Tódorfi Lukács polgármester.
A magyarországi örmények etnográfája. (4 közl.)
Dr. Molnár Antal.

Összesen: 23 cikkely.

1902. XVI. évf.

A magyarországi örmények etnográfája. (12 közl.)
Az „Armenia“ nagy vesztesége.
Gr. Karátsonyi Aladár orsz. képviselő.
Miben állott Vártán ereje?
Dr. báró Dániel Tibor orsz. képviselő.
Az örmények elterjedése ázsiai Törökországban és Transkaukázusban.
Levél Indiából.
Az örmények összes száma.
Egy eszménykedő ügyvéd.
Az apostoli örmény püspökök sorrendje V. Szt.-Gergelyig.
Ajdénian Arzen.
Keresztes Márton.
Római pápa Arméniából. (Sz. K.)
Jakabffy Simon m. kir. udv. tan. (Sz. K.)
Bárány Lukács, kanonok-plebános. (Sz. K.)

Összesen: 26 cikkely.

(200. füzet VIII/1) 1903. XVII. évf.

Ki hívta haza Czetz tábornokot?
A magyarországi örmények etnográfája. (II. közl.)
Gajzágó Manó.
XIII. Leó pápa a magyar-örményekhez.
A magyar-örmény eredetű „Vártávár“ a világ legrégebbi ünnepe.
Szamosújvár város monográfiája és a városi levéltár.
A német Lanin az örményekről.
Úti naplóból.
Dr. Mártonfi Lajos.
„A magyarországi örmények etnográfája.“
Mártonfi Márton.

Összesen: 21 cikkely.

(Czetz-füz. XI.) 1904. XVIII. évf.

Újév és az amerikai örmények.
Szörnyűségek Örményországban.
Békekongresszus és az örmény kérdés.
Üdvözlő levelek és nyilvános köszönet.
Jakabffy Imre.
A bölcsek látogatása (Három király napja.)
Az örmények Magyarországon és máshol.
A bécsi Mechitháristáknál.
Harmath Domokos.
Egy meg nem tartott ígélet.
Örmény lapszemle. (2 közl.)
„48”-as orvosi jubileum.
Az örmények története (6 közl.)
Rákóczi Ferenc hamvai.
A gyergyószentmiklósi örm. kath. templom.
Egy meggyőző példa.
A szászuni mészárlás.
A perzsiai és indiai örmények.
Hovhanneszián Abkár.
Id. Issekutz Antal.
Ismerd meg tenmagadat.
Czetz János honvéd tabornok emlékezete.
Történeti elnevezések. (Sz. K.)
Sz. kir. Erzsébetváros képv. testületének kegyuri joga és kötelmei. (Sz. K.)
Nyilatkozatok „A magyarországi örmények etnográfiájá”-ról. (Sz. K.)
Az írói érdem erkölcsi jutalma. (Sz. K.)
Néptani közlemények. (Sz. K.)
A kereskedelem hatása az iparra. (Sz. K.)
A pápaválasztás hiteles története. (Sz. K.)
Összesen : 35 cikkely.

1905. XIX. évf.

A magyarok eredete és őslaka. (12. közl.)
Örmény dalzene.
Örmény Múzeum (2 közl.)
Indiai örmények.
Örmény lapok szemléje (Eredeti örményből.)
Ráffli halálának 15-ik évfordulója.
Az ásatás legbecsesebb tárgya.

Összesen : 19 cikkely.

(Mály-füz. II.) 1906. XX. évf.

A magyarok eredete és őslaka (10 közl.)
Örmény költemény (Dr. Mály Istvánhoz.)

Természeti sajátosságok és Krisztuslegendák.

„Szép Ára“ (egy amerikai szomorújáték anyaga).

A kolozsvári nemzeti színház és Szamosújvár városa.

Korbuly Bogdán 90-ik születésnapja.

Dr. Molnár Antal síremlékének felszentelése.

A Korbuly-család története. (I. rész.)

Összesen: 17 cikkely.

(Korbuly-füz. I.) 1907. XXI. évf.

A Korbuly-család története. (II. rész.)

Összesen: 1 cikkely.

Tehát 241. füzetben mindössze: 387 cikkely.

Közl.: M. GY.



SZONGOTT KRISTÓF „ARMENIÁJÁ“-NAK 20 ÉVES TÖRTÉNETÉBŐL.

IRTA: ZA—LA

A szamosújvári születésű meghboldogult *Esztegar* érsek-főapát erdélyi látogatásának mardandó emléke az „Armenia“ megalapítása. Miként Krisztus az ő apostolait, aként ő is az örménység 12 kiváló férfiát tömörítette a hazafias arménizmus első vezérkarává.

Szongott Kristóf tanár *Govrik* J. Gergely dr. mechi-tárista atyát lársul vette és 1887. január 1-én az „Armenia“ első füzetét szárnyra bocsátva fölhevást tett közzé, mely egy hijján ma is élő és buzgó hazai örmény munkatársainak a neveit sorolta fel. Ime a névsor: *Avedik* Lukács, *Bárány* Lukács, *Duha* S. Dávid dr., *Fáraó* Simon, *Görög* Joáchim, *Gopcsa* László dr., *Mártonfi* Lajos dr., *† Molnár* Antal dr., *Pátrubány* Lukács dr. és *Simay* János dr. Szépen megindult a zajtalan irodalmi munka; a kezdet nehézségei dr. *Govrik* eltávoztával egészen a *Szongott* vállaira nehezedtek. A nem könnyű földadattal azonban végtére is megbirkózott, sőt elismerést is vívott ki magának. A régi munkatársak kidöltével támadt hézagokat ujjakkal tudta pótolni és így az „Armenia“ hü tük-

révé vált a külföldi és honi örmény vonatkozások, mozgalmak, tudományos és népszerű kérdések fejtegetéseinek s egyuttal a magyar-örménység közös organumának páratlan szerepét töltötte be. Hogy többet ne említsek, a Lukácsi-, Czetz-, Mály- és Korbuly-füzet, valamint a 100-ik szám emlékére kiadott jubiláris füzet azok a határjelzők, melyekről az „Armenia“ szerkesztője bizonyos elégtelséggel tekinthetett vissza arra a diszes írói gárdára, mely a magyar szellemi arisztokracia egész örménybarát seregét magában foglalta.

A századik füzet megjelenésekor, 1895-ben munkatársainak száma is már a százat meghaladta.

Nincs az őshazának, a külföldnek vagy a magyar földnek olyan jeles avagy érdemesnek tartott örmény származású szülőtte, kiről az „Armenia“ írásban és képen meg ne emlékezett volna és így lett ez a folyóirat a hazafias arménizmus valóságos pantheonja.

Az önálló és kitüntetésekben részesült munkák egész sorozata az „Armenia“ különlenyomata gyanánt látott napvilágot s mindenekelőtt ennek a képes havi szemlének az elévülhetetlen érdeme, hogy hasábjairól pattantak ki megvalósítható formában először: az „Örmény Múzeum“ és azt megelőzőleg az örmény betelepülést megörökítő „Verzár-szobor“, majd napjainkban a Mechtáristák áttelepülésének és ezzel felújítva a hazai örmény püspökségnek aktuálissá vált sarkalatos kérdései.

Az „Armenia“ 20 év alatt működő dolgozótársainak a száma a 150-et is meghaladja, kik közül vagy 30-at s köztük Czetz János tábornokot s ime magát, Szongott szerkesztőt is elragadta a halál.

Szongott emlékére alkalomszerű az ő legkedvesebb szellemi gyermeke, az „Armenia“ statisztikájával megismerkedni,

A lefolyt 2 évtized alatt megjelent az „Armenia“-ban 1829 nagyobb és 2290 tisztán a szerkesztőtől eredő kisebb cikkely, ami összesen 4128 verses közlemény, illetve prozának felel meg, melyet 396 illusztráció díszített.

A névtelen és ismeretlen álnév alatt közlött cikkek száma kitesz 196-ot, melyek közül szintén nem

egyét a szerkesztő irt, s úgy e sorok írója, valamint más munkatársak küldöttek be. Az tehát kétségtelen, hogy a 20 kötet »Armenia« tartalmának mintegy $\frac{2}{3}$ -át *Szongott* írta, a mi legkevesebb 300 nyomtatott ívet tesz ki.

Ki hitte volna, hogy az »Armenia«-t *Szongott* ilyen villámgyorsan hagyja az »Örmény Múzeum-Egyesületnek« örökségül?

Pedig néhányan munkatársai közül a f. évben meglepetést akartunk neki szerezni, a mennyiben 1907. októberében az »Armenia« 250-ik füzetének tervezett jubileuma alkalmából a már megnyitott »Örmény Múzeum« helyiségében aranytollal készültünk őt megünnözni.

És ime, a *Szongott* végtelenül szerény és érzékeny lelke, mintha megsejtette volna ezt a készülődést, elszállott körünkből. Épen ezért az ő emlékére a dolgozatok száma szerint vonultassuk fel a munkatársait, hadd legyen ez a végső tiszteletadás egy a magyar hazáját és örmény fáját rajongásig imádó ember elhunytá felett. A névsorban, mely betűrendben bemutatja az »Armenia« kebelében kifejtett szellemi munkát, ott találjuk a *Szongott* Kristóf nevét is, ki 241 füzetben, husz évfolyamon át közel 400, saját neve alatt megjelent dolgozatot irt.

Ime a névsor:

1. † Ázárián István patriárka (1)
2. Ábrahámné — Gámán Erzs (2)
3. Alexa Tódorné — Kepri J. (1)
4. Ábrahám Zakhar (2)
5. dr. Ákontz Károly (1)
6. Ávedik Lukács (32)
7. Bárány Lukács (13)
8. Id. br. Bornemisza Károly (1)
9. dr. Bányai Elemér (10)
10. Bányai Blanka (1)
11. Bányai Graciána (4)
12. Bárány János (7)
13. Cselingárián Jakab (25)
14. Csiki L. Miklós (2)
15. Csontos János (4)
16. dr. Csiky Viktor (1)

17. † Czetz János tábornok	(12)
18. Dávid Márton	(1)
19. Donozky Lukács	(1)
20. dr. Duha S. Dávid	(3)
21. dr. Eszterházy Sándor	(2)
22. dr. Erödi Béla	(1)
23. dr. Erdélyi Károly	(1)
24. Esztegár Berta	(1)
25. Esztegár Gerö	(15)
26. † dr. Esztegár László	(41)
27. Fáraó Simon	(19)
28. Farkass Gejza	(1)
29. dr. Farkas Lajos	(1)
30. dr. Fabinyi Rudolf	(1)
31. Fejér Gerö	(5)
32. dr. Fejér Dávid	(1)
33. † Felekiné — Munkácsy Flóra	(1)
34. Filep Gábor	(2)
35. Fülöp Lajos	(2)
36. Fogolyán Tivadar	(4)
37. † Gábrus Zakhar	(1)
38. Gámán Zsigmond	(1)
39. † Gajzágó Salamon	(1)
40. Gajzágóné — Simay Irma	(1)
41. Gajzágó Ferenc	(1)
42. † Gajzágó Manó	(1)
43. † Gopcsa Joáchim	(1)
44. dr. Gopcsa László	(27)
45. dr. Govrik J. Gergely	(28)
46. Görög Joáchim	(2)
47. dr. Gajzágó Béla	(1)
48. dr. Gopcsa Jakab	(2)
49. Harmath Lujza	(8)
50. † dr. Hánusz János	(1)
51. † Höke Lajos	(2)
52. Harmath Domokos	(7)
53. N. Harmath Ilona	(2)
54. Dr. Herrmann Antal	(32)
55. Hornyis Ferenc	(1)

56. Hodoreán János	(2)
57. Horváth Árpád	(1)
58. Hummer Nándor	(1)
59. Dr. Issekutz Győző	(3)
60. Ifj. Issekutz Gergely	(1)
61. Dr. Issekutz Hugó	(1)
62. Issekutzné-Wolf Lujza	(1)
63. Izmaél Ferenc	(2)
64. Józsa Jánosné	(5)
65. Józsa János	(6)
66. † Dr. Kuun Géza	(6)
67. Herceg Jenő	(1)
68. Kabdebó Gyula	(1)
69. Koser Szevér	(5)
70. Kiszely Károly	(11)
71. † Karácsonyi Károly	(1)
72. Kritsa Klára	(43)
73. Kritsa Konrád	(5)
74. Kabdebó Ferenc	(1)
75. Kapatán Márton	(2)
76. Krítsa Péter	(9)
77. † Kovács János	(2)
78. Kozma Döme	(1)
79. Kordin Mariska	(1)
80. † Gr. Kornis Viktor	(1)
81. Komáry Erzsébet	(1)
82. Kalocsay Alán	(1)
83. Kritsa Róza	(11)
84. † Kozocsa Tivadar	(2)
85. László Márton	(4)
86. † Lukácsi Kristóf	(10)
87. Dr. Mály István	(8)
88. † Márton Dávid	(18)
89. Moszgofián Chácsádur	(1)
90. Dr. Márki Sándor	(3)
91. † Márkovics Jakab	(58)
92. Dr. Mártonfi Lajos	(1)
93. Dr. Moldován Gergely	(3)
94. † Dr. Molnár Antal	(172)

95.	Gr. Majláth Gusztáv püspök	(1)
96.	Mály Sándor	(1)
97.	Dr. Mangold Henrik	(1)
98.	Molnár Aladár	(1)
99.	Mihályfy Imre	(2)
100.	Mártonfy Márton	(1)
101.	† Murádin János	(2)
102.	Merza Gyula	(84)
103.	† Novák Antal	(2)
104.	Dr. Nuricsán József	(2)
105.	† Lukács Béla	(1)
106.	Dr. Novák Károly	(1)
107.	Névtelen	(196)
108.	Oncs József	(1)
109.	† Orel Máté	(1)
110.	Ornstein József	(2)
111.	Dr. Patrübány Lukács	(64)
112.	Palkovics József altabornagy	(1)
113.	Pál István	(1)
114.	Dr. Purjesz Zsigmond	(1)
115.	Petelei István	(1)
116.	Pappné-Kerekes Emilia	(1)
117.	Papp Gusztáv	(2)
118.	Papp Bogdán	(1)
119.	Papp Mózes	(3)
120.	Páll Bogdán	(1)
121.	† Placsintár Dávid	(3)
122.	Ronai Aross Lajos	(1)
123.	Richter Ede	(1)
124.	Rusz János	(3)
125.	Dr. Réthy László	(1)
126.	Rudnyánszky Gyula	(5)
127.	Simay Gergely	(96)
128.	Simay Gyula	(3)
129.	Sándor József	(1)
130.	† Dr. Salzbauer János	(1)
131.	Sallak Róza	(35)
132.	Dr. Simay János	(36)
133.	Sorbán Kornél	(1)

134.	Dr. Szabó Dénes	(1)
135.	Dr. Szamosi János	(2)
136.	† Dr. Szilágyi Sándor	(1)
137.	Szongott Margit	(2)
138.	Szvacsina Géza	(1)
139.	† <i>Szongott Kristóf</i>	(387)
140.	Dr. Temesváry János	(58)
141.	† Trefort Ágoston	(1)
142.	† Gr. Teleki Sándor	(1)
143.	† Téglás Gábor	(1)
144.	† Dr. Téli Iván	(1)
145.	dr. Tódor József	(1)
146.	† dr. Torma Miklós	(1)
147.	dr. Turcsa János	(3)
148.	Turcsáné — Placsintár G.	(1)
149.	Turcsa Mihály	(1)
150.	† Törös Tivadar	(11)
151.	Tutsek Anna	(3)
152.	Torma Zsófia	(1)
153.	Tóth Béla	(1)
154.	Tanács József	(1)
155.	Tódorfi Lukács	(1)
156.	Vásárhelyi Boldizsár	(1)
157.	Vikár Béla	(1)
158.	Vas József	(1)
159.	Vámbéry Ármán	(1)
160.	† Vadnai Károly	(1)
161.	Vajna Károly	(3)
162.	Vajna Károlyné	(1)
163.	† Veszely Károly	(1)
164.	† Voith Miklós	(1)
165.	† Voith Antal	(20)
166.	K. Vörös Sándor	(1)
167.	Werner Gyula	(1)
168.	† Wlislocki Henrik	(3)
169.	Wlislocki Henrikné	(2)



AZ „ÖRMÉNY MUZEUM“ TÖRTÉNETE.

Néhány erős akaratú, önzellen ember szellemileg kezét fogott és ime megvalósult szabad magyar földön egy keleti ábránd: *a világ egyetlen nyilvános örmény muzeuma.* Történeti előzményeinek és fejlődésének főbb mozzanatait az alábbi vázlatos krónika örökíti meg.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1889-ben *Herrmann Antal* dr. európai hírű etnografus uttörő kezdeményezésére történt megalakítása volt Magyarországon a néprajzi tudományos, társadalmi és muzeumalapító mozgalmak legelső komoly kiinduló pontja.

Az egész országra kiterjedt lelkes agitáció Szamosújvárt is hullámokat vetett, melynek fölidezésében az érdem egy előadása, melyet ugyancsak az említett tudós tanár itt 1891-ben tartott és amely az örmény néphagyományok ápolásáról és a népiesség szellemi és tárgyi anyagának az összegyűjtéséről szólt.

A *Szongott* Kristóf által 1887-ben Szamosújvárt alapított és megindított „Armenia“ folyóirat már bő anyagot nyújtott egy ilyen akció sikeréhez.

Hajdan az örmény püspökség, majd a szamosújvári örm. kath. egyház volt a fő megőrzőhely, az azilum.

A magyar tudományos armenisztikának legkiválóbb képviselője *Lukácsi* Kristóf szamosújvári örm. plébános volt. Az általa alapított örmény fiúárva-ház arra van hivatva, hogy fölntartsa az örmény szellemet és nyelvet a következő nemzedékekben is. Újabb armenistáink úgyszólván mind az ő tanítványai voltak és az ő nyomdokain haladtak. Újabbban egyesek, mint *Gábrus* Zachar és *Szongott* Kristóf voltak úgyszólván önkéntelenül az első gyűjtők, míg *Govrik* J. Gergely dr. és társai az örmény egyházi és világi kincsek leírásával is érlelték a mozgalmat.

1895-ben *Merza* Gyula az említett hatások alatt az „Armeniá“-ban megjelent néprajzi vonatkozású cikksorozataiban egyenesen fölveti névszerint is *egy örmény etnografiai muzeum* eszméjét. 1900-ban az Erdélyi Kárpát-Egyesület kolozsvári néprajzi muzeumának szervezésénél *Merza* Gyula a külföldi mechtáristák részvételével kecségtelve örmény szobát tervez. Végre 1904. októberében *Herrmann* Antal *Bárany* Lukács szamosújvári örm. kath. plébános támogatásával Kolozsvárra viszi ezen egyháznak régi himzéseit, s ezeknek az EKE-muzeumban való kiállítása nyomósan felkelti az érdeklődők figyelmét.

1904-ben jelent meg *Szongott* Kristófnak „A magyarországi örmények etnográfiája“ című nagybecsű könyve, mely mű a minden nemes örmény eszméért rajongó és küzdő *Merza* Gyulának egy évvel előbbi, pápai kitüntetésben is részesült „Örmény kereszt“ cím alatt ismert tanulmányával együtt döntő hatással volt az „Örmény Muzeum“ megalakítására. Hiszen az előbbi mű tárta fel a maga valóságában az örmény etnikum szellemi és tárgyi kincseit, az *örmény kereszt* fölfedezésével pedig annak jegyében nyert örmény szimbolumot az eszme. Eközben *Herrmann* Antal dr. egyenesen „Örmény Muzeum-Egyesület“ alakítására indít mozgalmat. Tulajdonképpen ebben a melegágyban kelt ki az Örmény Muzeum magvetése.

Herrmann a legalkalmasabb időben lép a cselekvés terére, majd megindul vele az élén a hangulatkeltő hirlapi akció, melyben dr. *Govrik* mechtárista mellett (Erzsébetváros), ki a keleti örmény világot látta el tudósításokkal, *Merza* Gyulát, *Bányai* Elemér dr.-t és *László* Márton dr.-t

is elismerés illeti. Erre kezdődik a bucsujárás, értekezés, gyűlésezés Szamosújvárt.

1904. okt. 23-án volt ugyanott az első nagyobb nyilvános értekeztet a főgimnázium tornatermében, hol Herrmann fejtette ki a muzeum eszméjét és Tódorfi polgármester, Bárány plébános, Szongott és Merza hozzászólása után szervező-bizottságot küldöttek ki. Ennek hírére adományozta *Mály* dr. (Kolozsvár) az *első tárgyat* az Örmény Muzeum számára, egy örmény keresztelő kelengye képében.

A szervező-bizottság Szongott elnöklete alatt és lakásán a gyűlések egész sorozatában, melyeknek Herrmann volt a lelke, tudomást vett a pénzbeli és tárgyi adományokról, terjesztette az eszmét, mikkel szemben azonban a mozgalom ellenzői sem nyugodtak, tehát a hírlapi támadások ellen is védekezni kellett. Bárány a szamosújvári örmény egyháznak Kolozsvárt kiállított mintegy 40 darab varottását, a történeti nevezetességű palástgallérokat (vágász), a dr. Verzár püspöki jelvényeit az Örmény Muzeumba letéteményezi. Ennek buzdító eredményeként Meskó Miklós kereskedő régi örmény zsoltáros könyvet és egy kulturtörténeti becsű szikra-vert acél pipaszurkálóval ajándékozott; Szongott József tanítónő pedig egy 200 éves menyasszonyi ruharészletet, mely utóbbi időben keresztelő lepelként szolgált. Ugyancsak ő annak idején egy saját készítésű remek kályhaellenzőt is kiállításba helyezett. Miskigán János egy 1305-beli, 1000 koronára becsült örm. kéziratú kodexet ajánlott fel örm. stílusú szép festett képkel. Tódorfi Lukácsné értékes színes kézi rajzot, Kapatán Márton képeket, Szongott Kristóf pedig egész becses házi gyűjteményét, kéziratait és gazdag könyvtárát szekrényestől az „Örmény Muzeum“ oltárára hozták önkéntes áldozatul. Mártonfi Lajos igazgató egy tipikus árnyképet ajándékozván, kijelentette, hogy a régi örmény kath. gimnázium könyv-, térkép- és képgyűjteménye örm. vonatkozású részének a közoktatási minisztertől leendő kérelmezésénél az ügyet hathatósan támogatni fogja. Dr. *Gopcsa* László (Budapest) egy örmény felírást hamutartót és egy örmény készítésű keleti ébenfa-botot adott a muzeumnak.

Az érdeklődés rohamos lendületet vesz; dr. Mály a klasszikus műveltségű orvos nyílt levélben üdvözli Herrmann Antalt, ki az alakuló közgyűlés előkészítésében nagy tevékenységet fejt ki. Eközben 1904. okt. 27-én Merza Gyula távirata útján megérkezik „Világosító-Szt-Gergely tiszteletére” az első ezer koronás alapítvány egy névtelen adakozótól; föllángol a lelkesedés és a rendes tagok egész sora jelentkezik. Herrmann, ki a kolozsvári egyetemen a néprajz docense, kezdi bejárni az ország örmény lakta vidékeit, előadásokat tart, hírlapi közleményeket bocsát ki a szélrőzsa minden irányában s ime, az eredmény nem marad el, mert az illetékes tényezők és komoly szaklapok tárgyilagos és elfogulatlan rokonszenvvel fogadják az új kulturális mozgalmat.

Az „Armenia” csak úgy ontja a muzeumra vonatkozó terveket, véleményeket és indítványokat versben és prózában egyaránt. E folyóiratban az eredeti és átvett muzeumi közleményeknek a terjedelme már is mintegy 250 oldalra terjed.

1905. febr. 19-én szárnyra kél a hír, hogy a tudós József kir. herceg Herrmann közbenjárására 200 korona melléklésével az „Örmény Muzeum” alapító tagjai sorába lépett. Ujabb lángra lobban az érdeklődés: *Göög* Joáchim örm. kath. plébános (Gyergyó-Szt-Miklós) 8 drb. igen becses örmény egyházi tárgyat küld; a szervező-bizottság pedig febr. 19-én d. u. 3 órára Szamosújvárra az alakuló közgyűlést összehívja.

A következők bocsátották ki a meghívót u. m. Bárány Lukács plébános, Dr. Mártonfi Lajos áll. főgimn. igazgató, Dr. Gopesa Jakab orvos, Merza Gyula az „Erdély” szerkesztője, Dr. Herrmann Antal tanár és szerkesztő, Szongott Kristóf b. elnök, az „Armenia” szerkesztője, Dr. László Márton ügyvéd, a „Szamosújvári Közlöny” szerkesztője, Tódorfi Lukács polgármester, Papp Gusztáv dr. v. tanácsos.

A városház nagytermében élénk részvétel mellett mondották ki egyhangulag az „Örmény Muzeum-Egyesület” megalapítását. A jelenlévők s az írásban csatlakozók mintegy 200-an, a testületek és intézetek képviselőik útján üdvözlik a mozgalmat.

Szongott korelnöklete alatt a jegyzőkönyvet vezette dr. *Papp* Gusztáv, hitelesítőkül kiküldettek dr. *László* Márton és *Merza* Gyula.

Elnöki megnyitó után *Miskgián*, a római pápai egyetem volt tanára a keleti testvérek nevében és a párisi „Pánászér“ szerkesztősége részéről klasszikus örmény nyelven köszönti a közgyűlést, mit *Herrmann* élénk éljenzések közt magyarul is tolmácsolt.

Kovács Géza főtitkár az E. K. E., *Bárány* János a m.-vásárhelyi örmények, *Merza* a kolozsvári Szt.-Gergely-alap kezelősége nevében, *Herrmann* dr. *Szamosi* egyet. tanár, az Erd. Muz. Egyt. alelnöke részéről üdvözlük a közgyűlést.

A Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége, *Molnár* Viktor államtitkár, *Theodorovics* József lemerbergi örm. kath. érsek, dr. *Thorun* Tádé mecht. főapát (Bécs), a Magyar Néprajzi Társaság, dr. *Háztuni* Vártán theol. tanár (Konstantinápoly), dr. *Jádigian* Fülöp a velencei Murát-Rafael-féle örm. akadémia igazgatója *Gürekián* érsek-főapát nevében, az E. K. E., *Szvacsina* Géza polgármester (Kolozsvár), dr. *Szongott* városi tisztii főorvos (Bécs), dr. *Réthi* László a M. N. Muzeum öre, *Dániel* László ny. főispán (Kanak), *Kabdebó* főispán (Temesvár), *Fejér* alispán (Csikszereda), dr. *Gopcsa* és *Mártonffy* min. tan., *László* L. (N.-Iklód), és *Zakariás* dr. (Brassó) orsz. képviselők, dr. *Patrubány*, dr. *Kosutány* Ignác és Tamás egyet. tanárok, dr. *Turcsa* főörzsorvos, *Voith* Gergely kir. tan. (Dés), továbbá a bodrai *Gyertyánffy*ak, beodrai *Karátsonyi*ak, a rétháti *Kövérek*, erzsébetvárosi *Lengyelek*, a *Simay*ak, *Issekutzok*, *Szenkovitsok*, *Osikyek*, *Gajzákók* stb. és az ország minden részében lakó és itt föl nem sorolható egyének üdvözlő levelei, táviratai és csatlakozó nyilatkozatai árasztották el az elnöki asztalt. *Herrmann*, mint a szerv. biz. előadója remek beszédben vázolta a hazai és keleti örmény elem szellemi és anyagi kincseinek egy muzeumban való megörökítésének rendkívüli fontosságát, majd élénk helyeslések közt olvasta fel az üdvözlöket.

Merza előterjesztésére elfogadták az alapszabályokat, mire megválasztották a tisztikart. Ime a névsor: Elnök:

Dániel László ny. főispán, Sz.-Ujvár szabad kir. város orsz. képviselője. *Alelnökök*: (ügyvivő) *Tódorfi* Lukács Sz.-Ujvár polgármestere; *Gopcsa* László miniszteri osztálytanácsos (Bpest). *Issekutz* Győző dr. ügyvéd, orsz. képviselő (Ersébetváros), *Mártonfi* Lajos dr. gimn. igazgató (Sz.-Ujvár), *Merza* Gyula az „Erdély” szerkesztője (Kolozsvár, Tüzes Karácson, kir. közjegyző (Dés). Titkár: dr. *Papp* Gusztáv városi tanácsos; jegyző és könyvtárőr: *Kapatán* Márton örm. kath. lelkész; pénztáros: *Moldován* Simon vár. pénztáros; ellenőr: dr. *Gopcsa* Jakab orvos; ügyész: dr. *László* Márton ügyvéd; számvizsgálók: *Kopár* Kristóf bankigazgató és *Zabulik* László várm. főügyész (Kolozsvár). — A Múzeum felügyelő bizottságának elnöke: *Bárány* Lukács kanonok. főesperes, plébános; muz. igazgató: *Szongott* Kristóf, ny. tanár, az »Armenia« szerkesztője; muz. örök: *Bányai* Elemér dr. hírlapíró, *Józsa* János tanár, *Ornstein* József ny. őrnagy, *Orosz* Endre igazgató, *Temesváry* János dr. tanár. Tiszt. muz. igazgatói címmel tüntették ki *Herrmann* Antal dr.-t, kit a fölvillanyzott jelenlévők meleg övációjával ünnepeltek. 80 tagból alakították meg a választmányt, melynek az alapszabályok értelmében az összes Magyarországon lakó örm. kath. lelkészek hivatalból tiszt. tagjai. *Tódorfi* megköszönve a bizalmat bezárta a gyűlést. Lelkes hangulatban oszlottak szét a jelenlévők s mindenfelé röpitette a hazai és külföldi sajtó a nagy horderejű kulturmozgalom hírét.

Ennek hatása alatt *Faraó* Simon örm. kath. esperes (Szépvíz) 200 koronával alapító taggá lesz. *Korbuly* Bogdán (Kolozsvár) szintén belépett az alapítók sorába abból az alkalomból, hogy az Ö. M. E. tiszt. alelnökké választotta, neje szül. *Bogdánffy* Margit pedig V.-Szt.-Gergelynek egy ereklyéjét ajánlotta fel a múzeumnak. *Duha* Kristóf vár. tanácsos közbenjárására özv. *Csipek* Benedekné *Korbuly* Mária szép keresztelő ruhát ajándékozott.

Herrmann tanár 1905. husvétján az orientalistáknak Algirban tartott nemzetközi kongresszusára az Örmény Múzeumra vonatkozó előadást küldött be, melyet ott nagy elismerés mellett olvastak fel.

Orosz Endre közvetítésével egy régi örm. kelengyés

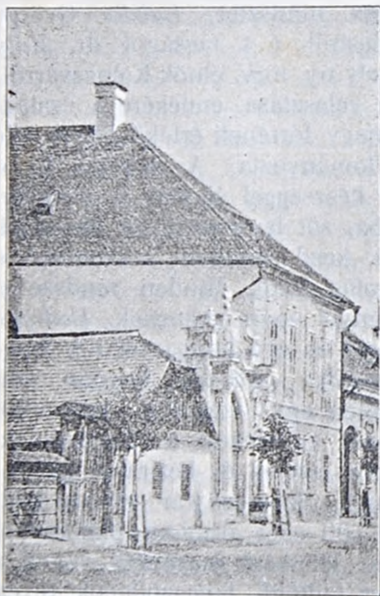
láda került az Örmény Múzeum birtokába; *Duha* Teréz burnót-szelencét és üveg poharat adott; *Görög* pléb. és *Szongott* tárgyi adományaik fejében az alapítók sorába föl-vételnek; *Tüzes* Karácson is alapítványt tesz; *Bogdánffy* Mihály (Kolozsvár) két örm. tárgyú képet ad; *Karátsonyi* Andor (Beodra) a tiszt. alelnök-éget azzal köszöni meg, hogy 1000 kor. alapítványt tesz; *Karátsonyi* Jenő gróf v. b. t. t. pedig 500 koronát adományoz. A tiszteletbeli állásokat szép levél kíséretében elfogadták a következők, u. m. a t. elnökséget *Lukács* László ny. pénzügyminiszter, *Dániel* Ernő báró ny. keresk. miniszter, *Lukács* György ny. kultuszminiszter Budapestről; a t. tagságot dr. *Mály* István orvos és *Simay* Gergely ny. törv. elnök Kolozsvárról.

Dániel László elnökké választása emlékére a családjában apáról fiúra szálló, nagy történelmi értékű *Verzár*-féle örm. püspöki keresztet adományozta. A tisztikar többi tagjai és a választmány is készséggel állottak a reményteljes intézmény szolgálatába, sőt lassanként az ellenfelek is megtérnek és érdeklődni kezd minden szakember e szamosújvári kulturális alkotás iránt. Minden rendszeres gyűjtés nélkül is az adományok egyre érkeznek. *Esztegár* Tódor ny. tanító egy diótörőt és egy koppantót ad, *Szongott* Kristófné *Bárány* Veronika (*Bárány* Bogdán volt vár. pénztáros leánya) szintén egy szép régi koppantót tartójával és egy éjjeli lámpát ajándékoz a múzeumnak.

Merza Gyula az örmény levelek és kéziratok gyűjtésére hívja fel a közfigyelmet; Szamosújvár városa kilátásba helyezi, hogy közel 100 ezer örmény okmányból álló régi levéltárát muzeumi letétként megőrzés végett a múzeumra bizza. Személyes külföldi tapasztalataik révén előbb Herrmann, majd Bárány és Merza cikksorozatai keltenek visszhangot a bécsi Mechitáristáknak Szamosújvárra való áttelepedéséről.

Az Örmény Múzeum 1100 korona állami segínyt kap; Szamosújvár város tanácsa a régi örm. kath. gimnázium emeletén két szobát a gyűjtemények elhelyezésére átenged, miközben Papp Gusztáv dr. v. tanácsos a tört. vonatkozású épület homlokzatát szépen restauráltatta. A Szamosújvár határában lévő római kasztellum tudomá-

nyos fölásatását a muzeumok országos főfelügyelősége jóváhagyásával az Ö. M. E. elhatározza. Időközben Herrmann Brassóban, a Szilágyságban, majd Máramarosban és másutt az örmény családoknál látogatást tesz s az érdeklődés fokozására mindent elkövet. Értékes örmény vonatkozású tárgyakra bukkan, melyek a muzeum számára nyilvántartatnak. Megindítja a tárgyalásokat a szolnok-dobokamegyei muzeumnak a vármegye számára revindikálása s az Örmény Muzeum keretébe bocsátása érdekében.



Az „Örmény Muzeum” otthona.

Bárány János Marosvásárhelyről, Merza Gyula Kolozsvárról örmény könyveket, Papp Miklós Apahidáról 8 darab örmény kéziratot, egy rézszelencét és egy virágos kis poharat ajándékoznak. Gorove László országgyűlési képviselő (Gat-tája) választmányi taggá választását 50 koronával viszonzozza; Argutinszky-Dolgorukoff B. örmény hg. (Szt-Pétervár) Merza utján a könyvtár gyarapítására szintén 50 koronát bocsát rendelkezésre rokonszenvének kifejezése mellett. Az Ö. M. E. örmény

nyelven köszöni meg a figyelmet és a herceget Szamosújvár és a muzeum meglátogatására kéri fel. Ebből az alkalomból fölmerül egy tanulmányút terve a keleti örmények közé, tárgygyűjtés, összeköttetések szerzése és propaganda céljából.

1905. augusztus havában a német és bécsi antropológiai társaságok Salzburghan tartott közgyűlésére Herrmann

az Örmény Muzeu mról újabb tanulmányt írt, melyet ott nagy tetszéssel fogadtak.

Az Országos Főfelügyelőség alapszabály-minta kísérelében a fölterjesztett tervezet kibővítését javasolja az örmény vonatkozású pontok teljes épségben hagyása mellett. Ugy a muzeum felügyelő bizottsága, valamint az e célra egybehívott közgyűlés Merza Gyula előterjesztésére a javaslathoz hozzájárul. A római kasztrum ásatását 1905. okt. 2-án kezdték meg Szamosújvár határában

Herrmann lendületes megnyitó beszédjével. A szépen haladó ásatás Orosz Endre és Ornstein

József vezetésével az egész város általános érdeklődése közt sok felszínre került régiséggel gazdagítja a muzeumot. A másnemű ajándékozások egyre folynak; Gajzágó Ferenc tábl. bíró egy régi asztalt, Florián Jakab egy ostyasütőt. Anyegdsi Gergely egy däláuzi alá való porcelán-lapot, egy fali-diszt és egy selyem-varrottast,

Papp Miklós egy „ara votivá“-t (fogadalmi oltár) küldenek. Herrmann

személyes megkeresésére nov. 10-én kelt fenkölt levelében gr. Majláth erd. püspök lép az Ö. M. alapító tagjai közzé.

A kolozsvári örm. kiállítás nagy erkölcsi sikerrel záródott be, minek csattanós bizonyságául Lengyel Márton honv. százados az ott kiállított, 1000 koronára becsült örmény menyasszonyi szoknyát (selyem himzésekkal) a muzeumnak adományozza, az örmény templomi varottasokat pedig a Magyar Nemzeti Muzeum tanulmányozás



Verzereszku keresztje.

céljából Budapestre kéreti. Karácson Márton m.-vásárhelyi apát-plébános, tisz. alelnökké választása örömeire alapítottagnak jelentkezik.

Kopatz Lukács (Gyergyó-Szt-Miklós) egy régi kardot és egy Mária-képet küld. A szamosújvári pallóst és egyéb a városházán lévő örmény emléktárgyakat Tódorfi polgármester az Örmény Múzeumnak kilátásba helyezi, ugyszintén Bárány kanonok a plébániai festményeket, az örm. templom oratoriumaiban heverő szobrokat, domború műveket és még több használaton kívül helyezett ott őrizett régi egyházi tárgyat.

A galaci örm. gregoriánus lelkész is a múzeumnak ígérte dr. Duha Dávid ujvidéki örm. pléb. kamarás útján egyházának összes kiadványait. Lukács Antal (Arad) egy pénztartó erszényt küld. 1906-ban Moldován Simon újévi ajándékol a szamosújvári Főtemplom híres Rubens-képének egy Szongott Jakab által festett másolatát jelenti be; Simay Gergely két füzetet, Tüzes Jenőné 5 drb. örmény betűs ezüst-kanalat, dr. Gajzágó Ernő szolgabíró egy pénztartó bőrtüszőt és egy Novák-cimerrel ellátott pecsét-nyomót ajándékoztak. Ifj. Simay János adománya egy fényképcsoportozat, Turcsa Lukácsné egy üvegbe helyezett műkészítmény; özv. Nagy Istvánné Jeremiás Borhála egy régi bársonnyal díszített szép női gallért és egy ezüstözött fémkupást bocsát rendelkezésre. Egész Kolozsvár társadalmának a részvételével 1906. febr. 10-én lélek-emelő mozzanatok közt megy végbe a Mály-jubileum, mely alkalommal az Ö. M. E.-től is ünnepeelt jubiláns kijelentette, hogy ugy diplomáját, valamint a kartársaitól kapott ezüst-plakettát, ugyszintén összes emléktárgyait annak idején az Örmény Múzeumban óbajtja elhelyezni. Ugyancsak újságcikkelyekből álló érdekes emlékkönyveire, valamint egy történelmi becsü meggyfa-pipaszárra nézve is (értéke 200 korona) hasonló nyilatkozatot tett.

1906. augusztus 7-én dr. Herrmann a porosz-sziléziai Görliczben gyűlésező német antropologusok előtt szabad előadásban ismertette a hazai örményeket, az Örmény Múzeum alapítása iránt megindult mozgalmat és ez intézmény jelentőségét. A tárgyak egyre érkeznek: Bárány L.

adott egy Rubens-féle képmásolatot, egy régi szucsávai örm. kodexet, az „Armenia“ jóformán kifogyott első évfolyamait köelve, egyéb füzeteket, egy Lukácsi-képet és a régi örm. kath. algimn. két pecsétnyomóját. Fáraó Simontól egy fűszertartó érkezik, Drágomán Tódor örm. kath. lelkésztől két örmény egyházi könyv. Majd dr. Simay János 17 drb. könyvvvel, Merza Gyula egy igen ritka örm. folklóre tartalmu füzetkével, atyja hagyatékából egy domboru nyomásu nagy száraz cégbélyegzővel, Isakovicz örm. érseknek és Lukács miniszternek nagyalaku (az illetőktől nyert) fényképeivel gyarapítják a gyűjteményt.

1906. végével Herrman a délvidéki örmény kastélyokat keresi fel, meglátogatván az Ö. M. E. nagynevű elnökét, szamosújvár-németi Dániel Lászlót kanaki otthonában és reményekkel telve tér haza. A mult év utolján is szép ajándékokkal gazdagodott a muzeum. Görög pleb. egy fölötte érdekes V.-Szt-Gergely-képet, özv. Placsintár Dávid-né Ábrahám Polixéna egy régi ezüst koppantót tálcával, egy mozaik-képes régi családi burnótszelencét és régi családi ezüst diszgombokat küldött férje hagyatékából.

Herrmann Antal egy nagyobb éremgyűjteménnyel és örmény érdekű könyvekkel, Gajzágó volt orsz. képviselő egy keleti himzésű piros bársony pipatokkal, özv. Gajzágó Manóné Placsintár Sarolta egy férje tulajdonában volt dus éremgyűjteménnyel, Szongott Nina (Beszterce) egy 1714-beli régi képpel és szüleinek völegényi, illetőleg menyasszonyi egyes ruhadarabjaival rótták le kegyeletüket szeretteik emlékének megörökítésére.

Özv. *Patrubán* Mártonné, *Anyeqdsi* Gergely, *Schönfeld* Kálmánné, *Tüzes* Jenőné, *Kapatán* Márton, *Novák* Veronika, *Ornstein* József, *Esztegar* Tivadar, *Merza* Gyula, *Bárány* Mártonné, *Szongott* Kristóf újabb adományai a jelen füzet borítékán vannak kimutatva.

Dr. Papp Gusztáv az Ö. M. E. titkára 1906. végén tett külföldi útjában Szt-Lázár szigetén is megfordult, hol a mechtárista érsek-főapátnak pártfogásába ajánlotta az Örmény Muzeumot, mit az érsek a nyomda kiadványainak a megküldésével készséggel meg is ígért. Időközben rendre elkészültek a megrendelt muzeumi szekrények, lassanként

a régi örmény gimnázium egész emelete az Örmény Múzeum birtokába kerül s a harmadik szobát az 1907. évi januári közgyűlésen Szamosújvár képviselőtestülete átadni rendelte, valamint régebben 100 koronát a legszükségesebb első berendezésre költségül megszavazott.

Január 24-én reggeli 6 órakor elterjed a gyászhir, hogy Szongott Kristóf múzeumi igazgató, a lánglelkű tözsgyökeres örmény, a legnagyobb magyar armenista hirtelen meghalt anélkül, hogy szíve legforróbb vágyát, az Örmény Múzeum küszöbön álló megnyitását megérhette volna.

Megdöbbenve ült össze tanácskozássra Bárany Lukács elnöklete alatt az Örmény Múzeum felügyelő-bizottsága. Külön gyászjelentéssel és koszorúval adtak kifejezést a mély gyásznak és testületileg kísérték hű társukat örök nyugalomra. Az a meghatóan magasztos gyászbeszéd, melyet a Szongott ravatalánál legmeghittebb barátja Herrmann Antal dr. tartott, hihetőleg végkép az Örmény Múzeum javára billentette a szamosújvári közhangulatot. Az „Armenia“ folyóiratnak hivatalos lapként leendő fenntartását az Ö. M. E. kimondotta, azt saját kiadásában küldi a tagoknak illetményül, szerkesztését pedig Herrmann dr. tisztb. múzeumi igazgatóra és dr. Papp G. titkárra ruházta. A múzeum igazgatásával is ők bíztak meg. Március 15-én, egy hazafias dátumhoz kötve jelent meg az „Armenia“ „Szongott füzete“, melylyel az új szerkesztőség beköszöntött. Az Örmény Múzeum megnyitása folyó évi V.-Szent-Gergely napját követő napra (június 16.) van tervbe véve, mikorra a könyvtárszoba dr. Mály indítványára Szongott-szoba néven örök időkre fogja hirdetni egy még végső rendeletében is kedvenc alkotásáért rajongó ember fajszeretetét.

A sorok közül kisugárzott mintegy utolsót lobbanva a diadalmas öröm, amikor az „Armenia“ augusztusi füzetében a szerkesztő maga nagy későre jelenthette, hogy az alapszabályok megerősítve leérkeztek.

Az 1906. szeptemberi szám hozta az Örmény Múzeum-Egyesület alapszabályait egész terjedelemben, melyre a m. kir. belügyminiszteri jóváhagyó záradék 1906. márc. 12-iki keltezéssel van rávezetve.

Ezzel az intézmény hivatalosan életbelépett, miért is ide iktatjuk a *statutum* örmény vonatkozású szakaszait, amint alább következnek u. m.:

1. §. Az egyesület címe: „Örmény Múzeum-Egyesület”. Székhelye: Szamosújvár. Ügynyelve: magyar. Pecsétje: *az ugynevezett örmény keresztnek és az örmény tudományosság kígyófejes jelképének motívumaiból összeállított jelvény*, a következő felirattal: Örmény Múzeum-Egyesület, Szamosújvár, 1904.

2. §. Az egyesület célja a hazai örménység összes emlékeinek, valamint a külföldi örményekre vonatkozó tárgyaknak és irodalmi emlékeknek összegyűjtése, önálló múzeumban való felállítása, megőrzése és ismertetése: továbbá az örmény hagyomány és közérzet ápolása, a hazafias műveltségnek a hazai örmények között való terjesztése.

4. §. Az Örmény Múzeum feladata a hazai és külföldi örmény nyelvű és vonatkozású könyveknek, térképeknek és iratoknak, örmény egyházi felszereléseknek és az örmény élet összes tárgyainak eredetiben vagy másolatban, vétel vagy ajándék, örökös vagy ideiglenes letétemény útján való összegyűjtése és felállítása

5. §. Az Örmény Múzeum gyűjteményei a szamosújvári örm. kath. egyház, illetőleg az ottan felállítandó örm. püspökség elidegeníthetetlen tulajdonát képezik.

40. §. A múzeum örmény vonatkozású anyaga három osztályra oszlik; ezek a következők: a) a könyvtár és levéltár; b) régiségtár és néprajzi gyűjtemény; c) szép-művészeti gyűjtemény.

44. §. Az egyesület hivatalos közlönye az „Armenia” című Szamosújvárt megjelenő magyar-örmény szemle és az ennek mellékletéül szükségenkénti időközökben és terjedelemben örmény és nyugati nyelveken szerkesztendő muzeumi értesítő.

52. §. Felosztás esetén az egyesület minden vagyona a szamosújvári örm. kath. egyházra, illetőleg az ottan felállítandó örmény püspökségre száll, mely azt kizárólag muzeuma fenntartására fordíthatja.

Tagilletmény az „Armenia” folyóirat. Örökös alapító tagsági díj ezer kor.; alapító tagsági díj 200 k. (vagy ennyi

értékű tárgy); a rendes tagsági díj *évi 10 k.*; pártoló tagsági díj bármily pénz- vagy tárgybeli adomány.

Az Örmény Múzeum jelenleg az 1792-ben alapított és 1894-ben megszűnt városi algimnázium épületének emeletén van elhelyezve (képét l. a 104. lapon). Miután az intézet állami főgimnázium lett és 1906-ban nagy áldozattal emelt igen diszes új palotába költözött, a régi épület emeleti helyiségeit az ugyanazon telken levő örm. kath. elemi iskola tanítóinak tanácsterme, az iparostanulók rajztermei és a régi városi levéltár foglalták el. Szamosújvár város bőkezűségéből e szobák egyenkint az Örmény Múzeum céljaira engedtetlek át. Ez főképen Dr. Papp Gusztáv múzeum-egyesületi titkár, városi tanácsos érdeme; az ő avatott, tapintatos körültekintésének sikerült az említett használatok számára, a város megterhelése nélkül, más, jobbadán még célszerűbb helyiségeket szerezni, a levéltárt kivéve, mely egészen alkalmas helyen van és stilszerűen belehelyezkedik a múzeum keretébe.

Az emeletre vezető lépcsőt diszes rácsos vaskapu zárja el, melyet az Örmény Múzeum készíttetett. Az emelet tágas világos előcsarnoka alkalmas lesz lapidariumnak és egyéb nagyobb tárgyak felállítására; falain nagyobb terjedelmű képek függeszthetők fel. A lépcsőtől balra eső nagy utcai szobában van a városi levéltár. A mellette levő utcai szobában, e célra készíttetett és már beállított nagy üveg szekrényekbe kerülnek a nevezetes örmény egyházi himzések és a többi örmény tárgyak. A lépcsőtől jobbra eső teremben a szamosújvári római castellum ásatásának eredményei vannak elhelyezve. A negyedik, kisebb szoba könyvtárul és irodául szolgál. A felsorolt helyiségeket már is elfoglalják a múzeumnak eddig inkább csak önkéntes felajánlás révén birtokába került tárgyai. A megnyitás után megindítandó rendszeres gyűjtésnek bizton várható gazdag eredményei csakhamar még jobban meg fogják tölteni. További perspektivákat nyújtanak: a tervezett armeniai expedicio, a Szamosújvár vidéke faunájának, florájának stb. idővel elengedhetetlen felgyűjtése és a szétdult szolnok-dobokavármegyei múzeum visszaállítása és alapszabályaink 2. és 4. §-a értelmében az Örmény Múzeum

kezelésébe való bocsátása. Megjegyezhető, hogy a múzeum szobái tiszták, tágasak, világosak (2—2 ablak) és tűz és betörés ellen lehetőleg biztosak. Az igen szolid épület teljesen jó karban van, falai szinte méternyi vastagok.

Végezetül meg kell még emlékeznünk néhai Szongott Kristófnak az örmény múzeumhoz való viszonyáról. Már említettük (108. l.), hogy Szongott hirtelen meghalt anélkül, hogy szíve legforróbb vágyát, az Örmény Múzeum küszöbön álló megnyitását megérte volna.

E megnyitást és ezzel Szongott nagylelkű nemes intencióinak akadálytalan érvényesülését különösen két körülmény késleltette: Az alapszabályok helybenhagyásának nagy késedelme és a helyi társadalmi viszonyok, melyekből hiányzott az az összhang, mely az ilyen szociális és közéleti akció és ünnepély sikeréhez megkívántatik.

Szongott Kristóf ideális buzgósággal és igaz magyar hazafisággal párosult faji ragaszkodással egész életét a hazai örménység ügyének szentelte. Lelkesedéssel és rajongással karolta fel az Örmény Múzeum eszméjét, melyből látnoki bizalommal remélte saját eszményeinek megtestesülését. Utolsó éveinek mintegy rögeszméje lett az Örmény Múzeum, melyen lázas tevékenységű fanatizmussal csüngött. Ennek akarta szentelni hátralevő életének egész erejét, erélyét és munkáját épügy, mint addigi fáradságának szerény anyagi eredményeit. Magzattalan lévén, az örmény múzeumot adoptálta. Tehette ezt annál is inkább, mert a hozzátartozókról már régebben bőkezűen gondoskodott. Teljes joggal, sőt maga iránti erkölcsi kötelességből szánhatta vagyonát az örmény múzeumnak, mely intézményt életműve megkoronázásának tekintette méltán és főképp tőle várta nevének megérdemelt megörökítését.

Szongott nagy buzgósággal vállalta el és töltötte be az Örmény Múzeum igazgatói tisztjét. Hogy a még hajléktalan múzeumnak legalább ideiglenes otthont szerezzen, kiépíttette háztelke hátulsó részét. Még életében való ajándékképpen falajánlotta saját örmény vonatkozásu tárgyait, összes könyveit és kiadványait a szekrényekkel együtt.

Szongott és a múzeum vezetősége folyton sürgették a gimn. emelet átadását. Ha átadják, azonnal oda szállí-

tették volna a múzeum többi tárgyaival Szongott ajándékát is, amint ez halála után tényleg meg is történt.

Szongott több bizalmas barátjának többször kijelentette, hogy összes ingó és ingatlan vagyonát az örmény múzeumnak szánta. Ennek hivatalos és nyilvános bejelentését a múzeum ünnepélyes megnyitása alkalmára tűzték ki. Ha a feljebb érintett két ok nem késlelteti a megnyitást, ez már 1906 őszén megtörténhetett volna, s akkor a Szongott vagyona, haszonélvezetének fenntartása mellett, akadálytalanul a múzeum tulajdonába ment volna át.

A megnyitás elmaradt. Szongott Kristóf a roppant megerőltető szellemi munkától megviselve, hirtelen megbetegedett. Utolsó napjait is az örmény múzeum gondjai foglalták el. Mikor érezte, hogy életmécse kialudni készül, és nem volt ereje, hogy írásban tegye meg végső intézkedését, egészen világos öntudattal és teljes formaisággal szóbeli végrendeletet csinált négy tanu előtt. Világosan és határozottan az örmény múzeumnak hagyta összes vagyonát, bizonyos konkrét hagyományok leszámításával. Megkérdezte a jelenlevőket, hogy meg vannak-e elégedve a rendelkezéssel és az igenlés után erős átok alatt meghagyta az illetőknek, hogy tiszteletben tartsák utolsó akaratát. Ilyen értelemben intette Majláth püspök is az özvegyet fenkölt szellemű vigasztaló levelében.

Ezen alapon a múzeum vezetősége kötelességének tartotta, hogy — az özvegy érdekeit is méltányolva — megindítsa a törvényes eljárást Szongott végső akaratának érvényesítésére. Az örökhagyó intenciója köztudomású és kétségtelen. A tanuk lelkiismeretessége mellett a híroság bölcs belátásától függ, hogy teljesüljön egy rajongó hazafi utolsó forró vágya, és ezzel biztos alapot nyerjen egyik legfontosabb hazai kulturintézményünk.



A RÉGI SZAMOSÚJVÁR EMLÉKEI.

Az erdélyi városok között, alapítási idejét tekintve, Szamosújvár egyike a legfiatalabbaknak s mégis tele van építészeti ódonságokkal. Szolnok-Doboka vármegye ama régi helyei közül, melyeknek a múltban nevezetesebb historiai szerepük volt, Dés, Doboka és Bethlen még ma is fennállanak, Dés azonban átalakult merőben modern várossá még külsejében is, Bethlen és Doboka pedig nagyközségekké válván, elvesztették egykori jelentőségüket. Építészeti sajátságaikból bizony kevés hirmondó maradt fenn e helyeken s ha a Rakóci ház s rajta kívül egy-két, a református templom közelségében levő régebbi keletű épület nem állana, Dés régi származásának még kuriózum bizonyítékait is alig találhatnók. Szamosújvárt ebben a tekintetben másként áll a dolog. A folytonos építkezések ellenére a város házainak nagyrésztét ma is azok az épületek teszik, melyek a XVIII. század közepén vagy e század második felében és a tizenkilencedik elején épültek. Egyazon típus jellemzi nagyrésztben e házak valamennyi példányait, de az is kétségtelen, hogy stílusuk, amennyiben erről szó lehet, nem valami speciális örmény építészeti sajátságot mutat, hanem az akkor divatozó általános erdélyi építkezések modorát, melyben lokális sajátságok csak a részleteknél jutottak kifejezésre. Ezek a részlet-eredetiségek, vagy ha jobban tetszik: helyi színezetű momentumok azonban jellemzően beszélnek a régi Szamosújvár építőinek vallásos szelleméről.

A háztető élén ugyanis majdnem mindeniknél a kereszt-jelvény látható, de ott volt még e kereszt véselt alakjában a kapuivet összekötő kötődaléknak, mely néha kocka, legtöbbször azonban fordított csonka kup alakot viselt. Ezen a kölllesztményen volt megjelölve rendszeren a ház tulajdonosának neve örmény vagy latin betűkkel, az építés befejezésének ideje és a tulajdonos cimere vagy egyéb jelvénye. A padlás homlokzatának közepén azonkívül sok esetben egy félív alakban boltozott üreg állott, hol a ház vagy a család védőszentjének szobra volt elhelyezve. Ilyen házak láthatók még ma is például az Alsó-közép-utcában (Keczely-féle ház), a Fő-téren

(Zöldfa-épület), a Felső-közép-utcában (Plébánia-lak és feljebb a volt tiszti élkező épülete) és ismét a főtéren (püspöki kápolna), de ezeken kívül meglehetősen azon házaknak a száma, melyeken a boltozott üreg ma már szobor nélkül található.

A házak födele általánosan zsindegyel volt burkolva és az ugynevezett francia födelek voltak a gyakoribbak. Belső beosztására nézve általánosabb szokásul az olyan mód divatozott eme házakban, melyet örmény eredetűnek neveznek ugyan Szamosújvárt, de amelynek keleti jellege nincs bizonyítva. A három szobás lakásoknál közül volt ugyanis a konyha, ettől jobbra vagy balra pedig (a ház fekvése szerint) következett az ebédlő és az ugynevezett „nappali” egyik irányban, másik irányban viszont a dolgozó- vagy hálószoba. Maguk az épületek, továbbá az építés módja, a szobák nagysága és több helyen az udvari lakásrészeknek oszlopos folyosóval való beépítése mind arra vallanak, hogy jó módhoz szokott, vagyonos, kulturigényű emberek voltak e házak építői. Érdekes volna még azt tudni, vajon ez évszámmal jelzett s ma is fenálló házak a városépítés idejéből valók-e vagy pedig későbbi építkezések. Olyan értelemben kérjük ezt, hogy az 1700-ban kezdődő városépítésnek a ma is meglevő XVIII. századbéli épületek későbbi folytatásul tekintendők-e, vagy az akkor hevenyében készült házacskák újból való modernebb kiadásai gyanánt. Szóhagyományokat hallottunk ugyanis arról, hogy a városépítés idejében a sátorélet megszűnése után jobbra kis házacskák épültek s állítólag az olyan típusok lettek volna általánosak, minő volt a Felső-viz-utcában a mai leányárvaház helyén létezett Deák-féle ház és az ezzel majdnem szemközt levő Garabed-féle, ma Zeffer-ház. Ámde a szóhagyomány nem historiai bizonyosság is egyttal, ennél fogva, ha meg is rögzítjük az apropó ürügyéből, de nem követelünk számukra aktaszerű hitelességet. E vitás feltevések forszirozása helyett egyelőre érdemesebbnek tartottuk összejegyezni a régi Szamosújvár ama házainak feliratait, melyek helyenként még megállapíthatók vagy olvashatók.

Utcáról-utára járva jegyeztük őket össze, ebben a

rendben adjuk tehát közlésüket is. Ahol a felírás vagy az évjelzés olvashatatlan volt, külön megjelöljük, hogy akit majd ez a kérdés valamely szempontból érdekelni fog, módja legyen az adatok megállapítására. Az egyes felírások tehát így következnek:

Alsó-víz-utca :

7-ik	számu ház :	(olvashatatlan.)
9-ik	" "	(1840)
12-ik	" "	(olvashatatlan.)
22-ik	" "	(1847) többi olvashatatlan.
23-ik	" "	(olvashatatlan.)
28-ik	" "	



32, 37, 39 és 42 számu házak felírásai : olvashatatlanok.

Főtér :

3-ik számu ház : A Vil.-Szent-Gergely árvaház tulajdona, ugynevezett Zöldfa-épület. A boltozott üregben egy szentet ábrázoló alakkal, aki kezében pálmaágot tart. A szobor talapzatán ez a felírás :

Edificari curavit Dominus Christophorus Groff et Consors Eius..... Daniel A. D. 1756. 1. Octobris.

5-ik számu ház :



6-ik számu ház : Placsintár Dávidné tulajdona, eredetileg Daniel-féle ház, a Daniel család címerével, (T. D.) betűjellel, majd „1747 Theodorus Daniel” felírással.

8-ik számu ház : Jelenleg püspöki kápolna „P. M. 1751” felírással és a boltozott üregben Mária szoborral.

10-ik számu ház : Olvashatatlan.

Megemlítjük még a szintén főtéri Bogdánffy-féle házat, melynek vésetét és hosszabb örmény felírását az Armenia egyizben már közölte.

Felső-Víz-utca :

Özv. Floriánné-féle ház :

1	IHS	7
6	K. S.	2

2-ik sz. ház : A Daniel család címerével 177? év-számmal és félív alakú köoszlopszaton.

6-ik számú ház :

E	†	K
ANNO		
1773.		

8-ik sz. ház : A Kárátsonyi család nemesi címerével.

10-ik „ „ (Anno 1760.)

15-ik „ „ Régebben „Láncos ház“ néven volt ismeretes. A régi gimnáziumi épület, melynek emeletén az „Örmény Múzeum“ van elhelyezve a kapu fölött a Lászlóffy-család címerével.

18. sz. ház : (1809 felirattal, többi olvashatatlan.)

28. „ „



Emanuel Placsintár, Rebeka Werzár 1773. Dr. Gopcsa Jakab házába volt ezelőtt 2 évvel a kapuív közepén, most a ház teljes modernné alakítása után a főbejáró lépcső-jének udvarfelőli aljában van.

33-ik sz. ház : Olvashatatlan.

Institutum Kárátsonyanum : „1800“ felirattal.

Felső-Közép-utca :

1. (1828.)

2. Ökörfejet ábrázoló díszszel.

4. 1755 (?)

7.

1844
L. M.

8. Plébániai lak: 1761, a boltozott üregben a Szent Háromság szobrával.

12. (1799.)

13. Felírás nélkül. *Gábrus Zachariás* egykori tanító-mester lakóháza.

16. Mária szoborral, felírás olvashatatlan.

22. Kopár Simon volt szamosújvári plébános lakóháza.

A templom alatt huzódó boltok egyikén, szemben a Schönfeld Kálmán lakóházával, 1765 évszám jelzés.

Felső-Posta-utca :

8. és 9. számú házak olvashatatlan felirással.

12. Olvashatatlan felirással, de érdekes freskoképpel, mely, amennyire kivehető, egy imádkozó alakot ábrázol.

18. *D. S. 1800* felirással.

19. Néhai Szongott Kristóf tulajdona volt. Olvashatatlan felirással, régi készítésű érdekes vasrácsos ablakokkal.

Hétkereszt-utca :

Járásbirósági épület: 1764. 1. C. B: NO jelzéssel.

Postaépület: T. J. 1749 felirással.

Alsó-Posta-utca :

1. sz. ház :

ՀԾԿՐՈՒ
LV. MO.
1768.

2. „ „ Polgármester háza, a Czárán-család cimerével.

4. sz. ház :

IOAES
RACZ

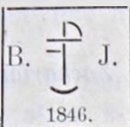
6. „ „ a Czárán-család cimerével, 1786 dátummal és Világosító-Szent-Gergely érdekes kivitelű kőszobrával, alatta ez a felírás:

ST. GREGORIUS
ILLUMINATOR
ARMENORUM.

7. sz. ház :

H. J.
1817.

11. sz. ház (olvashatatlan.)

17. „ „ 

18. „ „ 1787 I. R. (Ioannes Racz?) jelzéssel,
az ablakok fölött levő homlokzaton 1788 datummal.

25. sz. ház: 

Felső-Közép-utca :

1. sz. ház: Olvashatatlan.

3. „ „ 

7. „ „ 

8. „ „ † ANNO 1767

11. „ „ 1762 L. S. jelzéssel és a boltozott üreg-
ben Szent Antal szobrával.

14. sz. ház: (Olvashatatlan.)

18. „ „ (Olvashatatlan.)

22. „ „ (Olvashatatlan.)

Alsó-Közép-utca :

2. (1814) évszámjelzéssel.

6. Karátsonyi ház, a Karátsonyi-család címerével, a
belső termekben érdekes freskokkal.

8. 

Belmező-utca :

Ábrahám-féle ház: bárányhoz hasonló állat-ábrázolattal. A 2, 16 és 26-ik számú házak felirásai olvashatatlanok.

*

Vannak ezeken kívül építészeti műemlékek és egykoru felirások Szamosújvár más épületein is (főtéri és Salamon-templomok, a főtéri templom falkerítése stb.), de azokat az „Armenia“ már régebben ismertette az orsz. fegyintézet ama historiai becsű emlékeivel egyetemben, melyek kellőképen renoválva ma is fenállanak. Érdekes, sőt szükséges volna még Szamosújvár helyrajzának pontos ismeretére nézve tudnunk ama változásokat, melyeken az egyes házak két század alatt keresztül mentek. Ki volt építtetőjük, kiknek jutottak e házak birtokukba, mi lett további sorsuk, mi tette nevezetessé őket és minő hagyományok fűződnek hozzájuk. Kétséggkívül olyan feladat ez is, mely a kulturhistoria körébe vág s főképen a mi kulturhistoriánk ismerete szempontjából kívánatos. Ilyen értelemben tehát a fogalom igazi lényege szerint értelmezett ambicioknak is ösztönzést adhat, mert feladat ez is, melyet jól elvégezni, nemcsak kötelesség, hanem tisztesség is. *)

BÁNYAI ELEMÉR.



SZENT LÁZÁR SZIGETÉN.

A lagunák ringó habjaitól körülövezetten olt fekszik a maga méltóságteljeségében, ciprus lombok között a tudomány szentelt hajléka és otthona, hirdetve a közölgőnek, hogy e hely elkülönítve a zajos és élvágyó világtól a tudomány és művészetek temploma.

* T. munkatársunk érdekes felszólalása nagyon időszerű. Most vannak rohamos alakulásban Szamosújvárt a birtok- és lakásvizonyok. A régi házakat lebontják vagy átalakítják. Ha ilyenkor valami felíratra vagy alakzatra találunk, juttassák azt az „Örmény Múzeum“-nak, hogy itt a multak szorványos emlékei, az ősök hagyományai megőriztessenek a tudomány és a kegyelet számára.

Szerkesztőség.

Kegyeletes érzelem fog el, midőn gondolánk a kolostor kapujához vezető márványlépcsőhöz ér. Lelki szemeink előtt látjuk megjelenni *Mechilar* diesteljes alakját, amint az akkori kihalt szigeten megjelenve a világon szétszort örménység számára e Palladium megépítéséhez kezd.

Kétszázados emlékezettel lelki szemeink előtt lépünk a virágokkal ékesített előcsarnokba, mely a *beke és munka honának legszebb színterére vezet*. Egy pár lépéssel a kolostor négyszög alakú udvarára jutunk, mely bájos kertté van alakítva. A közepén minaretszerűleg emelkedik föl négy kifejtett ciprusfa, melyeket 1816-ban ültettek, s a mint a hagyomány mondja, Lord Byron költő e helyen az örmény nyelv tanulmányozásában eltöltött ideje emlékére adományozott a kolostornak. A ciprusfakon kívül a kicsiny, de igen kedves kertben pompás fák és gyönyörű növényzet díszlik: hatalmas magnoliák, illatozó olajfák, bengaliai rózsák és sötétzöld cédrusfák ékesítik ezt a kedves helyet. A kert növényzetének szépsége nem egy költői lelket ihletett meg. Így I. Lajos bajor király a kolostorról írt költeményében elragadtatásának következő versszakban ad kifejezést:

Elbájol a rózsák virulása,
Dúsan hajt az oleander-ág,
Kőrös-körül a délszaki tenger —
S mind ez olyan édes enyhet ad!

Különféle festményekkel díszített lépcsőzet vezet föl az emeleten levő könyvtárteremhez. Az ion stílusban készült szekrényekben 30.000 kötetet meghaladó könyvgyűjtemény van elrendezve, melyek között igen sok ritka, régi és értékes kiadvány van. A XIX. század közepén igen jelentékenyen bővült a könyvtár III. Napoleon császár által a kolostornak évenként adományozott becses munkákkal.

Rendkívül értékes munka továbbá a II. Sándor orosz cár által ajándékozott Codex Sinaiticus, melyből annak idején korlátolt számú példány készült s csupán a világ leghíresebb könyvtárai között osztatott szét.

A különféle nevezetességek között, melyeket a nagyobbik könyvtárterem föl tud mutatni, figyelmünket különösen leköti egy teljesen épségben megmaradt egyiptomi mumia.

Alig van valamelyik európai múzeumban ily pompásan conservált mumia. Ungarelli, egyike a legkiválóbb egyptologusoknak a mumián levő színes göngytakaróból és a hieroglifekből annak korát 3500 évben állapítja meg. Egy másik nevezetessége e teremnek a Buddha ritualét tartalmazó papyrus, mely egy mozgatható és mindkét oldalán üveglapokkal ellátott keretre van kifeszítve. Ezen a maga nemében legszebbnek mondható papyrus alapszíne vörös és arany ornamentikával gazdagon van ékesítve. Ugyanezen teremben még két igen szép tárgy van; az egyik XVI. Gergely pápának kararai márványból készült, tronuson ülő alakját ábrázolja; míg a másik XIII. Clemens pápának Lebrun által 1768-ban készített szobrát tűnteti fel.

A nagy könyvtárteremből 3 levezető lépcsőfokon jutunk a kéziratok termébe, melynek falai és butorzata rendkívül izlésesen vannak díszítve. A bejáratnál szemben áll Mechtárnak Fabris lovag által 1883-ban készített mellszobra. A terem közepén egy igen szép kivitelű üvegszekrény van elhelyezve, melyben a legszebb és legértékesebb kéziratok vannak közszemlére kitéve. A gyűjtemény legrégibb tárgya egy a VIII. századból származó, gyönyörű initialékkal pergamentre írott örmény rituále. Egyike a legérdekesebb kéziratoknak a XIII. századból származó és Nagy-Sándor életrajzát tartalmazó képekkel díszített vászon.

Különösen megragadja figyelmünket Eusebius kronikája, melynek eredeti görög szövege elpusztulván, örmény fordításban őriztetett meg a világirodalom számára.

A nagy könyvtárterem mellett fekvő kisebb helyiségben van elhelyezve III. Napoleon életnagyságu arcképe, melynek keretére „Donné par l'Empereur” szavak vésetek annak igazolására, hogy azzal a császár tüntette ki a congregatiót. A bejárat fölött függ Ajvazowsky örmény eredetű festő által készített s a nápolyi öböl viharzó tengertől körülvelt világító tornyát ábrázoló tájképe, melyet alkotója a kolostorban időzése alkalmával festett és emlékül hagyott a congregatiónak.

Az erkélyablak fölött, mely előtt pompás granát almafa áll, függ Lord Byron arcképe görög jelmezben.

A falakon körös-körül nagy üveges szekrények szolgálnak a különféle muzeális tárgyak megőrzésére. Az egyiptomi, etruriai és örmény régiségeken kívül chinai, japán és más távoli országokból származó curiositások vannak szép sorrendben és szakszerűleg elhelyezve. Az itt elhelyezett tárgyak közül különösen említésre méltó egy kicsiny keleti agátból faragott, Madonnát ábrázoló relief, melynek hátlapjára örmény felirat s 1156 évszám van vésvé. Ezen örmény művésztől származó nagybecsű ereklyét Örményország egykori fővárosa Áni romjai között találták.

A kolostor udvarát körülvevő barátságos, nyitott árkádok alatt vezet az út a templomhoz. Ezt a gothikus épületet Mechitar emelte egy a VI. század előtti időből származó templom romjai fölé. A templom bejáratánál levő atriumban két siremlék van elhelyezve; az egyikben Zuchola Constantin, az utolsó kórházigazgató (a mechitaristák megtelepülése előtti időből) nyugszik, míg a másik fehér márványból készítve Raphael Sándor a velencei Raphael-collegium alapítójának emlékét őrzi.

A templom magában nem nyújt valami különös látványosságot, de egyszerűsége, tisztasága és néma csöndje által a csodálatra méltó velencei St. Marco, St. Giovanni e Paolo, Madonna della Salute stb. megtekintése után igen kellemesen hat. A templom sekrestyéjében őriztetnek azon egyházi felszerelések és oltárdiszek, melyek a congregatio alapítójának ideje óta a Mindenható tiszteletére készítették.

A templomból kijöve az árkádokon át a refektóriumba jutunk. Ez igen szép nagy terem, melyben a szerzet tagjai közösen étkeznek, s amelynek falát Novelli olasz festőművésznek az utolsó vacsorát ábrázoló képe díszíti.

A kolostor kapuja közelében van a congregatio világhírű nyomdája. Ezen a maga nemében párját ritkító műintézet termékei nagy tiszteletet és becsülést szereztek a mechitaristáknak.

A congregatio csupán örmény eredetű ifjakat vesz föl kebelébe, kik közül azoknak, kik tanulmányaik elvégzése

után az összes vizsgáikat sikerrel állották meg, kitüntetésül doctori címet adományoz. A doctori (vartabed) címet csak alapos tanulás után lehet elnyerni s a főapát csupán azon esetben ruházza a szerzet fiatal tagjaira, ha több évi előkészület után hajlandóknak ígérkeznek valamelyik hit-térítő állás elfoglalására.

A kolostorépületet minden oldalról virágos és gyümölcsös kert foglalja igen kedves keretbe, melynek északeleti kiugrása bástyaszerűleg van kiképezve, melyen ünnepnapokon az Abdul-Medjid által ajándékozott, félholddal díszített zászlót tüzik ki annak jeléül, hogy a szerzet tagjai a Törökbirodalom alattvalói.

A kertnek pompás gondozása nem csupán gazdasági érzéket árul el, hanem még inkább a flora szeretetéhez hajló ízlést. A legutóbbi időben csillagdat is emeltettek e helyre, melyen pompás telescop van elhelyezve. A kilátás ezen emelkedettebb helyről valóban elragadó: a távolban az Alpok részben örök hóval borított ormai; a közelben Velence, az uszó város számtalan templom-tornyával, sugárzó kopuláival, márvány palotáival, remek Piazzetájával és élénk rakpartjával; itt a termékeny Lidó, amott a munkás Murano és a bájos S. Helena; délkeleten ellenben a sötétkék hullámos Adria határolják a horizontot.

A kolostor kijáratánál levő teremben vannak elhelyezve a nyomda újabb kiadványai, melyek közül különösen szent Nerszesz imájá 33 nyelven, vonja magára, mint tipografiai ritkasság a figyelmünket.

A könyvtárhelyiségben elhelyezett vendégkönyv igen értékes autographok egész sorozatát rejti magában. Több uralkodó, herceg, államfértő és tudós írták belé nevüket, sőt gyakran szellemes mondásaikat vagy költeményeiket.

*

Mielőtt a tudományok és művészetek ezen a világ-örménység büszkeségét képező hajlékának búcsút mondtam volna, a hazai örménység hódolatteljes üdvözlétét óhajtottam tolmácsolni a congregatio jelenlegi érsek-főapátjának. Fölkerestem tehát a kolostor kertjében ép ez időben rendes sétáját végző főpapot, ki szeretetteljes melegséggel fogadott s élénken érdeklődött a hazai örménység

iránt. Helyzetünkről való tájékozottságának igazolására rámutatott arra, miszerint sajnos a magyar-örménység kivesszendőben van s különösen az ifjabb nemzedék ma már nem ápolja a hagyományokat sem nyelvben sem szokásokban. Fölhívta figyelmemet arra, hogy legfőbb ideje volna e téren tenni valamit a közöny ellensúlyozására. Mire siettem kijelenteni, hogy van ez időszerint az örménységnek egy kis csoportja, mely minden tőle telhetőt megtesz a hagyományok és faji jelleg istápolása érdekében. Legujabban az „Örmény Múzeum-Egyesület“-et alapítottuk meg, mely legszebb emléke lesz hazafias szellemben munkálkodó fajunknak. Kijelentésemről örömmel vett tudomást és ígéretet tett arra nézve, hogy a múzeum megnyitása alkalmával a congregatio sem fog késni ugy szellemi, mint anyagi támogatásával ügyünk pártolásában közreműködni. Távozásomkor áldását és szeretetteljes üdvözlétét küldte a távolban élő fajrokonainak.

A legszebb benyomásokkal távoztam e helyről, magammal vive azon embereknek emlékét és becsülését, kik fáradhatatlanul munkálkodnak a Mindenható dicsőítésén, nemzetük emelésén és nemesítésén. Mert valóban azok, a kik Isten tiszteletére és az emberiség jóléte érdekében munkálkodnak, megérdemlik elismerését és dicséretét mindazoknak, kik a földi érdekeken kívül magasabb életcélokat is tudnak becsülni.

Dr. Papp Gusztáv.

SZONGOTT KRISTÓF UTOLSÓ MŰVÉRŐL.

Szongott Kristóf utolsó nagy munkáját „A magyarok eredete és őslaka“ megküldötte köz- és tudományos életünk több jelesének. Ezek mind nagy elismeréssel és köszönettel fogadták ez érdekes munkát. A sok elismerő nyilatkozat közül közlünk itt néhányat, mint cipruslombot a nagy halott sirjára.

Budapest, 1907. évi január hó 6-án.

Igen tisztelt Tanár Úr!

„A magyarok eredete és őslaka“ című igen érdekes művének részemről történt megküldése által tanusított szives figyelméért fogadja őszinte köszönetemet. Hazafias üdvözlettel: *Kossuth*.

Budapest, 1906. dec. hó 29.

„A magyarok eredete és őslaka“ című, — és Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak felajánlott munkáját Ő Excellentiája köszönettel vette, és magánkönyvtárában el fogja helyezni. A miniszter meghagyásából:

Náray Szabó,
miniszteri tanácsos, elnöki titkár.

Budapest, 1906. december 30.

Nagyságos Szerkesztő Úr!

Fogadja Nagyságod nagybecsű figyelméért, melylyel „A magyarok eredete és őslaka“ című érdekes munkáját könyvtáram részére megküldeni szives volt, őszinte köszönetemet.

Kiváló tisztelettel: *Darányi.*

Berzeviczy Albert a m. tud. akadémia elnöke őszinte köszönetet mond nagybecsű munkája szives megküldéseért.

*

Mélyen tisztelt Tanár Úr! Most, hogy a nekem ajánlott munkát élvezettel áttanulmányoztam, ragadom meg az alkalmat, hálás, mély köszönetem kifejezendő azon nagy megtiszteltetésért, hogy e kiváló becses szakmunkával megjutalmazni kegyes volt. Fogadja őszinte, mély tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok

Bpest, 1907. I./23 alázatos szolgálja: *Dániel László.*

*

Igen tisztelt tanár Úr! Vettem „A magyarok eredete és őslaka“ című munkáját. Kérem, fogadja szives figyelméért hálás köszönetemet. Adja Isten, hogy az a hosszas és önzetlen munkálkodás, melyet tisztelt tanár Úr pályáján, s az irodalom terén kifejtett, hozza meg gyümölcsét az örömben és megelégedésben, melyek kell, hogy kövessék a kötelesség hű teljesítésének tudatát. Kívánok boldog újévet. Magamat barátságába ajánlva, vagyok alázatos szolgálja. Ds, 1907 XII./21.

Bándy György.

Kolozsvár, 1906. decz. 9. Tisztelt Szerkesztő Úr! Már az Armeniából ösmerem, s füzetről füzetre nagy örömmel és tanulsággal olvasgattam a magyar őstörténet örmény adalékairól szóló közléseit, s nyereségnek tartom irodalmunkra nézve, hogy azokat most külön tekintélyes kötetben is közrebocsátotta. Lukácsy Kristóf műve és az Ön Chorenei Mózesé óta historicusaink is figyelmesebbek az

örmény forrásokra, melyekre nyomatékosabban az annyiszor és legtöbbször méltatlanul lekicsinyített Horvát István utasította őket. Óriási tudásával gróf Kaun Géza volt a legilletékesebb, hogy a Horvát kezéből kicsavart zászlót átvegye. Megilletődve olvastam szép levelét az Ön könyvében, a melyet az ő buzdítása hozott létre, s a melynek első részében, a folyóirat közléseiben még ő is lapozgatott. Mint forrástanulmányt valószínűleg ő sem találná elég rendszeresnek, de arra bizonyosan alkalmasnak itélné, hogy mozaik szemeiből mesteri kéz művészi képet rakjon össze. Ennek ideje még nincs itt, az adatok még nincsenek együtt, s az örmény történelem is historiographiánk ama részei közé tartozik, a melyek iránt magyar történettudósaink, bár nemzetünk őstörténete mást követelne és várna tőlük, csodálatos érzéketlenséget és közönyt tanusítanak, de Önnek úgy ez a kötelet, mint több más műve igazán alkalmas lelkiismeretüknek felébresztésére, érdeklődésük fölkeltesére.

Tisztelettel üdvözlöm tehát újabb kötete megjelenése alkalmából és köszönöm azt az örömet, amelyet annak megküldésével nekem okozott.

Molnár Antal siremlékének leleplezésére át akartam menni, de a családban előfordult betegségek gátoltak, úgy a kegyelet lerövése, mint abban, hogy Önnel és ottani barátaimmal kezet szoríthassak. Kérem, fogadja és adja át nekik is üdvözetemet.

Kiváló tisztelettel:

Dr. Márki Sándor.

Igen tisztelt Tanár Úr! Megkaptam „A magyarok eredete és őslaka” nagyszabású munkáját, s hálás köszönetet mondok annak szíves megküldéséért. Az első átolvasásra is nagyon sok érdekes dolgot és merőben új szempontokat találtam benne; alig várom, hogy nyugalmasan elolvashassam a közelgő szünetemben.

Még egyszer igen szépen köszönöm. Boldog ünnepeket és újévet kíván Kolozsvár, 1906 dec. 17. igaz tisztelője: *Szűdeczky Lajos.*

Ezen hézagpotló, remek mű könyvtáram egyik kiváló ornamentumát fogja képezni. 1906. decz. 15. *Dr. Mály István.*

Mélyen tisztelt Tanár Úr! Folytonos gyengélkedésem és sok elfoglaltságom miatt még csak most juthattam odáig, hogy értékes könyvének megküldéséért hálás köszönetemnek adjak kifejezést. —

Ez a könyv igazán megérdemli, hogy azt folyton kézben tartsa az ember és komolyan foglalkozzék azzal a rengeteg anyaggal, mely nagy tudással és fáradsággal van összegyűjtve. A szíves figyelmet ismételten is köszönve, vagyok kiváló tisztelettel:

Dés, 1907. 124.

Ilosvay Jenő

Dés város polgármestere.

*

Budapest, 1996. nov. 20. Gratulálok „A magyarok eredete és őslaka” cikksorozathoz, melyet nagy figyelemmel olvastam.

Dr. Kossutány Tamás

a vegytani intézet igazgatója.



RÉSZVÉTNYILATKOZATOK ÉS EMLÉKSOROK SZONGOTT KRISTÓF HALÁLA ALKALMÁBÓL. *)

Sz 568 907.

Nagyságos Asszonyunk!

Feledhetetlen emlékü férjének gyászos elhunytja alkalmából képviselő testületünk 1907. január hó 31-én tartott közgyűlésében elismeréssel adózva a megboldogult kiváló érdemei iránt s áthatva azon kiváló munkásságtól, melyet néhai a város s a hazai örömenység ügyének előbbre vitele érdekében egy emberöltőn át, ugysis mint a városi képviselőtestületnek egyik legrégibb tagja kifejtett — a megdicsőült érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta.

Midőn Nagyságodat a képviselőtestület ezen kegyeletes ténnyéről értesítjük, őszinte tiszteletünk kifejezése mellett kívánjuk, hogy azon általános elismerés, melylyel az elhunyt emléket kegyeielteljesen megőrizni törekszünk, legyen vigasztalója mérhetetlen bánatában. Szamosújvár szab. kir. város tanácsa 1907. február 10.

Ábrahám Miklós
jegyző.

Tódorfi Lukács
polgármester.

*

Sz. 1/1907.

Nagyságos özv. Szongott Kristófné úrnőnek.

Helyben.

Áthatva azon pótolhatatlan veszteségtől, mely nemcsak Nagyságodat, hanem az egész hazai örömenységet is érte kedves férjének

*) Lapunk Szongott-emlékszámanak zártakor vettük jelen részvéti-
iratokat és emléksorokat, melyeket a Megboldogult iránti kegyeletből
ide iktatunk.

elhunytaival, ki árvaintézetünknek is hosszú időn át egyik fáradhatatlan és munkás jötevője volt, el nem mulaszthattuk, hogy a gyászos és leverő esemény utáni első összejövetelünk alkalmával őszinte részvétünknek kifejezést ne adjunk. Kérjük a Mindenhatót, vigasztalja Nagyságodat a boldogult elvesztése fölötti bánatában, kinek emlékét árvaintézetünk mindenkor hálás kegyelettel fogja őrizni.

Szamosújvárt, a Világosító Szent Gergelyről elnevezett örm. kath. árvaintézet választmányának 1907. márczius hó 7-én tartott üléséből.

Kapatán Márton
jegyző.

Dr. Papp Gusztáv
elnök.

Midőn egy közhasznu munkás élet megszakad: fájdalmas érzés tölti el minden igaz honfi szívét még akkor is, ha az illető tőlünk különben távol állott. Mennyivel fájdalmasabb azonban az érzés, ha az elhunyt hozzánk közel állott. *Szongott Kristóf*, a tősgyökeres örmény, mégis a leglelkesebb, a legigazabb magyarok egyike, engemet, a tősgyökeres székelyt, az örmények ismerőjét és becsülőjét, szerény munkatársát, a legbensőbb bizalmával, igaz és hű barátságával tisztelt meg. Én tehát benne nemcsak a közhasznu munkást, hanem — a mai világban különben is igen ritka — önzetlen, igaz és hű barátot is gyászolom. Emlékét áldom és hiven őrzöm életem utolsó pillanatáig!

Szamosújvárt, 1907. márcz. 5.

Jósa János
főgymn. tanár.

*

Budapest, 1907. márcz 2.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Hosszabb idő óta influenzában megbetegedvén, nem volt módomban mult hó 18-án kelt nagybecsű soraira válaszolni s az elköltözött nagyérdemű Szongott Kristóf emlékére kért sorokat megküldeni.

Őszintén sajnálom, hogy betegségem miatt elmaradtam az elhunyt tisztelőinek sorából, mert én is készséggel róttam volna le tiszteletemnek és nagyrabecsülésemnek adóját azon férfiú iránt, ki fájának emlékeit oly szeretettel gyűjtötte, s kiben a keletkező örmény múzeum valóban legerősebb oszlopainak egyike dőlt ki.

Kiváló tisztelettel

Fejérpataki László.





JELENTÉS

A SZAMOSÚJVÁRI RÓMAI CASTELLUM PRAETORIUMÁNAK ÁSATÁSÁRÓL.¹⁾

I-ső közlemény.

Orosz Endrétől.

Az alsó-ilosvai római táborhely romjainak *Torma Károly* nagynevű régészünk által 1858-ban megkezdett kiásatása óta, — nem tekintve *Dr. Cserni Béla* gyulafehérvári főgymn. tanárnak 1889-től fogva Apulumban évenként végzett szorgalmas ásatásait, valamint a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat által időnként fogatosított kutatásokat, — mindezeideig nagyobb mérvű, római emlékeket feltáró tudományos ásatás nem eszközöltetett az egykori Dáciának magyarországi részében s nem pedig éppen a Dácia meghódításának és colonisatiojának idejére vonatkozó római történetírás fejlesztésére oly fontos katonai táborhelyek felkutatása végett. *Ornstein József* csász. és kir. nyug. őrnagy úrnak érdemei közé tartozik, hogy erdélyi hazarészünkben a második római tábor rendszeres felásatását a szolnok-dobokamegyei irod., tört. és ethnographiai társulat megalakulása révén 1901-ben megkezdette, a körfal keleti oldalát alapjában teljesen föltárta²⁾ s ezzel a ca-

¹⁾ A „castellum” elnevezésnek helyességét illetőleg lásd Anthony Rich: „Illustrirtes Wörterbuch der Römischen Alterthümer” című művét, 116. l. és Dr. Peiz Vilmos: Ókori Lexikon I. köt. 384. l.

²⁾ L. Ornstein József: A Szamosújvár melletti római castellum ásatásáról. (1 ábrával.) Arch. Értesítő 1902. évfoly. 76—78. l. Jelentés a Szamosújvár melletti római castellum keleti oldalának ásatásáról A szolnok-dobokamegyei irod. tört. és ethnogr. társulat 3-ik Évkönyve. 1902. évfoly. 3—11. l. — Ausgrabungen bei Szamosújvár. (11 képpel.) Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes. Band VI. 1903. Beiblatt, 109—120. hasáb.

stellum többi részeinek felásatására az impulzust nemcsak megadta, de általában is az egész tábor felkutatására irányuló buzgalmat felélesztette és a leghathatósabban előmozdította.

A szamosújvári „Örmény Múzeum-Egyesület“ megalakulásával ennek felügyelő bizottsága úgy határozta el, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól 1905-ben régészeti célokra kapott államsegélyt részben a Szamosújvár melletti római castellumnak az Ornstein József őrnagy által a Szolnok-Doboka vármegyei múzeum megbízásából már megkezdett ásatása folytatására fogja fordítani. Az ásatás mielőbbi megkezdésének ösztönzésére szolgált azon szerencsés körülmény is, hogy már 1904. április 7-én véletlenül szántás közben megtalálták a castellum közepe táján a *Praetorium* épülete északkeleti szögletének faragott nagy sarokkövét.¹⁾ Ornstein őrnagy azonnal a helynek felásatását célzó jelentést tett a nevezetes leletről az Erd. Muz. Egylet régiségtára igazgatójának; azonban a kö másfél évig érintetlenül maradt s csak a táborhely bérlője elismerésre méltó szívességének volt köszönhető, hogy a mezei munkálatokat akadályozó nagy kötuskót szántóföldjének színéről el nem tüntette. A praetorium ásatásának foganatosításával Ornstein őrnagy úr támogatása mellett e sorok írója bizatván meg, a munka megkezdésére már 1905. augusztus hó 3-án jelentkeztem Szongott Kristóf muz. igazg. és Tódorfi Lukács polgármester úrnál; ez utóbbi a hivatalos eljárás rendjére hivatkozva, további várakozásra utasított, amíg az Erd. Muz. régiségtára nem válaszol aziránt, hogy az általuk tervezett ásatást nem szándékoznak foganatosítani. Erre válasz nem érkezvén, a polgármester úrtól csak október hó 1-én nyertünk szabadkezet a kutatáshoz.

Az ásatási munkát az elmondottak szerint csak 1905. október 2-án kezdhettük meg. E nap reggelén — miután a terület bérlője: Esztegar Tódor dicséretes áldozatkészséggel engedte meg múzeumunknak a díjtalan ásatást, —

¹⁾ Ezt a követ, (q) mint az ásatás kiinduló pontját fixpontnak véve, melytől a méréseket is mindenkor ellenőriztem, rövidség okáért ezentúl egyszerűen quader-nek fogom nevezni.

az Örmény Múzeumnak a munka színhelyén megjelent vezetésével Dr. Herrmann Antal (b. muz. igazg. nagyhatalú) hosszabb beszéddel ünnepélyesen nyitotta meg az Örmény Múzeum ezen első munkálkodását.¹⁾ Az ásatás első napján 3 napszámossal kezdtük meg a munkát, mely a quader körülásására és az eközben talált substructiók menetének kinyomozására volt irányozva. Másnap már a helybeli országos fegyintézet minden üdvös közügyet lelkesen és tevékenyen támogató igazgatójának pártoló felterjesztésére igazságügyi miniszteri engedéllyel alkalmazott 10 fegyencmunkásával folytathattam az ásatást, s ettől kezdve mindvégig velök dolgoztattunk a munka befejezéséig. Az október 2-tól november 10-ig tartó munkában, leszámítva az 5 vasárnap és 3 esős nap okozta szünetelést, összesen 32 munkanapon át egyhúzámban folyt az ásatás személyes vezetésem és Ornstein őrnagy úr szakavatott felügyelete mellett. Ami a feltárt terület általános méreteit és a különböző helyiségek minőségét és számát illeti, már itt a részletes tárgyalást megelőzőleg felemlitem, hogy a 17·5 m. legnagyobb szélességben épült praetoriumból eddig 66 m. hosszúságú részt ásatam ki, amelyben 1 tornácot, 11 szobát, 2 udvart, 1 még eldöntetlen minőségű helyiséget és 2 egymást keresztező útvonalat találtunk meg.

A) A PRAETORIUM ALAPÉPÍTMÉNYEIRŐL

Amint a quader körül végzett ásatás céljának megfelelőleg megtaláltuk a tőle nyugatra húzódó falat, majd az ebből dél felé irányuló vastag falat, természetesen az eddig koncentráltan folytatott munkát több ponton kellett megosztani. Ezután napról-napra mind jobban bontakoztak ki a felásott falrészletek s ezért a különböző pontokon

¹⁾ L. Herrmann Antal. A szamosújvári római castellum romjai fölött. Armenia. 1905. évfoly. 322—327 l. (külön füzetben is.) Orosz E., A szamosújvári római castellum kiásatása. Szamosújvári Közlöny 1905. okt. 8. szám.

²⁾ A közlemény keretében használt rövidítések magyarázata: h. = hosszúság, sz. = (arab szám után téve) szélesség, v. = vastagság, sz. = (római szám után téve) számú, m. = méter, cm. = centiméter, É. = észak, D. = dél, K. = kelet, Ny. = nyugat, ir. = irányú, átm. = átméretű.

feltárt eredményekről az I-ső táblán feltüntetett alaprajz részeinek sorrendjében tárgyalom az ásatás ismertetését. Kezdjük mindjárt a *quaderen* (q). Ez egy 120 cm. h., 100 cm. sz. és 50 cm. v., ormányi ¹⁾ dacittuffából faragott szabályos alakú ép kötömb, mely a *praetorium* északkeleti szögletének sarokköve volt. A quader körüljárása közben még az első napon kibontakozott a romokból a quader alatt fekvő rakott fal, valamint annak nyugati oldalán közvetlenül a köhöz csatlakozó 1·30 m. magasságban még épen álló alapfal, mely a főfalból keletre kiszökellő kis szárnyfalat alkot s melynek technikus terminusa Rich szerint ²⁾ *crepido*. Ennek hossza = 2·95 m. szélessége 1·2 m. s rendeltetése volt az I. sz. tornácheziséget észak felől berekeszteni. A quader déli oldalán egy római ekevasat egy kézi malomkönek alsó, teljesen ép részét (meta) valamint a felső részének: a cailllusnak 3 drb töredékét feltük. ³⁾ Egyéb feljegyezni való lelet nem fordult elő itten, mert a feltárt romhalmazokban mind csak épületkö, fedéltéglák (*tegulae et imbrices*) töredékei, edénycserepek, néhány csont s egy kis drb. vassalak találtatott.

A falak anyaga legnagyobbbrészt dacittuffa, előfordul helyenként neogén szürke vagy vasrozsdás színű homokkő is, amelyek erősen összetartó apró kavics- és homokkeveretű malterrel mint „*paries directus*” vannak összeépítve. A külsejükön simára faragott kövekből rétegesen

¹⁾ *Ormány* község Szamosújvártól nyugati északnyugatra 7 km. távolban fekszik s legnagyobb nevezetessége a kőbánya, melyben Szamosújvár vidékének nemcsak legnagyobb méretű kődarabjai, hanem egyuttal a legtartósabb épületkövei fejtettek, amelyeket már a rómaiak is szorgalmasan bányásztak és azóta napjainkig is általános használatnak örvendenek.

²⁾ L. Anthony Rich: *Illustrirtes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*. Übersetzt von Dr. Carl Müller. Paris & Leipzig. 1862. pag. 197.

³⁾ A különböző helyeken talált régiségleleteket részint, hogy ne zavarjam közbeeső folytonos leírásokkal az alapépítmények összefüggő tárgyalását, részint pedig, mert így rendszeres csoportosításban áttekinthető képét is nyerjük a talált tárgyaknak, B) fejezet alatt fogom ismertetni.

rakott erős falak a felszíntől csak 1—2 dcm. vastagságú televényföld alatt rejtettek úgy, hogy amint az eke vasa a quader tetejét végighorzsolta, azonképpen mélyebb szántásnál is mindig egy-egy még helytálló ködarabot kotorhatott felszínre a romok tetejéből. E körülményből kifolyólag itt van a legjobb alkalom annak a konstatálására, hogy a castellum keleti falvonulatának Ornstein őrnagy által végzett felásatása közben talált és itten a mellékelt ábrában is reprodukált *persona comica* fintorképe nem valamely magasabb, vagy a kort illetőleg fiatalabb rétegből került elő, amint ezt a bécsi Archaeol. Institut az ásatási jelentésbe a szerző akarata ellenére beleerőszakolta,¹⁾ hanem mivel itten felsőbb, t. i. a rómainál ifjabbkori kulturréteg egyáltalában nincsen, ez a kölelet formájában bármennyire is kétes lehet a nevezett intézet előtt, mi annak kétségtelen római származását el nem engedhetjük.



A *crepido* melletti 1·7 m. v. keleti fal mellé az északról 1·2 m. és délről 0·8 m. vastag falak közé foglalt, II. és III. számmal jelzett két szoba volt építve. Ebből a II. sz. területe $5\ 2 \times 4 = 20\ 8\ \text{m}^2$. A 0·9 m. v. közfal által elválasztott III. sz. szobának alapépítményeit tökéletesen elpusztult állapotban találtuk. S ezt a nagymérvű

¹⁾ L. J. Ornstein: Ausgrabungen bei Szamosújvár. Jahreshefte des österr. archäol. Institutes, Bd. VI. Beiblatt 116. hasáb.

rombolást mindamellett, hogy olyan vékony televénytakaró védelme alatt állottak a helyenként 1—1·3 m. magasságban megmaradt római falak, mégsem a több mint másfélezerévi idő, sem pedig a castellum belső területén végzett gazdasági munka okozta, hanem a fosztogató nép, melynek a castellum épületei az újabb építkezések kőbányájaként szolgáltak. Különösen a praetorium északnyugati szöglete szenvedett legtöbbet ugyanígyra, hogy a III-ik sz. szobának északi, nyugati és déli falait fenékgig mind kiszákmányolták s csupán csak a legmélyebb ásás által lehetett néhány, eredeti helyén egyvonalban fekvő kődarabot megtalálni a szoba déli oldalának belső két szögletében, ami aztán lehetővé tette a szoba területének biztos meghatározását. A nyugati fal egykori helyének és vastagságának megállapítását megkönnyítette azon körülmény is, hogy a kiszedett fal helyén feltűnően lazább összetartású földet találtunk, mint amilyen a szoba belsejében és külsején észlelhető volt. Az ekként pontosan megállapított III. sz. szoba területe $4\cdot3 \times 4 = 17\cdot2$ m²., amelyet nyugatról 1·1 m. vastag fal határolt. A crepido folytatását tevő északi homlokfalból 7·45 m. hosszú részletet hordtak el, míg az épen talált rész h. 8·7 m. volt a quaderrel együttvéve s így az északi front teljes hossza = 16·15 m. — A III-ik sz. szoba fenekének porhanyó, szürke hamu talajában az alábbi tárgyakat találtuk: *Faustina Augusta* és *Sev. Alexand.* 1-1 érmét, 1 emberi arcot ábrázoló kis cserépreliet, 1 kapaélű vascsákányt (*dolabra*), 1 völgyelő vasvésőt, 1 kis bronzfésűt, 1 bronz vendéggombot, egyik végükön felakasztásra szolgáló kis horoggal ellátott 2 hengeres bronztárgyat, 1 csörlőalakú bronztárgyat, 1 puzdraidomú vástárgyat, 1 szarvasagancs-rózsából fűrészelt és közepén átfúrt körszeletet, 1 cserépmécsest, valamint különféle bronz, vas, üveg, cserép és csont töredékekkel.

A most tárgyal két szoba déli oldalán egy É.-D. irányban 9·2—4 m. h. és K.-Ny. irányban 11·5 m. sz. helyiség következett, melynek hogy nyugat felé való kiterjedéséről meggyőződést szerezzenek, egy 7·5 m. h. K.—Ny. irányú, 60 cm. széles próbaárkot vonattam beléje, de minthogy ezenközben alapépítményeknek még nyomaira

sem találtunk, nyilvánvaló, hogy nem egy nagyobb teremmel, hanem udvarral van itten dolgunk. Ennek a beépítellen, három oldalról zárt térnek keleti oldalát az az 1·7 m. vastag és 1·3 m. magas, hatalmas köfaltömeg határolja, amely mellett az I. sz. 11·2 m. h. tornác húzódik végig. Minthogy teljesen kitakarítottuk ezt a helyiséget, minden részében roppant mennyiségű épülettörmelékre akadunk, amelyben a tuffa köveken kívül főleg a párkányos és kupás téglák vagy cserepek megszámlálhatatlan töredékei fordultak elő a jellemző római malter kíséretében. A párkányos fedeltéglák felső lapjain sokszor találtam az $\boxed{A \text{---} \overline{\text{TT}} P}$ részint ép, részint csonkult bélyegeit. — A crepidotól 9·35 m. távolra egy 80 cm. h. és 40 cm. sz. négyszögl. köponk volt szorosan a főfalhoz építve, amely arról nevezetes, hogy éppen a tövénél találtatott a felülettől 80 cm. mélyen, kormos hamuban egy *Bacchans* kis bronzszobra, mely eredetileg kétségtelenül a tornácnak ezen kis emelvényére volt helyezve az (alaprajzon B). Még inkább nyer elfogadhatóságában s ezáltal érdekességében is ezen állításom, ha tudomásul vesszük, hogy ettől a pillértől délre 2·55 m. távolságban egy másik hasonló, 75 cm. h. és 50 cm. sz. rakott köponk foglal helyet, amelytől 7·5 m. távolban szintén egy kis bronzszobor került a romokból napvilágra. Leletekben a tornác egész területe gazdag volt. Itten találtatott 1 vasfibula, 1 félgömbidomú kis bronzürmérték, 1 cserép fonóorsógomb, 1 csontgombalakú tárgy, 1 kúposfejű bronzszög, 2 vaskapocs, több vasszög, 1 szaruból való ár, manuarial² drb. töredéke, 1 üveg palack nyaka, több négyzetalakú ép téglá, számos bélyeges téglá, vas- és bronz-töredékek, edény- és üvegcserepek, továbbá különféle állatoknak nevezetesen: a tuloknak, házi disznónak, juhoknak, lónak, szarvasnak, hörcsögnek és a tyúknak csontmaradványai.

A második bronz-szobrocska alapzatául feltételezett köpillértől délre 70 cm. közelségben egy harántfalba ütköztünk, amely egy kelet-nyugati irányban sorakozó négyszobás lakásnak volt É.-i határfala. Ez a 17·5 m. h. és 6·1 m. sz. épülettömb akként volt a vastag főfalra merőlegesen elhelyezve, hogy egyfelől a III. sz. udvart 13·2 m.

hosszúságban, másfelől pedig a keletről nyílt tornácot 2·6 m. kiugrással a crepidonak megfelelően délről határolta. Az ásatás folyamán itten tapasztalt jelenségek különös körülményei, minők a négy szobának egy külön lakosztályt alkotó elrendezése; a falmaradványok legépebb volta; az alapépítmények itteni gondosabb szerkezete, valamint, hogy a legtöbb lelettárgy itten fordult elő, mind arra figyelmeztetett, hogy e helyen a praetorium legnevezetesebb részével van dolgunk. Amint az V. sz. szoba padlatát teljesen feltárták, az egykori *pavimentumot* alkotó mészhabares romjai alatt a felszíntől 1 m. mélyen mindenütt 12—21 cm. v. vörösre égett agyagréteg következett, melyben egymás mellett párhuzamos benyomatú, hengeres, 2—3 cm. átm. ágak, fapálcák kiégett helyei voltak láthatók, amelylyel mindenesetre a szobák aljának vízhatlanabbá tétele volt célozva az alulról felszivárgó nedvesség ellen, amit mind a négy szobában egyformán észleltem, ellenben a többi épületek szobáinál nem volt föltalálható.

Hasonlóképen megforgattuk a VI. és VII. sz. szobák tartalmát s a *pavimentumnak* még jól látható szegélye alatt 15—20 cm. vastag, téglapirosra égett sövénytapasz tűnt elő, amelynek aljzatául az érintetlen ösföldön fekvő 6—7 cm. v. kormos hamuréteg jelentkezett. — A VIII. sz. szoba alapfal-szerkezetének tanulmányozása érdekében a fenékig teljesen kitakarítottam annak belsejét s ekkor az építkezésnek következő érdekes rétegsorozatát lehetett megfigyelni és pontosan felmérni: 25 cm. v. televény alatt külsején simára faragott, szép rétegesen rendbe rakott, az építés korában földfeletti, 55 cm. magas köfal a mészhabares padozatig, melynek széle a mai felszíntől 80 cm. mélyen szembetűnően kiállott. A *pavimentum* alatt 1 m. volt a falak substructioninak mélysége, a miből 70 cm. a mészhabaresba ágyazott szögletes kö- és apró téglatormelék-rétegre (*ruderatio*) esett, míg ezalatt 30 cm. vastagságban ugyancsak bőven használt malterbe ágyazott nagyobb kavicsok voltak a sötétbarna, tömött vályogalapra lerakva. Ugyane helyen említem még, hogy a VIII. sz. szoba Ny.-i falának külső oldalán még a fehér mészvakolat 24 mm. vastagságú rétegét is eredeti helyén találtam.

Az V.—VIII. sz. szobák alapépítményeinek most vázolt gondosabb előállítási módjából, a többtől elütő beosztásából stb. következtetve kétségtelenül állítom, hogy ez a négy összefüggő szoba volt a *praefectus* lakosztálya, melybe a bejárat a tornácra át történhetett.

Ha a szobák méreteit tekintjük, első pillantásra nemcsak ezeket, hanem általában a praetorium többi szobáit is kettő kivételével feltűnően kicsiknek fogjuk találni. Ugyanezt már *Torma Károly* is megjegyezte az alsóillosvai praetoriumról: „Alig is foghatnók meg, hogy miért építettek a rómaiak ily kisded szobákat, melyekben bizony egy-két ember is alig fért el, ha köztudomású nem volna, hogy a római az élet sőt a nap minden szükségére más meg más lakosztályt épített s rendezett bé magának. A pompejii lakházak osztályai oly szűkek, hogy nagyobb részökben alig lehet mozogni.”¹⁾ A 85 és 70 cm. v. É.-i és D.-i határfalak közé zárt szobák hossza É-D. irányban mind 4-5 m., ellenben szélességük csak a két szélsőnél egyező, t. i. 3-45 m.; a VI. 3-8, a VII. pedig 3-3 m. (A közfalak vastagsága balról-jobbra: 60, 70, 65, 65 és 80 cm.) — Az V. sz. szobára jellemző, hogy az 1-7 m. sz. főfal 1 m. h. pontot alkotva a szobába is behatol, a mit én *kürtő-alapnak* vagyok hajlandó tartani. A szoba belsejében ezenkívül feltüntetett tárgy (k) egy 70 cm. h., 40 cm. sz. és 30 cm. v. szabályosan faragott kötömböt jelez, amely a K.-i faltól 1-2 m. a D.-i faltól pedig csak 20 cm. távolságban feküdt a földön s rendeltetésére nézve *küszöbkő* lehetett. Leletekből az V. sz. szobában 1 vastag bronzkampó, cseréprater töredék, 1 kaszafenkőhöz hasonló faragott kő drb., 1 emberi állkapocs alsó, baloldali fele, lábas téglák, bélyeges fedélcserépek és a már előbb említett házi állatok csontjai kerültek elő. A VI. és VII. sz. szobákból felemlítendők: 1 nagy madárszárnyhoz hasonló bronzdrb., 1 kétesücskű üvegdrb., 1 zománcozott bronzvendéggomb, 1 füles, lapos bronzgomb, 1 karikájánál felfüggeszthető hegyes kis bronzékszer (joujou), 1 háló-

¹⁾ Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. III. kötet. 1864. I-ső füzet. 18. l.

zatos karediszű bronzlemez-töredék, üres kúposfejű bronz-szegek, szétesett nagyobb vaslánda, számos bronz diszitő tárgy lemeze, 1 rhyolith örlőkö darabja, szén, vas, kevés cserép- és csonttöredékek. A praefectusi lakosztály É.-i zárófala mentén egy *culler* nevű vaskés, s 2 drb dacittuffa kögömb találtatott.

Az V. sz. szoba déli falának külsejéhez egy 1·3 m. h. és 50 cm. sz. falcsont van toldva, melynek rendeltetése valószínűleg építészeti okokban leli magyarázatát. Ezen kis függelék és a D.-re húzódó 8·25 m. h. fal között, a felszíntől 70—80 cm. mélyen a már említett hengeres fapálcák benyomataival felt égett agyagnak 20 cm. v. rétege fölött találtatott a második bronzszobor (az alaprajzon S). A téglapor alatt hamu, szén s legalul a sötétbarna agyagos szűzföld volt. Terjedelmesebb ásatást itten a praefectusi lakásból felhalmozott föld miatt nem lehetett eszközölni.

A most tárgyalt épülettömbtől D.-re ismét egy szabad terület következik, amelynek hogy beépítetlen voltáról meggyőződést szerezzenek, két nagyobb, 1—1 m. széles próbaárkot vágattam beléje és pedig egy 15 m. h. É.—D.-i irányban s egy 15·5 m. h. K.—Ny.-i ir., mely utóbbi azt is megmutatta, hogy a IX. sz. udvart Ny.-ról falépitmény nem zárta be. Ellenben K. felől a fővonalban húzódó falrészletek voltak határt s az alaprajzon látható 6·2 m. sz. nyílás is csak azért volt szükséges, mert az udvar közepén átvonuló 6 m. sz. út kapujául szolgált. Ezt a K.—Ny.-i ir. utat az udvarban az É.—D.-i ir. vont próbaárkokban észleltük apró kavics- és sárga homokból igen keményre taposva, mely felett a rómaiaknak Dáciából való kivonulása óta napjainkig (mintegy 1632 év alatt) csak 70 cm. v. tiszta fekete televényréteg rakódott le a mai felszínig. — Minden kétség eloszlatása végett több ponton vettem keresztmetszetet ezen útból, így a kapunyílásban, azon kívül az alaprajz jobb oldalán a faltól 14·3 m. távolban látható 1 m. h. és 70 cm. sz. *oszlopbasis* (az alaprajzon S p.) előtt (Spira, Rich: 579—80.), valamint ettől még tovább K.-re 10·2 m. távolságban. Az útnak szerkezetére vonatkozólag a legutóbbi átmetszésnél észleltem

a följegyzésre legérdemesebb jellemző adatokat s ezeket az alábbi rétegszelvényben annál is inkább szükségesnek tartom bemutatni, minthogy Dr. Finály Gábor szerint „Magyarország területéről római utaknak keresztmetszetei megállapítva nincsenek.“¹⁾

Felszin		cm.
Fedő televény réteg		50
Útépítmény vast. 44 cm.	Finoman rostált apró kavicsos homok	20
	Malter	8
	Homok	16
Fekete őstelevény		—

Érdekes még ehhez megemlíteni, hogy a pontosan 6 m. sz. úttestből 4 m.-nyi rész vízlefolyás céljából kiemelkedőbb volt, mint a kétoldali 1-1 m. szegély, mely mellett a vízgyűjtő árkok vonultak végig. Ezekben a sáncokban nagymennyiségű törmeléklet találtam behányva, ú. m. épületköveket, ép és töredék téglákat, fedélcserpeket, némelyiken bélyeg is), ép kupás cserepet, edény- és csont-töredékek halmazát, a mi arra vall, hogy a castellum hanyatlása korában az árkokat személtlerakóhelynek használták. — A IX. sz. udvar területén, kivált pedig a falak mentén folytatott ásás közben előkerült leletek voltak: 1 aprószemű fehér márványszobor talpas része, egy bronz-sodronyfibula feje, egy csontstylus fogó vége, egy mészkő-szobor számos töredék darabja, egy állati kőszobor fejtöredéke, egészen ép parkányos téglá, ép bélyeges téglák, bronzkarika, vasszegek, apró bronzlemezek, üveg- és edénycserepek, stb.

A praetorium nagy udvara kapunyílásának D.-i sarkát képező falrész h. 3 m. a melyet alább egy 1-1 m. sz. ür követ. Itten a praetorium 40-ik folyó méterénél, találtam meg X. 17-én az egész ásás legnevezetesebb eredményét szolgáltató *Antoninus*-féle építkezési emlékkövet. (az alaprajzon A) a mely szorosan a fal végéhez illesztve, a fel-

¹⁾ Archacologiai Értesítő. 1902. évfoly. 382. l.

szintől 1.1 m. mélyen feküdt s írásos lapjával lefelé fordítva, gondos célzatossággal volt elhelyezve. Lelőhelyén úgy a kő alatt, valamint jobbra-balra is kutattam a hiányzó részek után, de sikertelenül. Képét és leírását l. B) fejezetben.

Az Antoninuskőtől Ny.-ra 4—6 m.-nyi területen a már jelzett próbaárok lemélyítése közben szemétdombra bukkantunk, amelyben leletek nyérése végett ott foglalkoztatott 2 munkásom igen sok, a háztartásból kihányt tárgynak töredékeit lelte. Főlemlitem e helyen *Sept. Severus* császárnak és *Jul. Philippus Aug.*-nak 1—1 bronz-érmét. — Hogy vajjon a praeloriumnak ezen udvarán nem volt-e kút, fölállított köoszlop vagy valamely melléképület, azt csak a jövőben is foganatosítandó ásatások állapíthatják meg.

Az emlékkő kiemelése után egy 80 cm. v. D.-re irányuló kőfalnak kiásatását végeztük a fővonalonban s 3.5 m. hosszúságnál a X. sz. szoba É.-i zárófalát alkotó 14.9 m. h. fal által keletkezett összeszőgelésben elértük az udvarnak Dk.-i zárt szögletét. Míg az eddigiekben a rendszeres építkezésnek mindenütt szabályos maradványait tártuk fel, itten csupán 1.35 m. É.-D.-i ir., illetőleg 45 cm. Ny.-K.-i ir. köz által elválasztva egymásnak olyan közel, szomszédságában fekszik 2 $\perp$ alakú falcombinatio, (az alaprajzon T1 és T2) hogy ezekből egyiket és pedig a külsőt (T2) másra, mint egy régibb építkezésnek még a rómaiak által lerombolt maradványára magyarázni nem lehet, a mit különben a tőle D.-re 10.6 m. távolban talált, egész magánosan álló 7.4 m. h. 45 cm. v. egyenes falrom (F) céltalansága is bizonyítani látszik. Az alsó $\perp$ (T1) Ny.-K.-i ir. fala 2.5 m., az É.-D.-i 3.1 m. h. falrom.

A X. sz. 4.6 $\times$ 7.8 m. területű szobának 80 cm. v. É.-i zárófala 3.3 m. faldarab által, melyből 1.5 m.-nyi rész hiányzott, volt összekötve a K.-i falvonulattal. A 70 cm. v. közfallal elválasztott XI. és XII. sz. szobák területe 3.9 $\times$ 5 és 3.6 $\times$ 5 m. A külső határfalak v. 65—70 cm. A XI. sz. szoba Ny.-i falának azon sajátos elhelyezését, hogy ez nem folytatása a nagy szoba megfelelő falának, az alaprajz helyességének megerősítéséül e helyen külön hangsúlyozom.

E hármas szobacsoporttól D.-re 2—3 m. távolságban

egy mészhabaresba ágyazott kavics és szögletes kő töredékeiből álló, 22—25 cm. v. kövezetre (K) akadtunk, melyből a befejezéséhez közelgő ásatás siettetése miatt csak 2 m. K.-Ny.-i ir. széles részt ástunk ki, ellenben teljesen feltártuk a 4-8 m.-nyi hosszát, a mi az alaprajzon látható legdélibb — még kiátsatlan — szobacsoporthnak É.-i, 65 cm. v. zárófalánál végződött. Ennek a kikövezett helynek, valamint általában a XIII. sz. helyiség területe többi részének minősége ismeretlen s rendeltetésének felderítése a jövő feladata. A XIV. és XV. sz. szobák É.-i falánál november 8-án a néhai muz. igazg. a további ásatást ellenzésem dacára beszüntette, miáltal a szobák D.-i határfalát már nem lehetett kiátsatnom. Csupán annyit sikerült még kifürkészni, hogy innen 3 fal vonul D. felé 75, 65 és 90 cm. vastagságban, amelyek két, 3-7 m. sz. szobát alkotnak s a Ny.-i oldalon talált 1-3 m. h. faldarab ki nem ázott többi részének tanúsága szerint Ny. felé is terjed az épület. Úgy ennek, valamint az esetleg még D. felé létezhető épületmaradványoknak kinyomozására, amint körülményeink megfelelőek lesznek, az ásatást tovább folytatni szándékozunk.

A nagyobbik udvartól D.-re eső két épülecsoport substructionak szerkezetében azt a különbséget észleltem az udvar É.-i oldalán fekvő épületekéhez képest, hogy a X. sz. szoba É.-i, az egész K.-i, a XI. sz. szoba Ny.-i. és a magánosán álló egyenes falat nem tekintve, — melyek mind kőből rakott és csupán 1—2 dcm.-nyi humusréteg alatt fekvő ép falmaradványok, — a többiek a felszín alatt nagyobb mélységben voltak feltalálhatók és pedig ahol a legépebben állottak még helyén a falak, ott is 75 cm. v. humus fedte, különben 1—1-3 m. mélyen feküdtek, mintha még a rómaiak korában szedték volna ki a köveket. A nagy mélység miatt nehéz és hosszantartó munka árán körülásott eme falmaradványok helyenként sima oldalú kővel is váltakozó, szögletes, kisebb-nagyobb kötőredékekből állottak malterrel bőven beöntve, melytől kökemény, kompakt cementszerű tömeggé forrt egybe az egész substructio. Ebből a körülményből következtetve, kivált ha még a két T alakú s a magános falrom (F.) érthetetlen

helyzetét is figyelembe vesszük, nem hallgathatom el már az ásatás folyamata közben keletkezett azon észrevételeimet, hogy e két épületrészoport nekem régebb korúnak tűnt fel az I.—VIII. sz. épületrészeknél, bár ennek eldöntése csak akkor válik lehetővé, ha majd az egész praetorium fel lesz tárva s így teljes képét nyerjük a kérdéses épületrészeknek.

Leletekből a X.—XIII. sz. helyiségek környékén a következők találtattak: 1 monogrammos téglatöredék, a római építészetben *pinn*a néven ismert oromdisz, 1 Elagabalus érem, 1 dacittuffból faragott emberi arc, 1 S-alakú márványdrb., 1 tokos, levéldomú vaslánda, 2 kisebb lánda, 1 vaskules, 1 vályúzott élű vasvéső, vashól való kettős kampó, 1 ép csontgyűrű, 1 nagyobb bronzkarika, 1 csontstylus fogóvége, mészkőből való emberi szobornak több töredéke, 1 terra sigillata vérvörös táltöredék, több üveg pohár fenéke, kisebb-nagyobb vasszegek, bronzlemez töredékek, keskeny téglák s egyéb törmelékeken kívül a magánosan álló fal mellé vont árokban egy Ala  P. ép bélyeges téglá meg 1 márványkád peremdarabja.

Az eddig elmondottakban a praetorium fővonalának kiásott alapépítményeit leírtuk. Hátra van még a fővonalon kívül eső pontokon végzett ásatás eredményeiről való beszámolás. A quadertől egyenesen a K.-i körfal irányában vont 20 m. h. próbaárók lemélyítése közben a sárokkötől 4.25 m. távolra egy másik, 1.5 × 1.5 m. területű quaderre akadtunk (az alaprajzon Q), mely azonban 3 drb 42 cm. v. kőből volt egybeállítva. A két quader közötti területen a quaderek felső lapjától 0.5 m. mélyen szögletes, lapos kővekkal kirakott kövezetre bukkantunk, melyen homok volt elterítve, miből következőleg ez út és pedig a 4 m. sz. *via decumana* lehetett, amely innen egyenesen a *porta praetoria*-nak tartott s amelyet a quaderek és a nevezett kapu közötti 54 m. h. szakaszon lemélyített próbaárkokban többször is megtaláltunk. Amidőn az útnak a *porta praetoria* felé való további nyomozása végell még egy kutató árkot húzattam, ebben a quader szögletétől 15.7 m. távolban egy dacittuffból faragott 45 cm. átm. hengeralakú oszlopra bukkantunk,

melynek alsó része az oszloppal egy darabból álló, 65 cm. sz. négyszögletű spira volt. (Rich : 579—80.) Az egésznek magassága 52 cm. Az innen É.-ra 14 m. távolban nyitott kísérleti árokban ismételten megtalált római útépitmény egymás mellé szorosan lerakott termésköböl s e fölött szétterített kavicsos homokrétegből állott s az útnak ezen szerkezete a kapuig minden árokban ugyanazonos volt.

A fentebb említett 20 méteres próbaárok K.-i végén egy edény-, cserép- és csonttörmelékekből álló hulladék-helyet takartunk fel, melyben vastöredékeken és vassalakon kívül *Trajanus* császárnak egy ezüstdénárját és egy hengeres sodronyból való kis bronzkarikát is találtunk.

A két quader között és a praetorium hosszvonalának K.-i oldalán végigvonuló *via decumana* keresztezte a K.-Ny.-i útvonalat. Ettől É.-ra 3·7 m. távolban és a nagy udvar falától 3 m.-re K.-re egy mészhabarcból, kö- és tégladarabokból álló, 3·8 m. h., 2·3 m. sz. és 86 cm. v. alapépitményt tártunk fel (P.), amelynek nemcsak mivolta ismeretlen, hanem mivel szélességének felényi része beleesik az útba, a közlekedést akadályozó helyzete miatt az útnak ezzel való viszonya is összeférhetetlen, hacsak azt nem tesszük föl, hogy e helyen a közlekedés czéljaira a 3 méteres út is megfelelhett.

A mi végül a praetoriumtól távolabb eső pontokon itt-ott megkísérlett ásatásokat illeti, azokra a mostani jelentésemben, — minthogy ez csak a praetorium ismeretetésének áll szolgálatában, — ki nem terjeszkedhetem, hanem igenis majd annak idejében, ha a castellum külfalainak rendszeres felásatása által pontosabb adatokkal és jelentékenyebb eredményekről referálhatok. Fontosságánál fogva nem hallgathatom azonban el annak a nevezetes ténynek már ezen alkalommal való kiemelését, hogy a porta praetoriánál végzett ásás célja a körfal megkeresése lévén, ezt eredeti helyén épségben megtaláltam s a praetorium É.-i falának innen való távolságát pontosan 54 méterben megállapítottam.

Összegezve a hosszvonal irányában külön-külön felvett egyes méretrészleteket, a praetorium h. a K.-Ny.-i útig = 29·7 m.; az út sz. a kapunyílásnál = 6·2 m.; az

úttól le az ásítás legdélibb végpontjáig = 30·1 m.; összesen = 66 m., ami már eddig is több, mint a castellum — Ornstein őrnagy által felmért¹⁾ 162 m. — hosszának egyharmada. Az ásítás eddigi eredményeiből a praetoriumra vonatkozólag természetesen részletesebb következtetéseket vonni még korai volna, meg kell várnunk e tekintetben tehát a föld alatt lappangó, az eddigi eredményekből láthatólag még az alsó-ilosvai substructioknál is jobb karban lévő s így a további ásítást feltétlenül megérdemlő többi építmények feltárását.

Az ásítási munkát tárgyáló rész befejezésével jóleső érzéssel említem még fel, hogy meghívásomra dr. Finály Gábor áll. főgymn. tanár november 2-án megtekintette a folyamatban lévő munkálatok színhelyét. Ittléte alatt érkezett hozzá a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelő-ségének távirata, melyben írásbeli jelentés megtételére kéretett fel a látottakról aziránt, vajjon érdemes volna-e a praetoriumot mint műemléket szabadon fönttartani? Különös építészeti tulajdonságuk vagy becsük nem lévén a romoknak, szakvéleményének megfelelően a falmaradványok bántódás nélkül való betakarását a következő naptól fogva megkezdellük.

B) A LELETEK.

Feliratos kő.

Ilyenre ásításunk folyamán csak egyre bukkantunk, de ennek történelmi becsé fölér minden más, innen előkerült lelet értékével. A hatsoros csonka feliratot viselő kőlap ormányi dacittuffából van faragva és rendeltetésére nézve a praetorium építetőjét s általa annak építési korát jelzi; de minthogy a praetorium már a castellum körfalait is feltételezi, nagyon természetesen egyttal az egész kőcastellumnak is építkezési emlékkövével képezi. A 17 cm. v. kőlap szélességéből jobbról-balról hiányzik 1—1 drb, a meglévő része 60 cm., ellenben teljesen meg van a kő

¹⁾ L. A szolnokdoboka megyei irod.- tört.- és ethnogr. társulat 3-ik Évkönyvében kiadott jelentés 3-ik oldalán.

magass. = 64 cm., miből alul és felül 10—10 cm.-es párkánya van. A gondosan beosztott és csinosan kimetszett szép nagy betűk cinóbervörösre voltak festve, hogy ezáltal is feltűntessék a császár emlékét megőrkítő kő jelentőségét. (L. II. tábla, 1 ábra.) A feliratot *Dr. Finály Gábor* tanár ismertette és ugyanott adta annak kiegészített eredeti alakját,¹⁾ melyet itten az orsz. régészeti és embertani társulat s dr. Hampel József szerkesztő úr szívesességéből szintén bemutatunk. (II. tábla, 2 ábra.) E felirat szerint az építkezést Hadrianus adoptált fia és utódja *Antoninus Pius* császár (uralkodott: Kr. u. 138—161-ig) végeztette a *pannoniai II-ik lovasosztály* katonáival 143-ban. Telepünkre nézve nyer még jelentőségében eme feliratos köleletünk, ha tekintetbe vesszük, hogy az alsóilosvai ásatás Torma Károlynak hasonló pozitív évszámú adatot nem szolgáltatott, a ki tehát csak más köfeliratokból hozzávetőleg igyekezett megállapítani az ottani castellum keletkezési idejét.

Érmek.²⁾

Traianus. (98—117.)

Denár. Av. A császár jobbra néző koronás mellképe körül: Imp. Traiano Aug. Ger. Dac. P. M. Tr. P. — Rev. Egy hátrakötött kezű dák áll, balfelé fordulva. Előtte 1 germán pajzs, 1 dárda és 2 sarló; Mögötte 1 kerek pajzs. Cos. V. P. P. SPQR. Optimo Princ. (szelvényben) Dac. Cap. (Cohen 2-ik kiad. II. köt. 31 l. 121 sz.)

Faustina Junior. († 175.)

Középbronz. Av. Jobbra tekintő mellkép körül: Faustina Augusta. — Rev.) Faustina áll, balra néz és karjain 1—1 gyermeket tart, mellette két oldalt 2—2 gyermek áll a földön. (Kétfelől: S. C. Kőrirata:) Tempor Felic. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 154 l. 223 sz.)

¹⁾ Arch. Értesítő. 1906 évfoly. 37—39. l.

²⁾ Az érmek analógiáinak Cohenből való szives kikereséseért Dr. Gohl Ödön magy. nemz. muz. custos úrnak tartozom köszönettel.

Septimius Severus. (193—211.)

Billondenár. Av. Koronás fej jobbra. Severus Aug. Part. Max. — Rev. Victoria balfelé repülve; kezeiben diadema, előtte alant kerek pajzs cippuson. (?) Körirata: P. M. Tr. P. VIII. Cos. II. P. P. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 48 l. 454 sz.)

Elagabalus. (218—222.)

Billondenár. Av. Koronás mellkép jobbra, paludamentummal. Imp. Antoninus Aug. — Rev. Liberalitas állva balfelé, kezében tesserát tart; mögötte állványon bőségszarv. Körül: Liberalitas Aug. II. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 332 l. 79 sz.) Kr. u. 219-ben veretett.

Severus Alexander. (222—235.)

Denár. Av. Koronás mellkép jobbra, paludamentummal. Imp. Sev. Alexand. Aug. — Rev. Victoria jobbfelé siet; koronát nyújt és pálmaágot tart. Victoria Aug. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 458 l. 560 sz.)

Philippus Pater. (arabs. 244—249.)

Kisbronz. Av. Sugárkoronás mellkép jobbra, paludamentummal. Imp. M. Jul. Philippus Aug. — Rev. A földön lévő, csőrében koronát tartó sas és oroszlán közt dák nemzeti ruhába öltözött nő (Dacia) áll balra tekintve, fején phrygiai sapkával. Jobbkezében görbe kard, baljában vexillum. Körirata: Provincia Dacia s a szelvényben An. I. (?)

Szobrok.

A III. és IV-ik táblán term. nagyságban feltüntetett 13 cm. magas bronz-szobor meztelen, táncoló *Bacchant* ábrázol elülről és hátulról, amely ballábán állva jobblábát hátraveti, balkezét le, és jobbkarját felfelé tartja. Haja kétoldalt, felül és hátul csigavonalakba fésült kontyba van fonva. Arca kerek, nyaka rövid, karjai kelleténél valamivel hosszabbak. Kezei nagyok, a mellbimbók, köldöküreg és nemzőszervek jól láthatók. Jobbvállán balkarja alá körítve kecskebőrt visel. Ballábának feje (1 cm.-nyi rész) a talap-

zattal együtt, melyen állott, hiányzik. Anyaga igen tömör, sötétzöldszínű patinával borított bronz, melynek technikája provinciális eredetre mutat. Hasonló párhuzamos ívonalak által jelzett kontyos *Bacchans* két mellképét szemlélhetjük az Arch. Értesítő 1898. évfolyama 85—86-ik oldalán, egyiket ugyancsak Szamosújvárról, másikat Pápáról. Hasonló frizurájú bronzszobrocska van a zágrábi muzeumban is.

Egy másik, az előbbinél kisebb, 9.4 cm. magas, teljesen ép bronzszobor egy meztelen, álló férfi alakot ábrázol, mely jobb lábával egy kevésbé előrelép. Fejét fenyőgalyakból (*ciprus* vagy *pinia*) font koszorú övezi, mely alól a hosszú haj két fürtben simul a homlokhoz, míg hátul jobbra-balra fésülve alul a koszorú takarja, melynek két szalagja a jobb és bal vállra s innen egy guirlandszerű hajlással a felső karhoz simulva ereszkedik le. Bajusza és szakállja nincs. Hátán a jobb vállra vetve puzdra vagy nyíltartó tegez látható: kúpdad fedővel zárt, 25 mm. hosszú, díszes henger. A szobor karjai és lábai szabályosak, ellenben a könyökéből kissé felemelt balkeze aránytalanul markos és éppen ez emeli ki provinciális jellegét. Leeresztett jobbkezében egy rövid, fogórészén keskeny, ellentett végén pedig kúpósan vastagodó dorongot vagy buzogányt (*clava*) tart. (L. Rich: id. mű, pag. 159.) Egész felületét érdes, zöld patina borítja. A mi a csinos arckifejezésű szobrocska kilétét illeti, ezt a rendelkezésemre állott irodalom alapján egész határozottsággal nem lehetett megállapítani, de mivel a fűtykös és puzdra, mint jellegző fölszerelés valami feletti öröködést van hivatva kifejezni, megokoltnak látom azt a véleményemet nyilvánítani, hogy e szoborban az erdők és mezők istenének: *Silvanus*nak egy, a szokott ábrázolástól eltérő (talán új) alakját szemlélhetjük. (V. tábla.)

Végül érdekes még e két szobrocskáról tudni azt, hogy mivel mindkettőnek egyformán a balkeze esetlenül nagy és lapos, e közösen hibás jellegük nemcsak provinciális készítésre vall, hanem egyúttal valószínűvé teszi azt, hogy mindkettő egy iskola műve, egy műhelyből s mi több, egyazon mester keze alól is került az itteni római castellumba.

Bronztárgyak.

Orvosi fogóműszer, 16 cm. h. csiptető (pincette) föl- és alámozgó, négyszögű szorítóval ellátva. (VI. t. 1 sz.) Hengeralakú sodronyból csavart fibula csonka példánya, melynek fejhossza 26 mm. és rugója jobbról-balról 6—6 tekercshajlásból áll. Tüje hiányzik. (VI. t. 2. sz.) Primitív készítésű, 37 mm. h. 6 fogú kis fésű (*pecten*, Rich : 451.),¹⁾ mely az egyik szögletén lévő kis karikánál fogva zsinórra volt erősíthető. (VI. t. 3. sz.)²⁾

Kis tálidomú, 19 mm. átm. és 8 mm. magas ürmérték vékony bronzpléhből. (VI. t. 4. sz.) Két vendéggomb. Egyiknek lapján a bronzba ágyazva 5 élénkzöld színű zománc 5 hasonló nagyságú feketével váltakozik, melyek mindenikében 1—1 csillag is látható zöld maggal. (VI. t. 5. és 6. sz.)

Két hengeres, 53 mm. h. bronztárgy, melyeknek egyik vége csöves, a másik pedig felfüggesztésre szolgáló kampóval van ellátva. (VI. t. 7 sz.) Hengeres sodronyból való karikák, 6 db 16 és 60 mm. közt változó nagyságú átmérettel. (VI. t. 8—12 sz.) Hátlapján 4 lelapított (nitolt) fejű szeggel bőrből való hadiövre felerősítve volt, áttört mivű, csinos diszitmény megaranyozott bronzból. (VI. t. 13 sz.) Kardszíj (*balieum*), kardöv (*cingulum*) diszítésére való, áttört mivű lemezek különböző (hossznégyszögletű, két végén kihegyesedő ellipsz, félkör) alakban, összesen 4 db. (VI. t. 14—17 sz.) Különféle formájú, kisebb bronzszegek, melyek mind diszítésre szolgáltak s melyek közül 2 domború kalapos, 1 csákányfejű szeg, 1 sima, laposfejű, 1 pedig koncentrikus körökkel diszített korongós fejű szeg. (VII. t. 1—5 sz.) Egy nagyobb, masszív bronzkampó. (VII. t. 6 sz.) Kettős gombidomú, közelebből meg nem határozható tárgy. (VII. t. 7 sz.) Egy visszahajtott kampójú, szintén ismeretlen célú, vastag lemezből készült tárgy (VII. t. 8 sz.) Növényi indamotívummal ékített tárgy töredék darabja. (VII. t. 9 sz.) Diszitő rendeltetésű 4 apró bronztárgy, melyek ketteje csüngődisz (*joujou*) volt. (VII. t. 10—13 sz.)

¹⁾ A tárgyak neveinek meghatározására Rich idézett művét használtam.

²⁾ A fésű jobboldali szögletéről kiszakadt kis karika a táblán tévedésből a pincette alá került.

Vaseszközök.

A leletek e csoportjában mindenesetre első helyet érdemelnek a rómaiak legkiválóbb nemzeti fegyverei, a melyek miként a magyarban: *lándsa, dárda, gerely, kelevész, kópja, dsida, nyílhegy*, azonképen a rómaiaknál is: *lancea, hasta, contus, cuspis, spiculum, pilum* és *sagitta* különféle elnevezések alatt voltak ismeretesek. Mindezekből vegyesen összesen 10 drb. van a gyűjteményben, u. m. 1 rozsdatte, széles levelű, tokos lándsa, melynek mai csonka hossza = 17 cm. Egykori nagyságára és veszedelmes voltára jellemző fölemlíteni azt, hogy a tok és a még meglevő egyik szárnyának együttes szélessége = 45 mm., amihez hozzáadva a másik szárny 25 mm.-nyi méretét, volt a penge legnagyobb átm. = 70 mm. (VIII. t. 1 sz.) 20 cm. h. tokos lándsahegy, melynek levele csak 6 cm. h. és 2.5 cm. legn. átm. A penge alatti rész négyélű s azon alul a tok hengeressé válik, amely szeggel volt a rúdhoz erősítve. A tok alapátm. = 32 mm. (VIII. t. 2. sz.) Éphegyű, tokjának végén hiányos lándsa; jelenlegi hossza = 15.5 cm., miből a levélre 11 cm. jut. (IX. t. 2 sz.) Mindkét végén csonkult, 14 cm. h. tokos lándsahegy; pengéjének legn. átm. 2.6 cm. (IX. t. 3 sz.) Ezeken kívül még 3 kisebb, köpiüs hajító-dárda töredékes példánya van, amelyek egyikében még a fanyélnek vasoxyd által teljesen általtjárt és így jól konzervált rostjai is láthatók. Nyílhegyekből (*sagitta*, Rich: 530.) öt példányt találtunk, amelyek mindenkének a nyíl-vesszőbe illesztendő csapja kerek átmetszetű, míg a szűrő rész négyoldalú, hegyes és sima, t. i. szakáll nélküli. A legépebb h. 7 cm., miből 2 a csapra esik. (IX. t. 7. sz.) A most vázolt támadó fegyverekkel szemben csak 2 védő-fegyver került napvilágra, t. i. egy vékony vaspléh lemezekből álló páncélmellénynek (*lorica squamata*, Rich: 364 l.) töredékes 4 pikkely darabja, a melyek fele egymást szélességében fedi. A felül egyenes és alsó végeiken kerek szegélyű lemezek h. = 55 mm., sz. = 30 mm. Felső végük közepén egy-egy kerek, 3 mm. átm. lyuk van, melynél fogva a lorica bőraljzatára voltak felvarrva. (IX. t. 10 sz.) A másik szintén loricából származó drb láncszerkezetű páncélnak egy kis csomóba összerozsdásodott töredéke,

a melynek 1 cm. külső átmérettel bíró kis karikái hengeres vassodronyból készültek. (XII. t. 5 sz.) Hasonló láncszemű *lorica* részletet talált Torma Károly is az alsó-ilosvai táborban. (L. Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei. III. k. 1864. I-ső füz. pag. 88. rajza XII. t. 10. sz.) Gazdasági eszközökből nevezetes lelet egy ekevas (gyepszin-hántó vagy szántó-vas); ez Richnél (46) az *Aratrum* cikkben „*vomer*” néven van feltüntetve. Egész h. 32 cm., miből 13 a nyélre esik. Legn. széless. = 13·6 cm. Alakja egyenlőszárú 3 szög; alul lapos, felül gerinc vonul végig rajta. 15 mm. v. nyelének vége fába volt erősítve. (X. t. 2 sz.) Egy másik — földmunkáknál használatos — vaseszköz a kapaélű csákány = *dolabra* (Rich: 227.), melynek kevésbé ives hajlású hossza = 20 cm., élh. 5 cm., életől a nyéllyukig = 14·6 cm. Útésre használt foka levert és a 3 cm. hossz-átmérettel bíró nyéllyuk két oldala a nyél megrögzítése végett ki van szélesítve. (X. t. 3 sz.) Érdekes egy rövid konyhakés, Richnél (207.) „*culter*” néven. A 9·5 cm. rövid és 6 cm. széles penge háta domború, éle egyenes. A 6·4 cm. h. és alul 2·2 cm. átm. köpüben elkorhadt fának rostjait találtam, ami kétségtelenné teszi, hogy fanyele volt. (XI. t. 1 sz.) A VI. t. 2 sz. ábrájában bemutatott bronzfibula típusával azonos vasfibula. A tekercsrugó h. = 27 mm., a hát és a tűtok h. egyenes vonalban mérve 60 mm. (XI. t. 2 sz.) Kulcsokból (*clavis*) (Rich: 160—161.) 5 drb került elő; lapos nyelük végén köralakú lyukkal bírnak, hogy itten zsinegre köthetők legyenek. Tollszerkezetük a legegyszerűbb fajta. A leghosszabb kulcs = 10 cm. (XI. t. 3—5 sz.) Csatornás élű, u. n. völgyelő vésőkből (Hohlmeissel) négy találtatott. A legnagyobb h. 34 cm. Félköríves életől 13 cm.-nyi rész homorú, 13 cm. középrésze hengeres, a többi része négyszögletes, hegyes, amely fanyélbe volt erősítve. (X. t. 1 sz.) Egy kisebb, élén hiányos, 17 cm. h. ilyen ürvéső felső vége nem fába volt foglalva, hanem egyszerűen kalapács-csal verték vésés alkalmával. (XI. t. 6 sz.) A másik kettő a vésőnek csatornás töredéke. Hengeralakú lyukasztóvas, h. 11 cm. (XI. t. 7 sz.) Római gyaluvas — *runcina*. (Rich: 527.) H. 19·5 cm., élszéless. 4 cm., v. 5 mm. (XII. t. 1 sz.) Ismeretlen rendeltetésű a VII. t. 14 ábrájában feltüntetett

karikás vas, melynek 10·5 cm. h. köpüs nyélrésze farúdra volt ráhúzva. Teljes hossza 17 cm., a köpü nyílásának átm. 2·8 cm., a karika hosszát. 7·5 cm. A XII. t. 2 ábr. egy 13·5 cm. h. kettős kampójú vastárgy, mely gerendába lehetett erősítve. — Egy 35 mm. h. kicsinyített puzdra alakú vastárgy lejáró fedéllel. (XII. t. 3 sz.)* Előfordultak még ezeken kívül: 1 vaskarika, 1 másik ilyen, mint szíjsatt (XII. t. 4 sz.) vaskapcsok, szegek különféle nagyságban, vas-salakrögök és számos töredék.

Vegyes tárgyak.

Kézi őrlőkönek *mola trusatilis* vagy *manuaria* alsó, domboru köve a *meta* és a *homoru* felsőnek (*catillus* Rich: 399.) néhány drb töredéke csicsóhegyi rhyolith-trachytból. Az ép *meta* átm. = 42 cm., vast. = 10 cm. Egyik oldalán 8 cm. h. ferde lyuk van a liszt kifolyás számára. Épületnek ormányi dacituffa-köből faragott, *pinna* néven ismert oromdiszítése. (XIII. t. 1 sz.) Földomborművü (relief) emberi arc 4 cm. h. égetett agyagból, mely alul lapos és valami téglára volt tapasztva, honnan levállott. Az ábrázatnak minden része igen szépen van kiformálva rajta. (XIV. t. 1 sz.)

Csonthból való íróeszköznek (*stylus*, Rich: 585.) két töredéke, melyek egyike 8 cm. h. és a stylusnak párhuzamos egyenesekkel recézelt fogóvégét alkotja. (XIV. t. 2 sz.) A másik 4 cm. h. és végén egy gömböcskével van diszítve. (XIV. t. 3 sz.) Az orsónak (*fusus*) égetett agyagból készített, 2·5 cm. magas pereszlene (*verticillus*, Rich: 288.), mely a praehistoricus orsógomboknak utáinzata. (XIV. t. 4 sz.) Szaruból való, 14 cm. h. ár, minő az oláhpásztoroknál, mint bocskorlyuktágító nemrégén még általános használatban volt erdélyi vidékeinken. (XIV. t. 5 sz.) Cserépből készült 3 mécsesnek (*lucerna*, Rich: 367.) töredéke. Az egyik terracottából való fenekén a fazekas neve: IODR (?) olvasható. (XIV. t. 6 sz.) Halfarkú vízi sárkány S alakban görbülő farkának 9 cm. h. töredéke fehér márványból, aminek rajza az Ókori Lexiconban (II. k. 1088. l. 840. ábra) *triton*, Richnél (476. l.) *pistris* néven van leírva. (XIV. t. 7 sz.) Vékony

* A képes táblán tévesen lefelé fordítva és fedője elkülönítve látható.

üvegedénynek 4 drb körpárkányos fenékrésze vagy talpa és számos peremtöredéke jött elő, amelyek mind opalizálók és az oxydatio folytán igen vékony lemezek válnak le felületükről. (XV. t. 1, 2, 3, 4, 5 sz.) Egy ép kis csontkarika. (XV. t. 6 sz.) Egy 21 mm. átm. gombidomú csontlemezke, egyik felén sima, másikán koncentrikus körökkel díszített; a rómaiaknál számolóbárcaként (*calculus*, Rich: 92.) szerepelt. (XV. t. 7 sz.) Szarvasagancs rózsatövének kifűrésztelt 7.5 cm. átm. körszelete közepén 14 mm. átm. lyukkal átfúrva ismeretlen rendeltetésű. (XV. t. 8 sz.) Eltört edények cserepeiből kerekre tördelt, 3.5—5.5 cm. átm. karikák, összesen = 10 drb közülük 2 átfúrva. Céljuk ismeretlen, azt azonban kiemelhetem, hogy őskori telepeinken is elég gyakran megtalálhatók. (XV. t. 9—12 sz.) E csoportba sorolható egy 44 mm. perem vastagságú fehér márványból való kádnak vagy medencének (*labrum*, Rich: 334.) 18 cm.-nyi töredék részlete.

Edények.

Kívül-belül élénk vörösrő színű, *arrezoi* mázas vagy *terra sigillata* tál (*patina*, Rich: 449.) töredéke. A 11 cm. magas edény pereme hengeres, feneke széles körpárkányos, félátmérője 11 cm. Külső oldalán erdőrészletben egy jobbfelé rohanó vadkan képe látható relief kivitelben, amely vadászjelenet akként van symmetriális izléssel elhelyezve a tál oldalán, hogy mind a perem alatt, mind pedig az edénytalp fölött egyformán 2.5 cm. széles szegély marad simán. A jelenetet felül U|U alakú láncz, alól fűzér határolja. A magas technikai készültséget bizonyító edénynek analógiáját Rómer Flóris „Műrégészeti Kalauz“-ában találjuk Paksról (Tolna m.) s úgy ez, mint amaz az etruriai „*Vasa Arretina*“ közé tartozik. (XVI. t. 1 sz.) Vörös festésétől lekopott tányér, (*patera*, Rich: 448.) felálló peremmel és lapos fenékkal. Átm. = 21 cm., mag. = 31 mm. Ezen edényfaj jellemző darabjai minden római telepen fellelhetők. (XVI. t. 2 sz.) Eredetileg vörösre festett, 8 cm. magas kis bögre, melynek füle nem volt. Keskeny pereme felálló, hasa gömbded és feneke talpas. (XVI. t. 3 sz.) Alakra hasonlít ehhez egy másik 8.4 cm. mag., szürke homokos agyagból rosszul égetett kis csupor, melynek 1 füle és keskeny feneke van.

(XVI. t. 4 sz.) Gömbded cserép, perselyalakú, hiányzó peremű és letört fülű 10 cm. mag. bögre homok- és apró kavics-tartalmú szürke cserépből, talpas fenékkal. (XVI. t. 5 sz.) Végül találtunk római edénycserepek szekérszámra, de ezek érdekesebb darabjainak feldolgozását más alkalomra kellett halasztanunk.

Téglák

A praetorium falaiban ép téglát beépítve seholsem észleltem s így az itt-ott szórványosan talált téglák más célra szolgálhattak. A téglatöredékek legnagyobb része különben fedélcserép, amelylyel a praetorium épülete kétségtelenül fedve volt. A körfal mentén ásott nyomozó árkokban pedig gyakran bukkantunk járdatéglákra, amelyek a fedélcserepek után a téglák legnagyobb contingensét teszik. Mivel a $16 \times 16 \times 7.5$ vagy $18 \times 18 \times 5$ cm. méretű járdatéglákat nem tekintve teljesen ép téglát nem találtunk oly számban, hogy abból a használt összes téglaidomokat hiánytalanul feltüntetni lehessen, ez alkalommal csak néhány darabnak és a bélyegzeteknek ismertetésére szorítkozom. A XI. sz. szoba Ny.-i falának külső oldala mentén találtuk azt a 15 cm. csonka h., 12 cm. sz., 5 cm. v. téglatöredéket, melynek egyik lapján még a lágy agyagba bekarcolt több betüből álló és rejtélyesen kombinált monogrammm látható, de bizonyosan ki nem olvasható. Ábráját l. XIII. t. 2 sz. Tükörképét dr. Finály Gábor idézett cikkében¹⁾ szemlélhetjük. Két ép párkányos fedélcserép (*tegula*, Rich: 608.), méretei: az egyik 47 cm. h. 36.5 cm. sz. és 2.2 v., a másik 47 cm. h., 38 cm. sz. és 3.5 cm. v. Egy ép kupás fedélcserép (*imbrex*, Rich: 320.) méretei: 42 cm. h., 14 cm. sz. a felső és 17 cm. az alsó végén, v. 2 cm. A tegulák 2—2 párkányának befedésére szolgált.

Egy ép lábas téglá 38 cm. h., 30 cm. sz., 3 cm. v. Mind a 4 lába körül 3—3 ujjbarázda övezi. Melegvezető csövekből (*tubi vaporarii vagy furni*) csak egy csonkult példány találtatott; de azért 20 cm. h. ép, külső átm. 10.5 cm., a nyakperem átm. 4.6 cm. A palackidomú cső oldala bordázott. (XVI. t. 6 sz.) A téglák legnevezetesebbjei

¹⁾ Arch. Értesítő. 1906. évfolyam, 38 lap.

a katonai bélyeges téglák, melyekből m. e. 60 ép és töredék darabot gyűjtöttünk össze. A 10.2×3.3 cm. méretű bélyegző lenyomata részint a párkányos, részint a nagyobb téglányidomú téglakon fordul elő s az itt állomásozott **A** **II** **P** nevű lovasosztály bélyegén kívül semmi más bélyeg nincsen köztük. (XIII. t. 3 sz.) Lebélyegzett, nem párkányos, három ép tégl méretét adom itten:

H.	43 cm.	42.5 cm.	39 cm.
Sz.	27 „	24 „	29 „
V.	4 „	5 „	4.5 „

Számos, mindenfajta téglán ujjal húzott, egymást ferdén keresztező egyenesek, hullámvonalak, kutya-, kecske-, csírkeláb, sőt még a római katonai lábbeli (*caliga*, Rich: 93.) talpába vert (*clavata*, Rich: 160.) domborúfejű szegeinek benyomatai is szemlélhetők.

* * *

Végezetül midőn ásatási munkánk eredményeiről egybeállított jelentésemet Ornstein őrnagy ásatási jelentésének folytatásaként közrebocsátom, van még néhány szavam, amelynek nyilvánításával kötelességet vélek teljesíteni. Mély hála illeti ugyanis első sorban a nagymélt. Vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot, hogy a muzeumok és könyvtárak nagytekintetű országos főfelügyelőségének hathatós ajánlatára segélyt nyújtott az Örmény Muzeum-Egyesületnek, úgy a castellum feltárására, mint egyáltalában működésének sikeres megkezdésére. Köszönet illeti Szamosújvár város tekintetes Tanácsát, hogy a tulajdonában levő területen végzendő ásatásokra engedélyt adni szíveskedett. Hálával tartozom továbbá Ornstein József őrnagy úrnak azért a lekötelőző szíves jóakaratlért, melylyel ügyünk iránt állandóan érdeklődött, a munka színhelyén napról-napra megjelent, utbaigazításokkal látott el s egyébként is szakadatlanul támogatott. Hogy a kezdet nagy nehézségeivel küzdő és igen csekély anyagi eszközökkel rendelkező Örmény Muzeum-Egyesület bele mert fogni az egyébként igen költséges ásatásba és azt olyan foganattal folytathatta és majd sikeresen befejezni is reméli, az

nagyrészt a nagymélt. Igazságügyi miniszter úrnak köszönhető, aki a minden közügyben nemesen buzgólkodó Uhlyarik Albin fegyintézeti igazgató felterjesztésére megengedni méltóztatott, hogy segyen munkát használjunk e nagyfontosságú tudományos műveletnél.

Nagy köszönettel tartozunk Grabowieczky León úrnak, a szamosújvári áll. főgymnásium rajztanárának, aki a X., XIII. és XVI. táblákat az eredeti tárgyak után meglepő természethűséggel, remek plasztikával megrajzolta és ezekből valósággal műlapokat alkotott.

Ami pedig a kutatások további folyamatát illeti, az Örmény Muzeum-Egyesületnek az örmény vonatkozású muzeális ügyeken kívül elsőrendű hivatása az itteni castellum teljes feltárása. Az Egyesület mostani munkájával egyik legnagyobb feladatát megkezdette, de hogy be is végezze s így tökéletes alkotást mutasson föl, ehhez nemcsak erős elhatározás, hanem nemes tettvágy, komoly munka és az eddiginél élénkebb működés szükséges. S ha mindezt idővel megvalósítja, az Örmény Muzeum büszkesége leendő e munka eredménye, amelynek a tudomány hálája lesz a legméltóbb jutalma.

Apahidán, 1907. március hóban.



DOLGORUKOV HERCEG ADO MÁNYA ÉS AZ ARMENIA ÚJ FELADATAI. *)

Merza Gyula barátom, a hazai örmény ügyek gondos nyilvántartója, aki annyi üdvös örmény eszmét pendített meg és segített megvalósítani, arról értesít, hogy Dolgorukov Argutinszky herceg, a keleti örménység egyik legelőkelőbbje és legkiválóbbja, az olaszországi Salsomaggiore-ből 250 frankot küldött neki az Armenia első örmény nyelvű mellékletének költségeire.

Ezt a nagylelkű jelentős adományt korszakosnak tekintem a hazai örménység kulturtörökrévéseinek újabb tör-

*) Közvetlenül lapzárta előtt kaptuk ez aktuális közleményt, azért e helyen közöljük. Szerk.

ténetében. Főjelentősége abban áll, hogy a keleti örmény társadalomnak ez a főuri tagja, aki már több ízben kimutatta rokonszenvét örmény jellegű művelődési munkáink és ennek kiesucsorodása, az örmény muzeum iránt, ezzel követésre méltó s bizton követőkre is találó példát adott keleti véreinek abban, hogyan támogassák a gyöngülő hazai örmény elemet szellemi és erkölcsi rekonstrukciójában.

De fölötte fontos ezen adomány határozottan kifejezett célja miatt is. Egy régebbi intenciókat segíti megvalósítani, midőn a hazai örménység szellemi evolúciójának új irányából fejlett új feladatokhoz anyagi és erkölcsi eszközöket nyújt.

Az „Armenia“ eddig is dicséretes és üdvös célokat szolgált. Hirdette a hazai örménység példás magyar hazafiságát és az örmény nemzet ősi dicsőségét. Megismertette a hazai örmény elemet a magyar nemzettel és önmagával. Regisztrálta a magyar-örmény élet minden mozzanatát és a külföldi örménység jelen történetének főbb eseményeit.

Ezekhez most újabb feladat járul. Az örmény muzeum céljaira és a vele kapcsolatos koncepciók érdekében szükségünk van a keleti örménység és a nyugati nagy nemzetek intenzív érdeklődésére. Ezt eddig főképp Govrik tudósításai tartották ébren. Hogy e körökre közvetlenül és rendszeresen hathassunk, olyan nyelven kell hozzájuk szólnunk, amelyet megértenek.

Örmény és francia-német nyelvű mellékletet fogunk tehát időnként az „Armeniá“-hoz adni. Ebben a külföld számára ismertetjük a mi örményeinket és alkotásaikat és rövid kivonatban az „Armenia“ lényeges tartalmát, és propagandát csinálunk új céljainknak. Nyugaton az erdélyi örménység az egyedüli kompakt örmény elem. Ennek szellemi képviselője új érdekes tájszint visz bele az örmény irodalomba.

Erre adott eszközt és ösztönt Dolgorukov herceg. Ezzel nemcsak a magyar örményeket kötelezte őszinte hálára, hanem jelentős szolgálatot tett az egyetemes örménységnek is.

Szamosújvár, 1907. V. 28.

Dr. Hermann Antal.

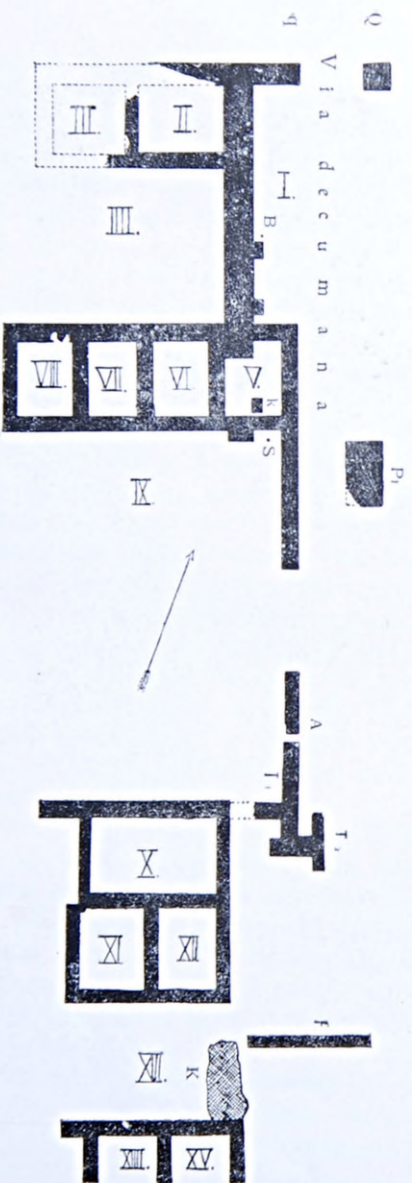


P *laetorium* *Macedoniana* *Alpenaria*

S. p. 2

Schelle: Cyren. Endoc.

1:400 resp. 5 mm. 2 m.





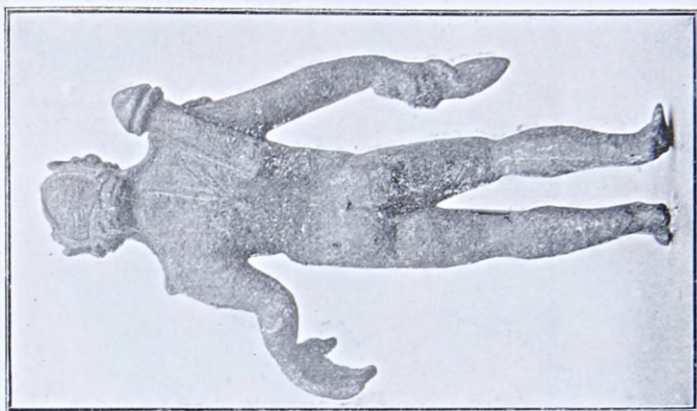
1

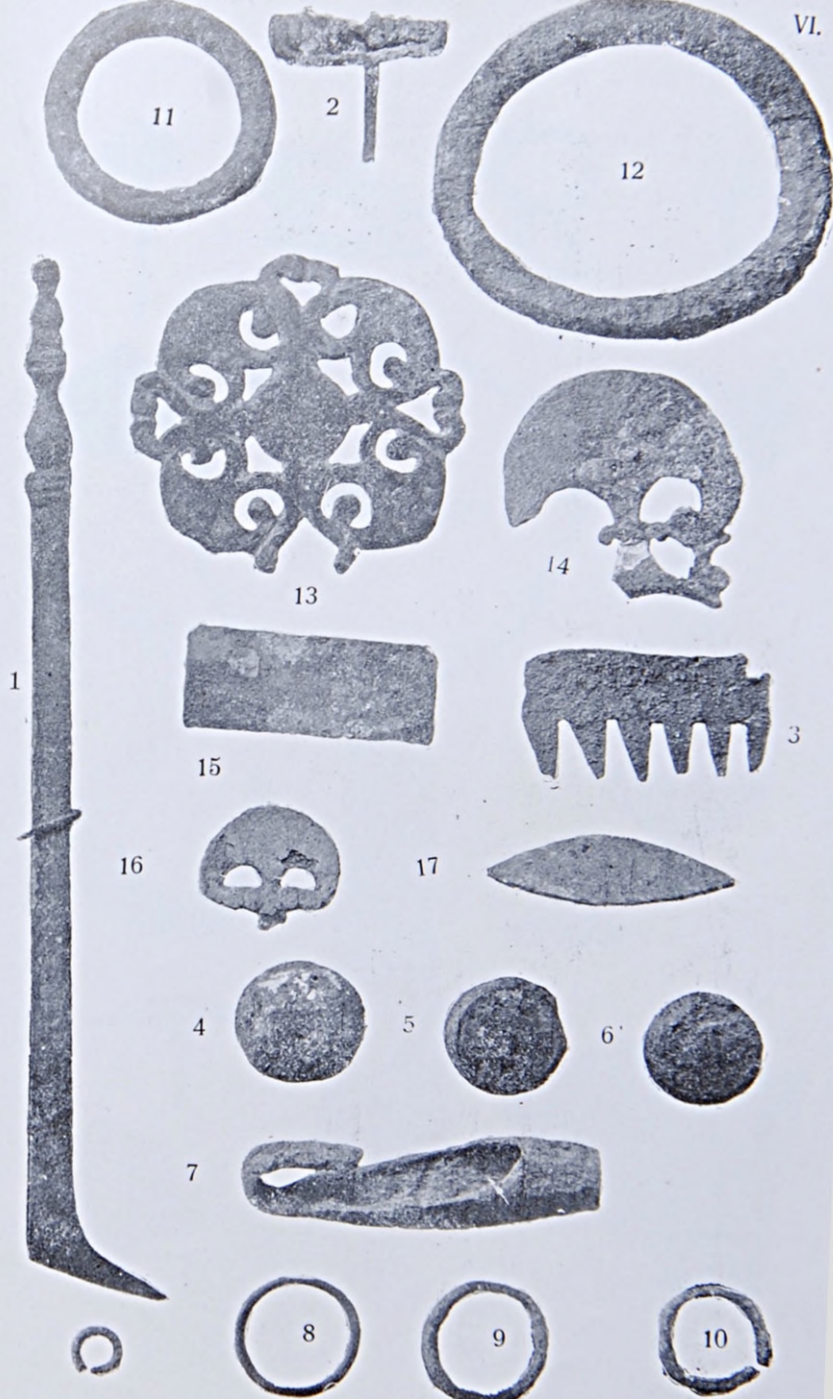
IMP. CAES. DIVI HADRIANI. FILI. DIVI
 TRAIANI. PARTHICI NEPOS. DIVI
 NERVAE. PRONEPOSTAE AELIUS
 HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS
 TRIBVNICIA. POTEST. VICOS. M. P. P.
 FECIT PER ALAM. M. PANNONIORVM

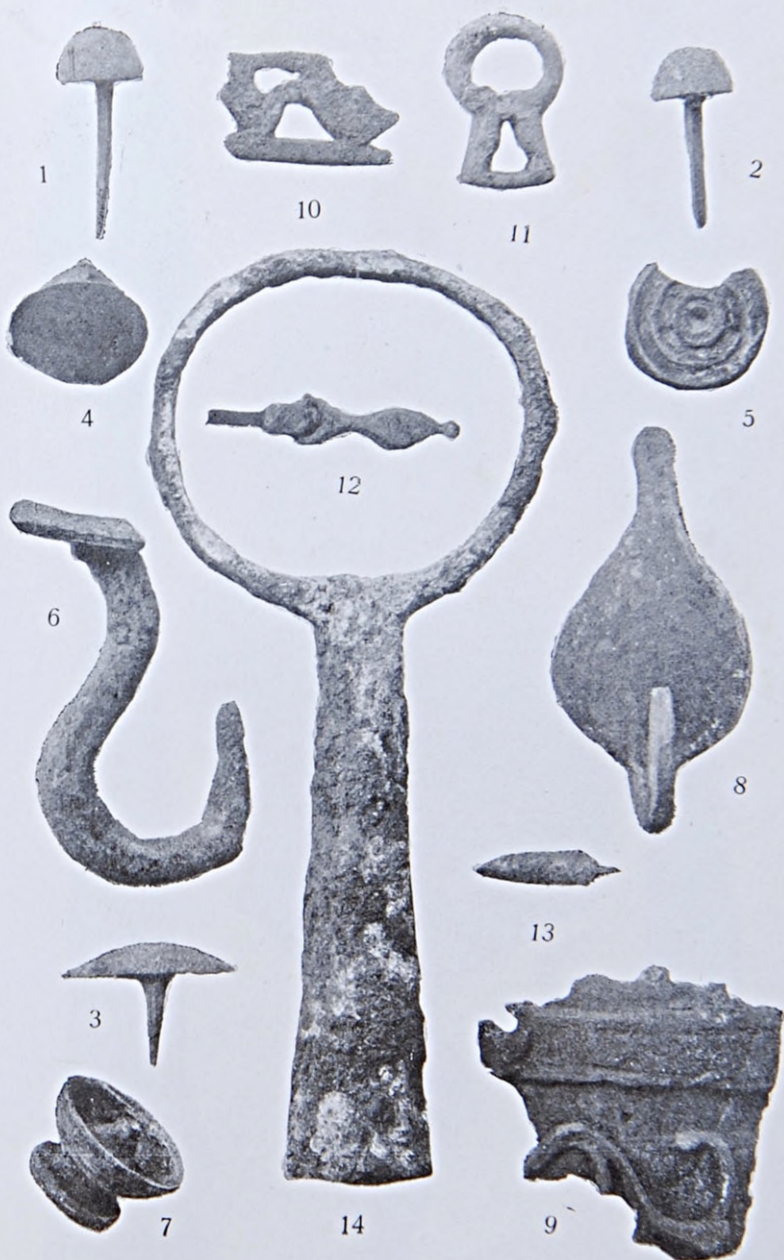
2

















1



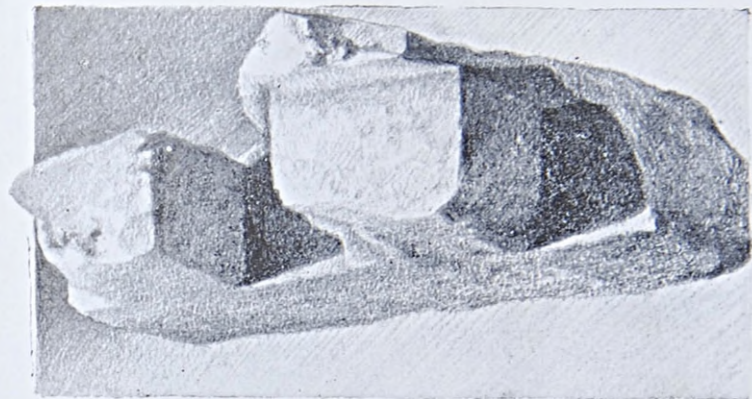
2



3







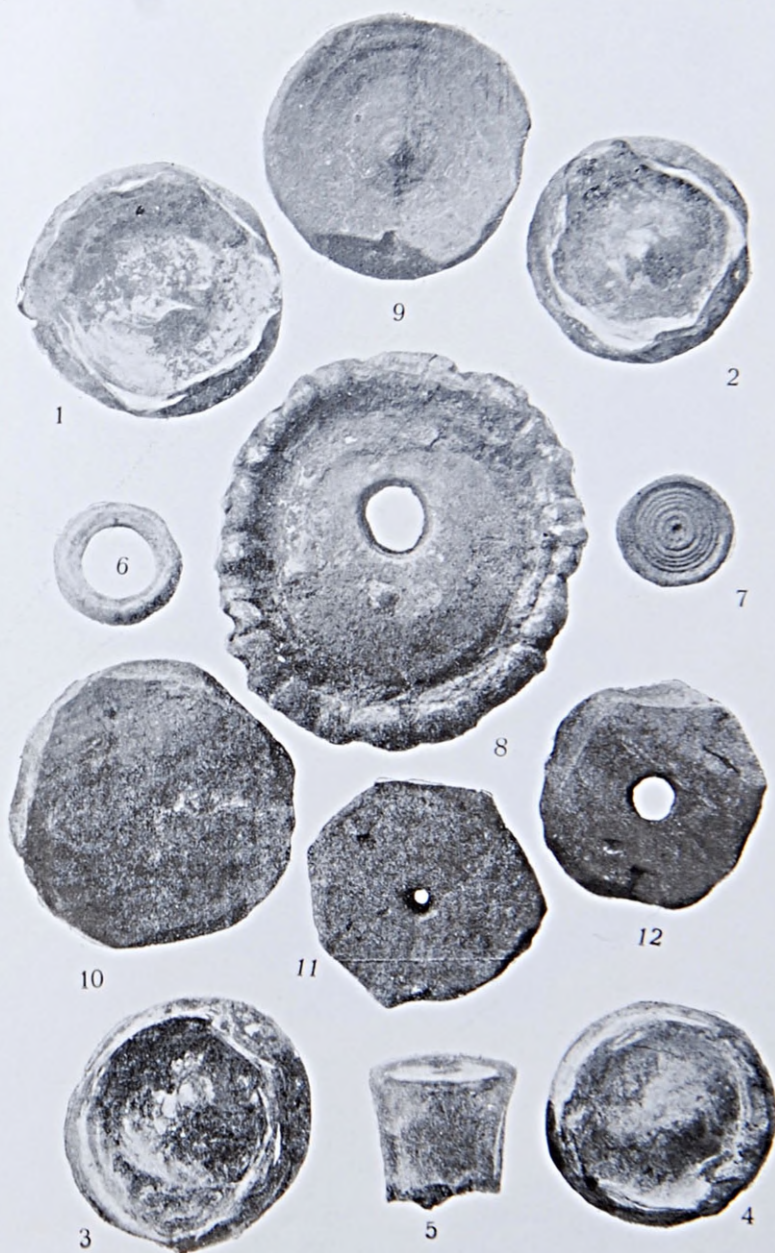
Fél n.

3

Természetes n.









6



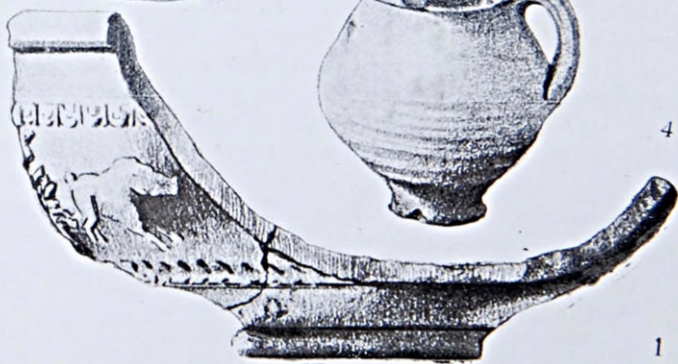
5



3



4



1



2

TARTALOM.

Az „Örmény Múzeum“ története. (2 képpel.)

A régi Szamosújvár emlékei. — Irta: dr. Bányai Elemér.

Szent Lázár szigetén. — Dr. Papp Gusztávtól.

Szongott Kristóf utolsó művéről.

Részvét-nyilatkozatok és emléksorok Szongott K. halála alkalmából.

Jelentés a szamosújvári római castellum praetoriumának ásátásáról.

(1 szöveg-képpel és 16 táblával) Irta: Orosz Endre.

Dolgorukov herceg adománya és az Armenia új feladatai. — Dr. Herrmann Antaltól.

A borítékon:

A hazai örményekhez (Felhívás.)

Ujabb adományok az örmény múzeum számára.

Az Örmény Múzeum-Egyesület pénztárának kimutatása az 1905—1907 évekről.



Szongott Kristóf összes könyveit még életében az örmény múzeumnak ajándékozta. Műveiből több feles példány áll rendelkezésünkre; ezeket a múzeum javára, a Szongott-alap céljára olesón áron áruba bocsátjuk, hogy minél szélesebb körben elterjedjenek és hozzájáruljanak Szongott emlékének megőrkítéséhez.

Szamosújvár sz. k. város monográfiája, 1—4 kötet együtt (bolti ára volt 20 kor.) az örmény múzeum-egyesület tagjainak 8 korona, nem tagoknak 10 k. — 1—3 kötet együtt tagoknak 5 k., nem tagoknak 7 k. A negyedik kötet külön nem kapható. — *A magyarországi örmény családok genealogiája*. Tagoknak 3 k., nem tagoknak 4 k. — *Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története*. Tagoknak 1 k., nem tagoknak 2 k. — *A magyarok eredete és őslaka*. (bolti ára 4 k.) Tagoknak 1 k., nem tagoknak 2 k.

Az örmény múzeum felügyelő bizottsága.





SZAMOSÚJVÁR JÖVŐJE.

A Szamos völgyén kedves környezetben fekvő, idegenek által is mintaszerűnek elismert elrendezésű városunk mindezekig csaknem teljesen nélküli azon intézményeket, melyek iránt a mai kor embere igényeket támaszt s melyeket ma már minden számottevő város lakóinak biztosítani, illetve biztosítani törekszik.

Nem kutatom az okokat, melyek miatt városunk legkevesbbé sem haladt a korrallal, hisz azoknak konstatálása úgy sem segítene már a multakon, ehelyett azonban ma már elérkezettnek látom az idejét annak, hogy komolyan és minden erőnkkel azon legyünk, hogy nem csupán az eszméken tartsunk elmefuttatást, hanem terveinket tett is kövesse. Hogy pedig ne csupán szép és talán elérhetetlen terveket forgassunk agyunkban, tartsunk rövid szemlét a minden intézmény alapját képező anyagi helyzetünkön, majd pedig az anyagi helyzettel állítsuk szembe azon intézményeket, melyek első sorban elkerülhetetlenül szükségesek, s hogyha mindezeknek rendezése után anyagi erőnk engedi, térjünk át a modernebb fejlődés követelte intézmények létesítésének kérdésére is.

Anyagi helyzetünk fölötti szemlélődés közben önkéntelenül is visszagondolunk arra a boldog korra, midőn e város háztartásának költségvetését pótdadó egyáltalán nem terhelte, sőt állandóan fölösleg mutatkozott a számadásokban. Ez nem is oly régi idő, hisz még idegenben ma is az a köztudat, hogy e város talán az egyedüli, mely

anyagi gondoktól menten jövedelmeiből bőven képes fedezni szükségleteit.

A városnak ezen anyagi jóhíre ma is főnáll és jogosan mondható, hogy a számszerint $45\frac{5}{6}\%$ -ban kifejezett pótdadó tulajdonképen látszolagos, mert vagyoni helyzetünk figyelembe véve a város ingatlanait és egyéb értékeit igen sok, hazai városénál jóval kedvezőbb. Hogy pedig pótdadónk számszerint eléggé magas ennek két oka van: első az, hogy a pótdadóalapot képező egyenes államiadó csak 50.000 korona, mivel legtöbb adót fizetőink idegenben járulnak a közterhekhez; második és már talán rajtunk muló ok az, hogy a városi vagyon nincs megfelelőleg hasznosítva.

Ehelyütt csupán két körülményre kívánok rámutatni, melyek utóbbi állításomat evidensen igazolják. Mindnyájan tudjuk, hogy a város főterétől 72 méter távolságban folyó malomárok jelentékeny és kihasználásra érdemes vizierőt rejt magában. E vizierőnek a legutóbb megejtett fölmérések és számítások szerint alig $10-15\%$ -a van ódonszerű s minden rendszert nélkülöző malmaink hajtására fölhasználva.

A legutóbbi évek tapasztalatai azt igazolják, hogy ma midőn a fűtő és egyéb géptápláló anyagok ára rohamosan emelkedik, semmiféle mechanikai erő nem képes a természetnyújtotta erővel fölvenni a versenyt.

Egy másik talán még kevésbé kihasznált jövedelmi forrása lehet a városnak, a csorda céljaira használt terület gazdaságosabb s ennek dacára a polgárság érdekeit legkevésbé sértő kihasználása.

Legyen szabad ezalkalommal röviden rámutatnom az eddigi pénzügyi ténykedéseink helytelenségére, melyek mellett azon hitben, hogy talán ezáltal csekélyebb megterheltetésben lesz részünk, épp ennek ellenkezőjét érzük el.

Tudvalevő dolog, hogy a rendkívüli és nagyobb összeget igénylő szükségleteink fedezésére a törzsvagyonból szoktunk bizonyos összeget fölhasználni 20, illetve legújabbán 10 év alatti visszafizetés kötelezettsége mellett. Ezzel tulajdonképen a leghelytelenebb pénzügyi politikát követjük, mert a törzsvagyonból elhasznált érték kamatai

elvesztésén kívül, a jelzett idő alatt állandóan a visszafizetendő összeg kamatai is veszendőbe mennek s így a helyett, hogy ha az ilyen pénzügyi műveleteket kölcsön útján végeznők, miáltal mai viszonyok szerint amortizációs hányadként 5-5 százalékot fizetnénk, 8—9¹/₆-kal terheljük meg önmagunkat. Tehát, ha helyesebb pénzügyi politikát akarunk követni, úgy ezzel a rendszerrel szakítani kell s a nagyobbszabású dolgok céljaira, valamint az eddig a törzsvagyonból föntírt módon fölhasználtak visszatérítésére egy hosszabb lejáratu, nagykölcsönt kell fölvennünk. Ily kölcsön fölvételének helyességét csaknem minden hazai város példája igazolja, de e mellett szól azon elv is, hogy a létesíteni tervezett intézmények *nem csupán a jelen kornak szólnak, hanem annak gyümölcsseit a következő nemzedékek is élvezni fogják, miért is illő, hogy azoknak terheiben is résztvegyenek.*

Mindezekről részletesebben fogok szólni tervezetem későbbi részében, midőn a létesítendő intézmények finanszírozásával lesz alkalmam behatóbban foglalkozni.

Lássuk már most, melyek azon létesítmények, illetve intézmények, melyek *városunk jövő fejlődésének alaphőveit képezik?*

E tekintetben könnyen megkapjuk a feleletet, mert ha csupán rövid szemlét tartunk városunk mai helyzete felett, könnyen rájövünk azon hiányokra, melyek elkezdve a várost reprezentálni hivatott tanácsháztól le egészen a külváros kövezetéig lépten-nyomon szemünkbe öllenek.

Egyenként felsorolom azon alkotásokat és intézményeket, melyek megvalósítása, ha a fejlődés igazi hívei vagyunk, önkéntelenül is magukra hívják figyelmünket.

Ezek közé tartoznak mint égetően szükségesek:

A *városház és köztárgyház* kérdésének megoldása. Nem annyira égetően szükségesek, de alapjában véve a modernebb fejlődés, valamint a közegészség, köztisztaság tehát a közjólét által legelső helyre helyezettek: a *vízvezeték és csatornázás, közvilágítás, járda és kövezet ügye.*

Egy külön csoportot képezhetnének a mindinkább előtérbe nyomuló népoktatásunk érdekében hozandó áldozatok, melyeket tervezetemenél mellőzni szándékozom, mivel

a közoktatásunk érdekében hozott eddigi páratlan áldozatainknak felsőbb helyen való méltánylása talán lehetővé teszi, hogy ezen kérdéseket csekély újabb áldozatok árán képesek legyünk megoldani.

Végül külön csoportba osztom azon létesítményeket, melyek arra hivatvák, hogy a fönnt elsoroltak között levő önmagát ki nem fizető intézmények finanszírozására szolgáljanak, melyenek: a *Szamos vízirejének fokozottabb kihasználásával összefüggő létesítmények*, a *csordai legelő gazdaságosabb kihasználását célzó tervezetek*, végül egy *községi takarekpénztár* létesítése.

Most pedig rátérek a felsorolt létesítmények egyenkénti tárgyalására, melynek rendjén el fogom mondani, hogy melyik megoldási módot tartom helyesnek, hozzá csatolván a jövedelmezőségi számilást, melynek egybeállításánál *kiadások tekintetében a maximális, míg bevételeknél a minimális tétleket fogom egymással szembeállítani.*

*

Városházunk tarthatatlan állapota már eléggé rége ideje nyilvánvaló. A több év óta működő középítkezési bizottság ezt belátva, a kérdés megoldásával igen sokat foglalkozott. Vázlatszerű terv több is van ezen bizottság aktái között, melyek azt igazolják, hogy mindig újabb és újabb kombinációk merültek föl a kérdés megoldása körül. Az első tervezet szerint a tanácsház a mai helyén épült volna, mely megoldásra nézve Andrassy Nándor ny. főmérnök és Holloska Imre jelenlegi műszaki tisztviselő készítettek egy-egy a homlokzatot is feltüntető tervet.

Elég korán rájöttek azonban arra, hogy ha a tanácsház mai állapotában szűk, úgy csaknem semmi változás nem áll be, ha a jelenlegi telekre még egy újabb szárnyépület emeltetik. Ezen helyzeten később úgy vélték segíteni, hogy a jelenlegi tanácsház melletti Páll Testvérek által bérelt raktárhelyiséget kívánták a telekhez csatolni s ezáltal a homlokzati részt kiszélesíteni. Az utóbbi megoldási módra vonatkozólag ugyancsak Holloskától áll rendelkezésünkre egy vázlatos tervezet.

A jobb belátás később rávitte az intéző köröket annak gondolatára, hogy a székház kérdésének megoldása ne időleges, hanem állandó jellegű legyen. Így lépett előtérbe az a kombináció, mely szerint a városház kérdése a Bogdánffy-féle saroktelekkel egyesített területen oldandó meg. Ennek szemelől tartásával, a teljes telek felmérése után, készült is egy újabb vázrajz.

A legújabb előrelátó és mondhatni gyökeres megoldást jelentő tervezet már egészen más alapon nyugszik. A mai kor igényei egy pár éve beigazolták, hogy a város tulajdonát képező Korona szálloda mai alakjában legkevesbbé sem felel meg céljának s annak megfelelő átalakítása, csupán földig való lerombolás, tehát teljes újjáépítéssel lehetséges. A dolgok ilyen állása mellett tehát figyelembe véve azt, hogy a *szálloda egy igen jelentékeny jövedelmi forrása a városnak*, már pedig ha annak kérdését rövidesen meg nem oldjuk, könnyen ki lehetünk téve annak, hogy vállalkozó szellemek egy a modern igényeknek megfelelő szállodát létesítenek, miáltal jövedelmi forrásokban nem nagyon gazdag városunk igen súlyos helyzetbe kerül.

A szálloda kérdésének megoldása, de ezzel összefüggőleg egy *teljesen tűzbiztos színterem beállításának szükségére* önkéntelenül is arra utal, hogy a tanácsház kérdését a szálloda ügyével kapcsolatosan megoldani törekedjünk.

E kérdés taglalásánál lehet talán egy olyan nézet is, mely szerint, ha a Korona szállodának nem alkalmas, úgy valószínű, hogy mint városháza sem fogja megállni helyét.

Az ily ellenvetésre igen könnyű a felelet, mert a szálloda épülete városházának könnyű szerrel és aránylag csekély összeg felhasználásával átalakítható, míg szállodának sem elrendezés tekintetében, sem egyébként teljes lerombolása nélkül, tehát aránytalanul nagy költség mellőzésével, nem tartható meg.

A Korona jelenlegi beosztása annyira megfelel egy városház céljainak, hogy talán ha egy teljesen új épületet emelnénk, még akkor sem juthatnánk célszerűbb elrendezésű helyiséghez. Ezen állításom igazolására legyen szabad gondolatban egy rövid sétát rendeznem magában az épületben.

A redout-teteremnél, nemkülönben az emeleti étteremnél alkalmasabb nagy és kis tanácskozótermet keresve sem találunk. Az emeleti szobák irodai helyiségeknek szintén igen alkalmasak. A földszint két bejáratával a rendőrség, adó- és pénztári hivatal elhelyezése mellett szintén semmi nemű kívánalmat nem hagy fönn. Az épület külseje a fedélzetre alkalmazott emelkedettebb építmény és a homlokzatnak stilszerűbb kiképzésével reprezentacionális követelményeknek is tökéletesen megfelel.

Ugy hiszem, hogy nem szükséges bővebben fejtegetnem e tárgyat, hisz egészen evidens dolog, hogy a tanácsházunk kérdésének ezen kombinált formája a jövő szempontjából a legmegfelelőbb.

Most már lássuk, hogy a modern szálloda kérdése, a tanácsház telkével kombinált sarokterületen, miként oldható meg?

A szóban forgó terület ily célra talán legalkalmasabb hely úgy forgalmi, mint széépészeti szempontokból. E helyre egyemeletes stilszerű épület volna emelendő, melynek emeleti részén volna a tulajdonképeni szálloda elhelyezve, míg a földszintjén csupán kávéházi helyiség a sarki részen, és étterem télikert formájában az udvari odalon volna elhelyezendő. Az épületnek 2 főbejárata volna, melyek egyike a szálloda feljárója, míg a másik a modernül berendezett földszint és emeleti részre kiterjedő szín- és bálteremhez vezetne. Ezenkívül az épület egyéb földszinti helyiségei szuterrén raktár helyiségek és minden tekintetben biztos jövedelmet hozó felszereléssel bíró üzletek céljaira volnának felhasználandók.

E megoldási módnak ezideig legnagyobb akadályá az volt, hogy a Bogdánffy-féle telek idegen kezekben lévén, tartani lehetett attól, hogy az ügynek ily értelmű elhatározása esetén, a város érdekeit legkevésbéb portaló egyének önző érdekeinek leszünk kiszolgáltatva. A helyzeten segitendő sikerült a telket megszerezni azzal a célzattal, hogy ha a város a föntírt módozat mellett a kérdést megoldani kívánja, minden anyagi haszon nélkül hajlandó vagyok a telket 2 éven belül bármikor rendelkezésre bocsátani, sőt mi több, már a haszonélvezővel is elfogadható egyez-

ségre léptem, mely szerint élte fogytáig 4000 K. évi-járadék fejében, tehát az eddig szóban forgott követelésekkel szemben igen kedvező feltételek mellett, hajlandó a telket nyomban átengedni.

A dolgok ilyen állása mellett csak az a kérdés, hogy vajjon a városnak ezen befektetése eléggé rentabilisnek mutatkozik? E kérdésnél mindenesetre figyelembe kell vennünk oly körülményeket, melyek beszámításának mellőzése számításaink reális voltát kétségbe vonni engedné. Minden esetre figyelembe kell vennünk a Korona szálloda jelenlegi bérét, az életjáradékot, végül pedig azt az esetet, ha a tanácsház jelenlegi helyére épülvén, holt tőke befektetését igényelné.

Az új szálloda megépítése, a sarok telek megszerzése és a Koronának tanácsházzá való átalakítása körülbelül 350.000 korona befektetését kívánna meg; mely összegnek 50 éves törlesztéses kölcsön fölvétele esetén, 5·5⁰/₁₀₀ mai arányszám mellett, 19.250 K. évi amortizációs hányad felelne meg. Ezen összeghez hozzáadandó a Korona szálloda jelenlegi bére 8800 K., továbbá az életjáradékot képező 4000 K., tehát 32.000 korona volna az az összeg, melynek fedezetéről jövedelmezőségi számításunkban gondoskodnunk kell.

Ezzel szemben a jövedelmezőségi arány képe a következőleg alakul. Mindenekelőtt a 32.000 koronából levonásba hozandó a tanácsház kérdésének megoldása folytán azon tőke amortizációs hányada, mely az eredeti helyén történő megépítés esetén befektetendő volna, továbbá az időleges jellegű életjáradék. Ezek levonása után tehát fönmarad 24.000 korona, melynek fedezetéről a következő számítás alapján lehet biztos alapon nyugró direktívát találni.

A Korona szálloda jelenlegi bérlőjénél tekintettel arra, hogy egy teljesen modern berendezésű és a jelenleginél kétszer nagyobb szállodát nyer, összesen 17.800 korona bérösszeget lehet elérni. Míg a fönmaradó 6.200 korona úgy az új szálloda, mint a Korona fölös földszinti helyiségeiben létszítendő üzlethelyiségek béréből bő fedezetet nyerhet.

Tehát a fontiek szerint s az elmondott okokból 8.000 korona volna azon összeg, mely egyelőre fedezetet nem

nyerne. Ezen fedezethiány azonban csak időleges, mert míg egyrészt az életjáradék fizetése előreláthatólag sokáig nem ró terhet a városra, addig másrészt a város fejlődése folytán a szálloda és üzlethelyiségek bérében beálló emelkedés a hiányt nemcsak pótolni fogja, de jelentékeny többletre nyújt kilátást.

Itt kell megemlítenem egy ajánlatot, mely általánosságban az összes létesítendő intézmények megtervezésére, financírozására vonatkozik s a The Neuchatel Asphalte Comp. ügynökétől, Pécsi Dávidtól ered. Ezen ajánlat a tanácsház már felsorolt megoldási módjaira is kiterjeszkedvén, a legutóbbi és részletesen ismertetett tervet is felöleli, s erre specialiter oly értelmű ajánlatot foglal magában, mely szerint hajlandó a saroktelket részben szálloda, részben pedig bérház jelleggel kétemeletes palotával beépíteni, a Korona szállodát pedig tanácsházzá átalakítani s magát a bérpalotát 10—25 évre kibérelni, bérösszeg gyanánt a befektetendő 4—500 000 korona amortizációs hányadán felül 2500—3000 koronát fizetvén. Ezen ajánlat első pillanatra igen tetszetős, de nézetem szerint a mai, de talán a messze jövőben beálló viszonyainkhoz képest is igen merész terv, mely talán igen nagy kockázattal járna, mihez járul még az is, hogy az ajánlatban tulajdonképen semminemű garanciát nem találni, mely ily nagyarányú befektetés esetén a panama veszélyétől mentesítene.

Visszatérve a nézetem szerint leghelyesebb megoldási módra, magam részéről nem tudom eléggé ajánlani a gyökeres megoldásnak ezen alakját, *mely a jövőnek szól s melynek elfogadása esetén legszebb tanújelet adjuk annak, hogy szélesebb látókörral bírunk, s praktikusán gondolkozván, a városnak örzünk meg, talán évszázadokra szólolag, egy a vállalkozó szellemeket kecsegtető jövedelmi forrást, sőt mi több, egy vajudó kérdést, t. i. állandó színházunk kérdését is végleges jelleggel sikerül megoldanunk.*

*

A második égetően szükséges, megoldásra váró kérdésünk *a közvágóhid ujjépítése.* E tekintetben igen sok

jogos panasz hangzott el, melyek elől kitérni ma már nem lehet; de nem csupán a panaszok, hanem a törvény kényszerítő hatalmának is engednünk kell, mely a város ezen jövedelmi forrásának veszélyeztetése terhe mellett kötelez bennünket arra, hogy úgy közegészségi, mint állategészségügyi szempontból megfelelő közvágóhidat létesítsünk.

A kérdés megoldásánál figyelembe kell vennünk állatkereskedelmünk fejlett voltát s e tekintetben specialis helyzetünket. A legfontosabb élelmi cikket képező *husnak hazánk igen kevés helyén van akkora mértékű termelési központja*, mint éppen városunkban. Nem kétlem, hogy a gyáralapítással foglalkozók gondolatát épp e körülmény fordította egy husfeldolgozó- és szalámigyár eszméjének megvalósítása felé.

Ha számolunk a körülményekkel, melyek e tekintetben figyelmünket magukra vonják, úgy lehetetlen be nem látnunk, hogy *közvágóhidunk kérdésének megoldásánál magasabb gazdasági érdekekkel találkozunk*. Ha csak egy évi hus-termelésünket vesszük figyelembe, mely átlag 8—10 000 drb. sertés és 1—2000 szarvasmarhának idegenbe való szállításra szorítókozó kihizlalásából áll, úgy gondolatban szinte önmagunkon szánakozunk, hogy ezen anyagnak helyben való feldolgozása révén elérhető hasznot önmagunktól miért dobjuk el?

De tegyük fel azt, hogy husfeldolgozó gyár a közel jövőben egyáltalán nem létesülne, még ez esetben is oly vágóhidat kell létesítenünk, mely úgy terjedelem, mint felszerelés tekintetében nem csak a modern igényeknek megfelelő legyen, hanem *az eddigi huskivitel szélesebb körben való kiterjesztésére alkalmat és módot nyújtson*.

Az állatkereskedelem elsősorban az, mely városunkat országszerte, de még talán a külföldön is ismertté tette, főleg a multakban. Napjainkban e téren némi hanyatlás észlelhető, ami sok tekintetben az ily irányú kereskedelmet szolgáló felszereléseink fogyatékos voltának tudható be.

Bizonyos tekintetben élhetatlenségnek tartom azt, hogy arra fordítunk ugyyszólván legkevesebb figyelmet, ami városunk jellegét megadni hivatott s a mi talán első sorban

képes fejlődésünk és jövő boldogulásunk alapját megvetni.

Nézetem szerint közvágóhidunkkal kapcsolatosan kell megoldanunk *az állatkereskedelmünk szolgáltatában álló berendezéseink függő kérdését is*, miért is ehelyen ki fogok terjeszkedni e tekintetben is fölmerült kívánságunk tárgyalására.

Állatvásártereiink jelenleg oly helyeken vannak, szétszórtan elhelyezve, hol azoknak maradása ugy közegészségi, mint állategészségügyi szempontokból alapos kifogás alá esik. A mai helyzet mellett, midőn házak közé beekelve, szétszórtan s hozzáférhetőség tekintetében is rendkívül kedvezőtlen, de különösen a járvány terjesztése miatt a közvetlen közelében fekvő állami út révén törvényileg tiltott helyen vannak meghonosítva vásártereiink, állatkereskedelmünk nemcsak hogy nem fejlődhet, hanem a biztos hanyatlás veszélyének van kitéve.

A gyökeres és jövőnek szóló megoldás esetén tehát első sorban a *vásártereket más megfelelőbb helyre kell áthelyeznünk*. Ilyen helyek volnának az eddigi kombinációk szerint a város alsó részén a nagy gyakorló tér fölötti domboldal, továbbá a város felső részében a felső malom és Kis-hid-utca közötti terület. Magam részéről ezen utóbbit tartom alkalmasabbnak, mert ez ugy hozzáférhetőség, mint az állategészségügy szempontjából elengedhetetlen vízbőség tekintetéből messze tulszárnyalja az előbbi kombinációt. De chez járul még az is, hogy a rendszeres vásártér kiépítéséhez elengedhetetlenül szükséges kavicsanyag e helyen a legolcsóbbá teszi a kiépítést.

A vásárterek ily értelmű áthelyezése esetén a *jelenlegi terület egyrésze központi, rendszeres terménylvásártér céljaira használtatnék fel*, míg a fönmaradó terület a vasutvonal mentén fekvő egyéb, jelenleg parlagon heverő területekkel egyetemben parcelláztatván, házak építésére, esetleg új utcák nyitásának céljaira volna értékesítendő. Ily formán a város rendezésén kívül oly összeghez jutnánk, melynek jövedelmeiből a terménypiacot és állatvásártereket rendszeresen kiépíthetnők. De maga az állatvásártereknek kiépítése is oly formán volna keresztülviendő, hogy ezáltal

az ottani berendezések, aklok és a vásárló közönség kényelmét célzó egyéb létesítmények közgazdasági lendületen kívül arányos jövedelmet is biztosítsanak a városnak.

Az állatvásárterek kérdésének ily megoldásával összhangban kellene természetesen a tervezett közbűgőhid helyét is megállapítani.

Áttérve magára a közbűgőhid kérdésének végleges jellegű megoldására, ki kell emelnem, hogy e kérdéssel a középítkezési bizottság behatóan foglalkozott. A vonatkozó munkálatok eredményében szintén két tervezetet találunk a bizottság aktái között, melyeknek egyike a jelenlegi vágőhidnak renoválása és részben átépítése által kontemplálja a kérdés megoldását, míg a második a régi helyre ugyan, de teljesen új és sok tekintetben modernebb felszerelésű vágőhid építését tartja nélkülözhetetlennek.

Ezekkel szemben magam részéről az állatvásárterekkel kombinált helyen, megfelelő méretű, teljesen modern és praktikus berendezésű közbűgőhid építését és berendezését tudom pártolni.

E tekintetben a legutóbbi időben épült közbűgőhidak közül különösen a miskolci, marosvásárhelyi és losonezi ily célú szolgáló épületek elrendezése és felszerelése szolgálhat követendő például.

Tájékoztatóul a Budapesti Malomépitészet és Gépgyártól teljes felszerelésre vonatkozó költségvetés áll rendelkezésen, melyben egyenként föl vannak tüntetve azon alkatrészek, melyek egy praktikus és a mai kor igényeinek megfelelőleg berendezett közbűgőhidnál nem nélkülözhetők.

E felszerelések közül különösen ki kell emelnem a *hűtő és műjéggyár-telepét, gőz- és vízvezetéki berendezéseket, a vágótermék felszereléseit és a levágott állatok legapróbb részzeit is kihasználó berendezéseket.*

Már most csupán csak az lehet kérdés tárgya, hogy a közbűgőhid kérdésének a vázolt módon való megoldása finánciális tekintetekben is megállja a helyét. Ennek megállapíthatása szempontjából első kérdés az, hogy körülbelül mily nagy összeg befektetését igényli az új közbűgőhid? Számításaim szerint körülbelül 160.000 koronát kellene

befektelnünk, hogy úgy a ma, mint a jövő igényeinek megfelelő közvágóhidat létesíthessünk.

Hogy pedig befektetésünk reális alapon nyugvó legyen, a mai jövedelmen felül 8000 korona, mint amortizációs hányad törlesztéséről kell gondoskodnunk. Nézetem szerint ez az összeg minden nehézség nélkül már az első években behozható, a vágatásnak a közvágóhídon való kötelezővé tétele, a vágatási díjnak fölemelése, s a hűtő berendezések által a kivitelre szánt husnak az időjárástól való függetlenítésével nagyobb mennyiségben való termelését biztosító felszerelés által.

Ezek közül csupán a vágatási díjak fölemelése okozna látszólagos nehézséget. Ez a nehézség talán abban nyilvánulna meg, hogy a díjakat tulajdonképpen a mai viszonyok mellett is e tekintetben megterhelt fogyasztó közönség terhére emelnők. A mint említém, azonban ez csak látszólagos, mert a vágatást igénybe vevők a díj fölemelésével szemben oly előnyöket nyernének, melyek által a díjak emelkedése nemcsak rekompenzálná, hanem sokkal előnyösebben jönnének ki, mint a mai viszonyok mellett, s így ezen oknál fogva nem volnának arra utalva, hogy a többletet a fogyasztó közönségen hajtsák fel. Ily előnyöket biztosítanának a vágóhídon felállítandó műjéggyár és hűtő berendezések, továbbá a levágandó állatok legapróbb részeinek helyben való feldolgozását biztosító felszerelések.

Mint tiszta jövedelem már első években igen számottevő tényezőként szerepelne a műjéggyárban termelt főlós jéganyag, melynek helyben s talán a szomszédos Ds városban leendő napontai elárusításából is jelentékeny összeg folyna be. Igaz ugyan, hogy ennek jelentékeny részét a közvágóhid üzemben tartása fölemészténé, de tegyük fel azt, hogy talán semminemű újabb haszonnal nem járna, még az esetben is közegészség szempontjából egy oly fontos tényezőnk lenne, mely szinte megbecsülhetetlen.

A jövő perspektívája, a mint már fön is említém, egy husfeldolgozó és szalámi-gyár képét mutatja, melynek létesülése által közvágóhidunk talán egyik legnagyobb jövedelmi forrásunkká válhatna.

A közbúgóhidunk kérdésénél tehát nem szabad kicsinyeskednünk, hanem számolván a fölhozott körülményekkel *ezt a kérdést is a jövőnek kell megoldanunk.*

*

Most pedig áttérek tervezetem legfontosabb és legéletbevágóbb pontjára, a *vízvezeték és csatornázás* kérdésének tárgyalására. Napjainkban a hazai városok ugyeszőlván egyértelműleg mozgalmat indítottak annak érdekében, hogy a közegészséget biztosító vízellátásuk és a köztisztaság elemét alkotó csatornázásuk kérdését megoldják. Ma már a felvilágosodottság oda juttatta az embereket, hogy minden egyéb közművet ezen intézményekkel szemben luxus dolognak tartanak. Ezen álláspontra helyezkedvén magam is azon a nézeten vagyok, hogy legelső és legfontosabb kérdésünk, mely megoldásra vár, épp ez a két közmű, melyek létesítése nélkül, ha minden egyebet beállítunk, még akkor is városunk a cifra nyomorúság képét fogja mutatni.

Mai helyzetünk vízellátás és köztisztaság szempontjából tarthatatlan. Élvezeti vizeinket fertőzött talajban létesített ammoniák és egészségre ártalmas egyéb savaktól, valamint szerves anyagoktól telített kutakból nyerjük, melyek a talán észrevétlenül romboló hatásuk mellett, már nemegy járványos betegségnek voltak okozói. Emellett a használati vizek hiánya, vagy pedig nehézkes beszerzési módja miatt oly állapotokat találunk, melyek legkevesbbé mondhatók a mai kor higiénikai követelményeinek megfelelőeknek.

A használat folytán keletkezett szennyvizek, csapadékok és egyéb a háztartás körül keletkezett tisztátalan folyadékok, nem ritka esetben emberi és állati hulladékokból származott váladékok elvezetésére jelenleg kövezt és köveztlen nyitott folyókák szolgálnak, melyek a rosszrendszerű utcaburkolatok miatt a legnépesebb helyeken állandóan stagnálnak, sőt egyes helyeken, a kövezt teljes hiánya miatt, valósággal mocsárszerű képződményeket létesítenek.

Ezen állapotokon a legujabb időben rendszeresített állandó tisztogatás sem képes segíteni, mert a mai eszközök mellett a talajnak további fertőződése a már meglevő szenny miatt nem akadályozható meg.

Ezen állapotokon egyedül vízvezeték és csatornázás létesítése útján lehet segíteni.

A középítkezési bizottság a vízellátás kérdésével ezideig egyáltalában nem, míg a csatornázással csak annyiban foglalkozott, a mennyiben csupán a jelenlegi nagyobb méretű nyitott árkokat kívánta igen kis részben földalatti csatornával pótolni, részben pedig nyitott állapotában kikövezni. Nevezett bizottság e kérdésnél tehát időleges és részleges megoldási módot választott, mely megoldás ma már ligyelembe nem jöhet.

Ehelyett a vízellátás és csatornázás kérdésének alapos és századokat szolgáló rendezése kívánatos.

Vannak, a kik ezen közművek megvalósítását ábrándképnek tartják anélkül, hogy csak egy kissé behatóbban foglalkoztak volna a kérdéssel. Igaz ugyan, hogy a közművek előnyeit élvező közönségre egy kis megterheltetés hárul, de nézetem szerint *a megterheltetés csupán csak akkor bír súlylyal, ha azzal szemben ellenérték nem nyújtatik.* Már pedig ezen közművek annyi ellenértéket nyújtanak, melyeket, ha a megterheltetésekkel szembeállítunk, úgy a mérleg az előbbiek javára billen.

Fejtegetéseim későbbi szakában a jövedelmezőségi számításnál szám szerint is ki fogom mutatni, hogy az aránylag csekély víz- és csatorna díjak ellenében nagy előny háramlik az adózó közönségre.

Rátérek ezen közművek megoldási módja tervezetének rövid ismertetésére.

Ezideig is tétettek kísérletek a vízellátás kérdésének megoldása érdekében. A Székely Társaság társadalmi uton öhajtván a kérdést megoldani, miniszteri támogatással mélyfúratú kutakkal kísérletezett. A mint tudjuk, ezen kísérletek nem jártak eredménnyel, de különben is, talán ha sikerült volna ily uton célhoz jutni, még ezen esetben sem volna helyes a vízellátás kérdését ezen az uton megoldani. E föltevést igazolja Szolnok és több más hazai város példája, hol több mélyfúratú kut dacára nagy, városi vízvezeték létesítésén fáradoznak, azon felfogásból kiindulva, hogy kútrendszerrel sem vízbőséget, sem kellő kényelmet elérni nem lehet.

A legutóbbi kísérlet a vízbeszerzés tekintetében a hegyi források egybegyűjtésére irányult, mely figyelemmel városunk körül fekvő dombok csekély a vízszolgáltatási képességére, az egész város szempontjából szintén hiu kísérlet marad. De tegyük fel azt, hogy ezen utóbbi törekvés több eredményt tudna fölmutatni, még ez esetben sem volna észszerű ily irányban nagyobb befektetést eszközölni, mert a mint Pécs város példája igazolja, mely város különben, havasok által körülvéve, több reménnyel ment bele az ily irányu megoldási módba, könnyen ki lehetünk téve annak, hogy a hegyi források bizonyos idő múlva felmondják a szolgálatot s ezáltal befektetésünk illuzoriussá válik.

Ezek helyett vízbeszerzésünknel egyedül a Szamos folyó menti természetesen szűrt vízre gondolhatunk, mely kellő tisztítás után, miként azt Kolozsvár város példájánál látjuk, ily irányu szükségletünk fedezésére teljesen alkalmas.

A vízbeszerzési mód, mely irányban az előmunkálatok már folyamatban is vannak, *Pazár* István, a nagyméltóságú Földmívelésügyi minisztérium részéről kiküldött országos nevű szakértő véleménye szerint oly formán történnék, hogy a nagygát táján a Szamos völgyében a próbafurások és próbaszivattyúzások eredménye szerint nyerendő víz nagyobb méretű kútak vagy galériák létesítése után, a szükséghez mérten kellőleg szüretvén a Hétkereszt nevű domboldalon létesítendő nagy tartányba nyomatnék fel, honnan gravitációs uton, elosztó csővezetékben jutna el a használati helyekre.

Mindenesetre kérdés az, hogy sikerülend-e megfelelő vizanyagot az előirt módon találnunk? A már folyamatban levő előmunkálatok próbafurások útján hivatvák a kérdést eldönteni.

Főntnevezett miniszteri szakértővel e tekintetben oly megállapodásra jutottam, mely szerint a nagygát alatt elterülő sáncréten, a kőrői gyógyfürdő melletti nagyhíd sarokpontjától kiindulva, a Szt-János szobor melletti Simay-féle kert sarokpontjával összekötött vonalban, esetleg a Hétkereszt nevű dombig terjedőleg 100 vagy 200 méter távolságonként kézi furóval, maximum 25 méter mélységű

kémfurások eszközölnének és azoknak eredményében a vízanyagból szükséges mennyiség vegyelemzés céljából Budapestre felküldetnék.

Legkedvezőbb eset az volna, ha mindjárt az első próbafurások alkalmával a föld színe alatt, a fertőzött talaj körzetén túl, sómentes kavicsos anyagra találnánk, mert ezáltal a további kutatások feleslegessé válnának és víz-szerzési kérdésünk meg lenne oldva.

De tegyük fel azt az esetet, ha furás közben a jelzett vonalon palára vagy sótartalmú anyagra találunk még ebben az esetben sem kellene feladnunk a reményt a kérdés megoldása tekintetében, mert ezen nem várt szituáció mellett még mindig módunkban van a kémfurási vonalat a vádirét irányában, végül pedig a petrisi völgy felé irányítani, mely helyek a legnagyobb valószínűség szerint egyrészt a dűs-akna—széki sóvonal, másrészt a kőrői dombok palavonalának körzetén kívül esnek. A megfelelő minőségű vízanyag megtalálása esetén egy nagyobb méretű próbakút létesítenék, melyből a víz egy pár hónapon át gözzszivattyúval távolíttatnék el az állandó és kellő mennyiségű víz szolgáltatási képességének kipróbálására. Mely utóbbi kísérlet kedvező eredménye esetén fizikai technikai akadályba nem ütköznék vízvezetékünk kérdésének megoldása.

A csatornázás kérdését, a mint már említém, a középítkezési bizottság oly formán vélte megoldhatónak, hogy a jelenlegi nyitott csatornák kikövezésén kívül egyes forgalmasabb helyeken, rendkívül minimális területen, kívánt földalatti betoncsatornát alkalmazni. Ha jól tudom, ezt azon indoknál fogva kontemplálta ily a legminimálisabb igényeknek sem megfelelő módon, mert abban a hitben volt, hogy városunk fekvésénél fogva legyőzhetetlen technikai akadályok miatt nem csatornázható.

Ezirányban elsőrangú szakemberekkel folytatott tárgyalásaim alapján a leghatározottabban kijelenthetem, hogy ez a felfogás téves, mert *csatornázás szempontjából belterületünk fekvése igen kedvező*, csupán a szennyvizeknek a városon kívüli s a csatornákból való eltávolítása ütközik némi nehézségbe, a mi azonban a technika mai fejlettsége mellett könnyű szerrel leküzdhető.

A csatornázás kérdése kapcsolatban a vízvezetékkel oly formán volna megoldandó, mely szerint a város felső részéből kiindulólág, valamelyik főutcában volna a főgyűjtő csatorna lefektetendő, s ezen főgyűjtőhöz csatlakoznának a vasut vonalon innen a Vizutca vonaláig terjedő, tehát a belváros utcáinak csatornái.

A csatornázás kiinduló pontján a malomárok vize szabályozhatólag bekapcsolatnék azon célból, hogy a csatornarendszer időnként vízzel öblögethető legyen. A csatornákból felgyülemlett szennyes anyag pedig a város alsó részén, a jelenlegi gypmesteri telep alatt vezetettnek ismét a Szamosba, mi ha a kellő esés hiánya miatt nehézségekbe ütközne, úgy ülepesztő medencék alkalmaztatnának, melyekből a folyékony szennyek egy kisebb szivattyutelep útján távolíttatnának el, míg a szilárd részek mint kitünő trágyaanyag mezőgazdaságunk előrelátható fejlődése esetén értékesíttetnének.

Általánosságban a fentiekben ismertettem vízellátási és csatornázási kérdésünk megoldási módját. A részleteket a foganatban levő előmunkálatok és tervezési műveletek hivatvák föltárni, melyek tekintetében a nagymélt. Földmívelésügyi kormány részéről oly támogatásban részesülünk, mely által módunkban lesz a különben rendkívül költséges tervezési munkálatokat, aránytalanul csekély áldozat árán biztosítanunk.

Ez alkalommal nem terjeszkedem ki a vízvezeték és csatornázás kimeríthetetlen előnyeinek fejtegetésére, hisz ezek nagyrésze már annyira átment a köztudatba, hogy e helyen talán ezzel fölösleges munkát végeznék. Hogy egyes anyagi előnyeit mégis kidomborítom ezt csupán csak azért teszem, mert tulajdonképeni célom az, hogy beigazoljam, miszerint a víz- és csatornadíjak végeredményben új terhet nem okoznak az adózóknak, csupán csak a *meglevő kiadások praktikusabb fölhasználására utalják az érdekelteket.*

A mai háztartásaink körül jelentékeny kiadásokat okoznak a vízbeszerzés, szennyvizek és hulladékok eltakarítása, tüzbiztosítási díjak s más a vízvezeték és csatornázás hiánya miatt föllépő szükségletek. E kiadások részben ki

lesznek küszöbölve, részben pedig redukálva a jelzett közművek által, nevezetesen a vízbeszerzés és a fekáliák eltakarítása többé külön kiadást nem okoz, a tűzbiztosítási díjak jelentékenyen csökkennek s ezenkívül egészségügyi kiadásaink a maihoz képest tetemesen redukálódnak. Ha még ehhez hozzászámítjuk az így elérhető közlistisztaságot, közrendet és tűzrendészeti előnyöket, határozottan konstatalható, hogy a vízvezeték és csatornázás anyagi hátránnyal nem jár, ellenben *erkölcsileg mérhetetlen sokat emel városunkon.*

Az elmondottakhoz a kiadások és bevételek tekintében egy rövid számszerű tervezetet is csatolok, melynél a már részben összegyűjtött adatokat használtam fel.

Szakemberek véleménye szerint vízvezetékünk és csatornázásunk, városunk kedvező fekvése és lakóházaink aránylag tömör elhelyezése miatt, körülbelül 600.000 korona befektetését igényelné. Ennek amortizációs hányada 33.000 korona évi kiadással terhelne, mihez járulnának az üzem-költségek és a vezetőség személyi kiadásai, melyek együttesen maximum évi 10.000 korona kiadást okoznának. Tehát az évi összkiadás 43.000 korona volna.

Ezzel szemben a kellő jövedelem biztosítása érdekében, miként ezt már csaknem mindenütt praktizálják, szabályrendeletileg kötelezővé tételnék a víz- és csatorna-használat egyelőre a belvárosban, míg a külvárosi részekben a közkutak után vízdíjak volnának megállapítandók. A víz- és csatornadíjak a legtöbb helyen divó ukációs rendszerrel kombinálva volnának kivetendők, mely rendszer szerint az egyes lakóházakban levő helyiségek után volna egységes díj megállapítva.

Ezen az alapon tehát a belváros 900 lakóháza átlagosan 4 helyiséggel számítva, 3600 helyiséget tesz ki, melyek után a víz és csatorna használati díj 10 koronás egységárral, 36.000 korona bevételét biztosítaná. A fennmaradó 7000 korona a fürdőszobák, kertöntöző csapok, a külvárosi közkutak és háziállatok után szedendő díjakból teljes fedezetet nyerne.

Tehát a mint látható a vízvezeték és csatornázás tulajdonképen sem a köznek, sem magánosoknak új terhet

nem okoz. Ezzel szemben talán már a létesítése utáni közeljövőben jövedelmet is helyez kilátásba, mely jövedelem azonban tekintettel ezen *intézmények közegészségügyi szerepére más célra helyes felfogás szerint nem használható*, hanem a víz- és csatornadíjak arányos leszállításával azoknak használata szélesebb körben terjesztendő ki. Ugy hiszem az elmondottak után mi sem áll útjában annak, hogy ezen közművek létesítése egyelőre elvben mondassék ki, mert *csupán ezeknek létesítése által tehetjük vonzóvá az itteni tartozkodást és ezek lehetnek városunk népesedésének és fejlődésének igazi alapkövei.*

*

Közvilágításunk ügye már eléggé régen napirenden van. A legújabb felfogás szerint a minden kényelmet, kellő tisztaságot és egyedül kifogástalan központi kezelhetőséget biztosító fényforrás, az elektromosáram lett közvilágításunk anyagául megválasztva. Kellő előtanulmányok és beható tárgyalás után, Gróf Kornis Károly szentbenedeki nagybirtokossal a villamos áram szolgáltatására nézve concessziós szerződés jött létre, melynek értelmében nevezett köteles lesz e világítást 1908. év július—augusztus hónapjában szolgáltatni. A szentbenedeki villamostelep létesítésének kérdése körül igen sok szó forgott s már-már azon a ponton voltunk, hogy minden reményt földünk annak létesítésére vonatkozólag, ezzel szemben azonban még ma is valószínű, hogy vállalkozónk kellő időben eleget tesz elvállalt szerződési kötelezettségének.

Tekintettel azonban arra, hogy közvilágításunk kérdésének ily megoldása még mindig kétséges, de amennyiben megvalósulna, még ez esetre is nézetem szerint, figyelembe véve azt, hogy ha az elektromos világítás vállalatát jövedelmezőnek találjuk, úgy modunkban van a concessziós szerződés első 10 év utáni felmondásával ezen jövedelmi forrást magunknak biztosítani; nem végzek fölösleges munkát ha e kérdéssel is behatóbban foglalkozom.

Annak idején a közvilágításunk kérdésének házi kezelésben való megoldását két okból nem tartottam helyesnek és gazdaságosnak. Először is a tervezésnél tapaszt-

taltam hiányokat, milyenek a Szamos vizierejének hozzávetőleges számítása, a villamosműnek a jelenlegi rözségátunktól való függővé tétele, melyek egybevetése után tartottam egyrészt attól, hogy a praeliminált összeget a tényleges kiadások messze fölülfogják haladni, míg másrészt egy bekövetkezhető gátszakadással járó vagyoni jogi felelősség réme kísértett. Ezekenkívül a villamos mű kérdése körüli aránytalan személyi kiadások valószínűvé tették azt, hogy befektetésünk nem lesz rentábilis.

Felfogásom a főnti megoldás tekintetében ma sem változott, hogy pedig mégis foglalkozom a kérdéssel ennek oka az, hogy egyrészt *most már az előmunkálatok és pontos számítások terére léptünk*, másrészt pedig *más rokonintézmények forognak szóban, melyek épp ezen rokonságunknál fogva a személyi kiadások egyesítését teszik lehetővé*.

Ily irányú fölmérések a nyáron Búki Ferencz ügybuzgó mérnök vezetése mellett a kolozsvári kultur mérnöki hivatal által foganatosítottak, melyeknek tulajdonképeni céljuk az volt, hogy a fokozatosan keresztülviendő Szamos partbiztosítási munkálatai érdekében szolgáltatassanak megbízható adatokat. Ezen alkalmat használtuk fel arra, hogy a Szamos vizierejét beható tanulmány tárgyává tegyük s emberi számítás szerint lehető tiszta képet adjunk úgy a gát átépítése, mint a vizierőnk nagysága tekintetében.

E felvételeken nyugvó pontos számítások most vannak folyamatban, melyekből ma még csak annyi tudható hozzávetőlegesen, hogy a két vízimalmunknál elosztottan 200 lóerőnél többre számíthatunk.

Ezen erőt véve alapul a kellő felszerelések statuálása után, megfelelő időbeli megosztással, három közhasznú intézményünk üzemben tartását érhetjük el, és pedig a *vízvezeték és csatornázás szivattyutelepeit, a közvilágításunkat és végül a malmainkat láthatjuk el megfelelő erővel*.

Közvilágításunk kérdésének részletesebb tárgyalásába tekintettel arra, hogy ez még függő kérdés ez alkalommal nem bocsátkozom, s a fentiekben csupán azt törekedtem igazolni, hogy tervezetem egyik pontjaként ezt is fölvettem, azonban lekötöttségünk miatt ma még kérdéses, hogy annak önálló létesítése módunkban lesz.

Elmaradottságunknak egyik legalaposabb bizonyítékát *kövezetünk* tarthatatlan voltában találhatjuk meg. Ma, midőn már nem csupán a városok, de egyes fejlődöttebb községek is nagy súlyt fektetnek arra, hogy bár a leg-minimalisabb igényeknek megfelelő kövezettel lássák el utcáikat és közttereiket lehetetlen, hogy be ne lássuk azt, hogy *nekünk is lennünk kell valamit ily irányú mizeriáink szanálására.*

Ha rövid szemlét tartunk utcáink és közttereink burkolatai felett, tarthatatlan hiányokat tapasztalunk. Legfőbb utvonalainkon levő türhető dacit járdáink kivételével, mindenütt hepe-hupás részben termés, részben görkőből formált és teljesen elhanyagolt járdákat találunk.

Az eredetileg alkalmazott kövezeteknek *sem rendszere, sem anyaga* nem volt helyesen megválasztva. Járda anyagnak sem a vidékünkön található csekély szilárdsági fokkal bíró terméskő, sem a testet sanyargató görkő nem alkalmas. Az utburkolatok rendszere szintén a legkevésbé praktikus. Igaz ugyan, hogy az előbbi hiba a takarékoságnak, míg az utóbbi a kiépítéskor a különböző rendszerek között, kellő tapasztalat hiányában, megejtett helytelen választásnak tudható be, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szerzett tapasztalatok felhasználásával és más városok példáin okulva kövezetünk ügyét most már úgy rendszer, mint anyag tekintetében a lehető leghelyesebben ne oldjuk meg.

Kövezetünk érdekében ez ideig vajmi keveset tettünk anyira, hogy a már említett dacit járdák kivételével egy pár évtizeden belül, a legutóbbi évekig állandójellegű kövezés érdekében tett lépéssel egyáltalában nem találkozunk.

Egy pár év óta oly felfogás lépett előtérbe, mely szerint a város külsőrészei látandók el lehetőleg oly kövezettel, mely csekély föntartási költség mellett az illető helyekre nézve végleges jelleget jelent s ezen az alapon első sorban oly helyek látandók el megfelelő kövezettel, melyek azt eddig teljesen nélkülözték s csupán ennek megtörténte után cserélendő ki a város belső részeinek kövezete a mai igényeknek s a közegészségnek megfelelő kövezettel. A külváros kövezése ezen rendszer mellett, a mai anyagi eszközök felhasználásával, előreláthatólag 4—5

év alatt befejezést nyer, miért is legfőbb idejét látom annak, hogy a belváros kövezéséről gondoskodjunk.

A már többször említett középítkezési bizottság kövezetünk ügyével is behatóan foglalkozott. Méretekkel és költségvetésekkel ellátott tervezek állanak e tekintetben rendelkezésen, melyek egyikében a mai dacit járda folytatagos kiépítése, míg másikában a belváros utcáinak aszfalt-járdával való ellátása után, a külsőbb és kevésbbé forgalmas helyeknek a mai dacit járdák anyagának felhasználásával kontempláltatik a járdaügy megoldása.

Ezen tervezeteknek egyedüli előnye az, hogy a járda felület méretei bennük eléggé pontosan egybe vannak állítva s így költségek tekintetében kellő tájékoztatást nyújtanak, azonban az elaborátum miként egyéb tekintetekben, úgy ezen pontnál sem a rendszerre, sem pedig a burkolati anyagok megválasztása kérdésének behatóbb tárgyalására nem terjeszkedik ki.

Már e helyütt jelezhetem, hogy költség megkimélés szempontjából akkor járunk el helyesen, ha a vízvezeték és csatornázás kérdésének eldöntése s talán ezen intézmények létesítése után kezdünk a kövezeti munkálatok kiépítéséhez mert ezáltal, sok város intőpéldáján okulva elkerülhetjük a már kész kövezet részbeni felbontását és ilyenformán a soha többé teljesen helyre nem hozható szépség hibákat és fölös költségeket.

E kérdésnél legfontosabbnak tartom a járdaanyag helyes megválasztását. A kérdésnek tapasztalati alapon való eldöntése érdekében több hazai városhoz körkérdest intéztem, melyben a kövezeti anyagok tartossága és célszerűsége tekintetében kértem felvilágosítást.

Legtöbb helyről oly értelmű választ nyertem, mely szerint a kövezési munkák jelenleg vannak folyamatban s így azokra vonatkozólag tapasztalati följegyzések ez ideig nem tételnek. A nagyobb hazai városok közül Szeged és Brassó adtak oly információt, mely szerint az aszfaltnak mint burkolati anyagnak felhasználását ajánlják. Igaz ugyan, hogy nagyobb városokban csaknem mindenütt az aszfalt nyomul előtérbe, ez azonban nem jelenti azt, hogy a mi nagy városban beválik, ugyanaz kis városban első helyre helyezhető volna.

Nálunk ez ideig csupán a dácit anyaggal téletett kísérlet, mely anyag szilárdság tekintetében első helyen áll ugyan, azonban egyenlőtlen felülete és a kövek közé gyülemelő szenny miatt sem kényelmi, sem higiénikus szempontból nem tekinthető a legtökéletesebb burkolati anyagnak. Dacára annak, hogy ma mindenütt az aszfaltra esküsznek, magam részéről kis városban ezen anyagot sem tartom a legcélszerűbbnek. Ezen egy kissé merész állításomat közvetlen tapasztalati tényekre alapítom.

Az aszfalt mint burkolati és elszigetelő anyag kétségtelenül a lehető legtökéletesebb, oly helyeken a hol annak tisztántartásáról és napontai gondozásáról megfelelőleg gondoskodás van téve. A mintaszerű gondozás azonban csupán a legnagyobb városokban, hol e célra kellő anyagi erő áll rendelkezésen vihető keresztül. A mily kellemes az aszfalt az előbb említett esetben épp oly célszerűtlen akkor, ha gondozására kellő súlyt nem fektetünk. Már pedig kis városokban a köztisztaságra, legtöbb esetben a kellő anyagi erő hiányában, nem lehet oly nagy gondot fordítani. Így aztán beáll az az eset, hogy a nagy költséggel létesített aszfaltjárda télen sikos, nyári hőségben pedig kellemetlen. De ezektől eltekintve a kellő gondozás hiányában az aszfalt leginkább van kitéve az idő viszonyosságainak, miáltal azon könnyen repedések, süppedések s hasonló állandó javítást igénylő rongálódások támadnak, melyeknek kijavitása a szükséges felszerelés hiányában igen költséges és nehézkes.

Ezen állításom igazolására szolgál a közvetlen szomszédságunkban fekvő Dés város példája, hol a csak pár évvel ezelőtt nagy költséggel létesített aszfaltjárdák az aszfalt fölött gyakorolt fönti bírálatom, legszebb bizonyítékait szolgáltatathatják.

Ujabb időben több helyen kísérleteztek a betonnak, mint járdaburkolati anyagnak fölhasználásával. Az ily irányú törekvések beigazolták ugyan, hogy a betonjárdák az aszfaltnál jóval kellemesebbek és olcsóbbak, azonban a talajviszonyok legteljesebb befolyásának alávetett beton csaknem mindenütt kijavíthatatlan s többé egy testté nem önthető repedések és süppedések tüneteit mutatta.

Igy tehát lehetőleg az aszfalt hátrányaitól mentes, míg a beton előnyeit, az említett hiányok kiküszöbölésével, magában egyesített burkolati anyagot kell keresnünk, melynek úgy létesítési mint fenntartási költsége a két főnebb említett burkolati anyag között áll s a mely még a mintaszerű tisztántartás hiánya esetén is, télen nem sikos és nyári hőségben nem kellemetlen.

Ily anyag nézetem szerint a műkö, mint burkolati anyag. A műkö tulajdonképen nem egyéb, mint nagy szilárdsági fokkal bíró termés kőanyagnak kellő felaprozás és cementtel való keverése után, rendkívül nagy nyomás alatt lapok alakjában való készítése. A műkö lapok szilárd betonlapra fektetve képezik aztán a járda felületet.

Az ily műkö járda legfőbb előnyeit képezik, kismértékű tisztogatásuk esetén is recés felületük miatt sikos voltuktól való mentességük, könnyű és olcsó, valamint szépség-hibáktól ment javításuk és tartosságuk. Igaz ugyan, hogy hazánkban nagyobb elterjedtségnek mind ez ideig nem örvend ez azonban nem jelenti azt, hogyha célszerű voltukat belátjuk, ne válasszszuk létesítendő járdáink anyagául.

Némi tájékoztatás céljából főgymnasiumunk fölépcsőzete előtt levő műkö burkolatra hivatkozhatok, mely dacára annak, hogy nem a legtökéletesebben lett elkészítve, egy évtizedet meghaladó erős használat után is fönti állításaimat igazolja, de e mellett szól a kolozsvári nemzeti színház fölépcsőzetén levő igen szép kivitelű műkö burkolat is.

Járdáink kérdésének megoldása után utburkolatainkra is gondolnunk kell. Tény az, hogy a mint már említettem úgy a járdák, mint az uttestek kiépítésére csak azon esetben kerülhet sor, ha a vízvezeték és csatornázásunk kérdését eldöntöttük, azonban úgy hiszem nem végezek fölösleges munkát, ha ez alkalommal az utóbbi kérdésre is kiterjeszkedem.

Utcaburkolati anyagul a város külső részei kivételével ez ideig mindenütt görkö anyagot használtunk. Látszólag ez a legolcsóbb utcaburkolati anyag, azonban ha gazdaságosabban gondolkozunk belátjuk, hogy a folytonos javítási és pótlási, nemkülönben az uttestek nehézkes takarítása miatt aránylag ez a legdrágább burkolati anyag. Ezt belátva

csaknem minden hazai városnál oly irányu törekvéssel találkozunk, mely feladatául a görkönek mint kövezeti anyagnak kiküszöbölését tűzte ki.

A különféle uttest kövezeti anyagok fölötti szemle megtartása után a Macadam-rendszeren nyugvó kisköburkolat lép előtérbe, melynek célszerűsége és tartossága tekintetében a németországi városoknál szerzett tapasztalatok a legfényesebb bizonyítékokat szolgáltatják. A kisköburkolat lényege tulajdonképen nem egyéb, mint az oszlop-szerűleg idomított dácit, vagy a természeténél fogva említett alaku bazalt kőanyag bizonyos rendszer melletti elhelyezése, miért is az tisztántarthatása miatt a leghigiénikusabb és beláthatatlan tartossága miatt a leggazdaságosabb burkolati anyagot képezi.

Mai kövezetünknek egy igen nagy hibája az anyag helytelen megválasztásán kívül, a kövezet rendszerének tarthatatlansága. A mai rendszer mellett midőn a vízfolyások az uttest közepén vannak elhelyezve, melybe az egyes házak udvaraiból vezetett kisebb folyókák torkolnak eltekintve attól, hogy a közlekedés tekintetében igen kellemetlen, még anyagi hátránynyal is jár, mert ilyen formán igen sok ütköző felület lévén, állandó rongálódásnak van kitéve.

E helyett ma már az általánosan elfogadott, az uttest két szélén elhelyezett vízfolyás rendszere nyomul előtérbe, miáltal a dinamikai hatásoknak jobban ellentálló uttest ívezet képződik, mely eltekintve tartosságától ugy tisztántarthatás, mint szépészeti szempontból is messze fölötte áll az előbbi rendszernek. Rendszer tekintetében tehát a jövő kövezeti munkálatainál csupán csak az utóbbi fogadható el.

A kövezeti ügy kérdésének tárgyalásánál nem mulasztatom el, hogy főterünk rendezésének ügyére is ki ne terjeszkedjem. Nézetem szerint egyik *legszebb feladatunkat városunk szívének, a szabályos főterünknek rendezése képezi.* A mily szép ez a feladat, épp oly kényes kérdés is, melynek megoldása fenkölt gondolkodásra valló önzetlenséget kíván meg e város polgáraitól. Kolozsvár város főterének képe lebeg előttem e kérdésnél, melyhez hasonlónvá az erdélyi kisebb városok főtereit véve tekintetbe talán egyedül a mienk tehető.

Az állatvásárterek kérdésének tárgyalásánál már jeleztem, hogy a terménypiac s vele együtt a kirakó heti- és országosvásárok a mai baromvásárterek helyére volnának áttelepitendők.

Ez volna tehát előfeltétele főterünk rendezésének is. *Ha a köznek áldozatokat hozni tudó polgárságunk ezt lehetővé teszi, úgy főterünk a polgárság város szeretetének legszebb bokrétája lesz.*

Magát a főterrendezését oly formán képzelem, hogy az mindenekelőtt megfelelőleg nivellálattnék s ennek megtörténte után egy kellő szélességű járda szegélyezné, ezen belül pedig a régi járdák dacit kockáiból, esetleg kiskő burkolat használásával 10 méter szélességű kocsi ut alkalmaztatnék, ezt követné a középpont felé menőleg egy keskenyebb méretű járdanégyszög, mely a megfelelőleg parkirozott és a városalapító Verzár szobrát körülvevő területet foglalná egy igen kedves keretbe.

Financiális tekintetekben ez alkalommal csupán a gyalogjárók és a főterrendezésünk kérdésének tárgyalására terjeszkedem ki, mivel az uttestek átalakítása illetve átépítése részben a csatornázás kiépítésével kapcsolatosan, részben pedig az évenként ily célra rendelkezésen álló összegből lesz keresztülvihető. E kérdés pénzügyi oldalának megoldása talán az összes alkotások között a legnehézkesebb, mert ez az egyedüli befektetésünk, mely holt tőkének vehető. Sok tekintetben ez a körülmény, de részben az is, hogy a járdázat az egyes házak csepegésén belül építetik, miáltal a házak használati értéke jelentékenyen emelkedik, vezette reá az egyes városokat annak gondolatára, hogy a járdaügyüket a háztulajdonosok arányos bevonásával, sőt néhány városban teljesen a háztulajdonosok terhére rendezzék. Tehát e kérdésnél nekünk is *meg kell barátkoznunk a hozzájárulás gondolatával*, mert első sorban a járdamentli háztulajdonosok élvezik a legteljesebb mértékben annak előnyeit, miért is illő, hogy annak terheiben is első helyen vegyenek részt. A legarányosabb és legáltalánosabban elfogadott kulcs az 50% hozzájárulás, mely szerint a háztulajdonosok felét fizetnék a kiépítési és főtartási költségeknek, míg a másik fele a közt terhelné,

miáltal olyanok is hozzájárulnának a költségekhez, kik a nem az újonnan járdázott vonalakon laknak ugyan, de a járdák előnyeit kisebb mértékben élveznék. E tekintetben mindenesetre a hozandó járdaszabályrendelet volna hivatott ez ügyel a helyi körülményeknek megfelelőleg precizirozni. A járdázat és a főtér rendezési költségei körülbelül 200.000 koronát tennének ki, melyből közel 80.000 koronát a háztulajdonosok léritenének meg 10—20 éves részlettizetés kedvezménye mellett, míg a fönmaradó 120.000 korona amortizacios hányada, körülbelül 6600 k. a várost terhelné. Ilyen formán nyerhetne belvárosunk megfelelő járdázatot s csak így segíthetnénk a mai e tekintetben tarthatatlan állapotainkon, fönmaradván a külsőrészek már megkezdett kövezési munkálatainak, az évenként rendelkezésen álló összeg terhére való, fokozatos keresztülvitele.

*

A legutóbbi időben mindinkább előtérbe lép az a nézet, hogy a városok fejlődésüket ne egy magukon kívül fekvő tényezőtől várják, hanem igyekezzenek lehetőleg *meglerő erejüket fölhasználva*, oly intézményeket létesíteni, melyek által szükségleteik fedezésére az államhoz való folyamodás vagy a polgárság újabb megterhelésének mellözésével kellő jövedelmet tudnak produkálni.

Ily jövedelmek magán vállalatok útján érhetők el első sorban, melyeknél a város úgy szerepel, mint akár egy magános vagy részvénytársaság. E tekintetben az államkincstár nyújtja a legkövetésre méltóbb példát. Hogy messzebb ne menjünk az államvasutak is egy ilyen magánvállalata a kincstárnak, melyek megmérhetetlen erkölcsi, de anyagi előnyökkel is járnak. E felfogásból kiindulva a németországi városok példájára több hazai város köztük első helyen Temesvár, Szombathely, Győr igen követésre méltó példákat statuáltak, melyek mindenikénél az elért eredmények biztató reménynyel kecsegtetnek.

A fönti nézettel ellentétben igaz ugyan, hogy van egy olyan állaspont is, mely szerint városoknak, mint erkölcsi testületeknek magán vállalatokba való belebocsátkozása, a közvetlen érdekelttség hiánya miatt, az alkalma-

zottak legtöbb esetben tag lelkiismeretétől volna függővé téve. Ha ez megállhatna talán egyellen egy részvénytársaság sem prosperálhatna. Igaz ugyan, hogy az okszerűen vezetett részvénytársaságoknál s egyéb gyári vállalatoknál a közvetlen érdekeltség felkeltése céljából az alkalmazottak a tiszta jövedelem bizonyos százalékában részesíttetnek, azonban nem látom be az okát annak, hogy a város is ugyanezt miért ne tehetné meg. Azt azonban határozottan helytelennek tartom, hogy a jelenlegi alkalmazottakra bizassék a városnak valamelyes vállalata, mert ezáltal a kétfelé is elfoglalt személyzet egyik hivatásának sem fog teljesen megfelelni, még akkor sem, ha külön javadalmazásban részesül a hivatalos ténykedése körén kívül eső munkáért. Az idevonatkozólag elmondottak figyelembe vételével az alább felsorolandó intézményeknél, melyek egyik-másikával már behatóbban foglalkoztam, *egy külön szakaratott vezetőséggel és pénztárral ellátott hivatalos apparátus* *beállítását veszem előfeltételül*, mi nélkül a kellő sikert nem látom biztosítva.

Ezen a város magán gazdaságát vezető külön hivatalos szervezet kezelésébe kívánom utalni a már részletesebben is ismertetett vízvezeték és csatornázás, villamosmű, közvágóhid, valamint az alább bővebben ismertetendő művek üzemének kezelését, a létesítendő községi takarékpénztár vezetését s végül a csordai legelő egyrészéből létesítendő gyümölcsös kezelésének ellenőrzését. Ugyanezen szerv volna hivatva a jelenlegi bérletek lejártá után a helypénz-behozatali és kövezetvámszedési jogozatok, valamint a bor, hus és szeszfogyasztási adók házikezelését folytatni.

A közegészségügy érdekében létesítendő intézmények, milyenek a vízvezeték és csatornázás, a már fönnebb is említett elvnel fogva dacára annak, hogy más célra fordítható jövedelem kilátásait is nyújtják, nem tekinthetők olyanoknak, melyek finaciális szempontból alkalmat nyújthatnának a létesítendő egyéb önmagukat kinem fizető intézmények hiányainak fedezésére. Ezeknél tehát ha a jövedelem jelentkezik, úgy az a *használati díjak leszállítása által szélesebb körben való terjesztésük útján elérendő erkölcsi haszon céljaira fordítandó*. A tulajdonképeni fölös

és más célra felhasználható jövedelmet a *Szamos vízi-erejének fokozottabb kihasználásával összefüggő létesítmények, valamint a nem megfelelően gyümölcsöző tőkéinknek belterjesebb kihasználása hivatvák szolgáltatni.*

Ma, midőn az erőfejlesztés hovatovább mindig költségesebb, minden téren igyekeznek fölmutatni a természet által nyújtott ingyenes erőt. Egy vidéknek legnagyobb áldása az, ha a természet nyújtotta erő közkincsét képez, vagy aránylag csekély költséggel azzá tehető.

Ily kincsünk rejlik a Szamos malomárkának vízi erejében, mely erőnek alig 10--15%-át használjuk ki legkezdetlegesebb szerkezetű malmaink hajtására. Ezen erőforrásunk tehát az, melyre alapíthatjuk jövedelmezni hivatott létesítményeink egyik csoportját.

Hogy ezen erőt leggazdaságosabban használhassuk ki elektromos energiává kell átalakítanunk. Az így nyert erőt aztán nappali üzemnél a malmok, részben vízvezeték és csatornázás szivattyú telepei és a közvágóhid üzemének ellátására kell fordítanunk, míg az éjjeli üzemnél részben a már említett szivattyútelepek és a közvilágításunk céljaira kell felhasználnunk. Jövedelemre a villamosvilágításon kívül különösen a malmok megfelelő átépítés után nyújtanak megbízható kilátást.

Jelenlegi legprimitívebb rendszerű vizimalmaink oly szármalmas képet nyújtanak, hogy jól felfogott érdekünk szemelöttartásával, de maguknak a fölszereléseknek rozoga állapota által teremtett kényszerhelyzet miatt is, legjobb esetben, azoknak gyökeres javításáról rövid időn belül gondoskodnunk kell. Azonban az alig 6—7 évvel ezelőtt nagy költséggel eszközölt javítások beigazolták, hogy az ilyen időleges munkában nincs köszönet, de különben is a hibás rendszer miatt veszendőbe menő erő kiaknázása érdekében, a villamosművel kapcsolatosan, malmainkat modernebb felszereléssel kell teljesen ujjaépítenünk.

De vajjon ily irányu befektetésünk jövedelmezőség szempontjából célirányos-e? E kérdésre határozottan igen-nel kell felelnünk, ha figyelembe vesszük a malomiparterén a legutóbb lefolyt pár év alatt beállott változásokat. Újabb időben a gőzerő alkalmazásával vidéken is több

helyen létesítettek malmokat, sőt tovább menve különféle motorokkal kísérleteztek s a versenyt fölvenni igyekeztek a természetes erővel hajtott, primitív rendszerű vizimalmokkal. Igaz ugyan, hogy a rendszer nélkül működő és aránylag csekély munkaképességű vizimalmok tulajdonosai már-már a veszedelmes versenytársaktól félélemből azon a ponton voltak, hogy a vízierőre berendezett üzem fölhagyásával, mesterséges motorikus erőt vesznek igénybe.

Azonban a mesterséges erőforrások értékének aránytalan emelkedése még ideje korán észrelejtette az érdekelteket s így belátták azt, hogy még is a természet nyújtotta erő fokozottabb kihasználása fölényüket úgy a jelenben, mint a jövőben biztosítja. Így jöttek létre aztán a közvetlen vízierőre és a villamos erőre, tehát közvetve az előbbire támaszkodó modernebb felszerelésű malmok. Ebből kiindulva tehát nekünk is ezt a példát kell követnünk, mert csak így leszünk képesek a több oldalról tervezett gőzmal-mokkal szemben a malomipar terén a város hegemoniáját a messze jövőre is biztosítani.

Malmaink, valamint villamostelepünk átépítésének előfeltétele rendszertelen és megbízhatatlan rözse gátunk átépítése. Nagy hibának tartom azt, hogy ezen alkotmányra idők folyamán megmérhetetlen összegeket áldoztak ahelyett, hogy évtizedekkel ezelőtt már megfelelő szilárdságú és állandó jellegű gátat építettek volna. A multakon azonban már csupán csak okulhatunk s saját kárunkon tapasztalva most már gátunkat végleges jelleggel kell megoldanunk. E tekintetben a gátépítészet terén a legutóbbi években beállott óriási föllendülés s újabbnál újabb rendszerek alkalmazása igen tág teret nyújt az építendő gátunk anyagának és rendszerének megválasztására nézve. Ide vonatkozólag szakemberek véleményét kikérdezvén, közvetlen tapasztalatuk és praktikus alkalmazásukon eszközölt megfigyelések alapján adott véleményre támaszkodva, helyi viszonyainknak és célunknak legmegfelelőbb volna beton anyag fölhasználásával egy *türemszerű gát* építése. E rendszer lényege abban áll, hogy maga a gáttest alacsonyan volna betonból megépítve s a fölé egy 2—3 középpillérrel ellátott vashetétes betonhid volna építendő, mely hid pillérei

között túszerűleg alól a gáttestbe illeszkedő csekély átmérőjű, könnyű tölgýfaoszlopok volnának sűrűn egymás mellé elhelyezve oly formán, hogy ezekkel a víznek a gáton való átbukása szükségesetén teljesen megakadályozható legyen, mely utóbbi cél teljes elérhetése érdekében az oszlopsor elejében még egy külön hengereken rolószerűleg szabályozható, vízhatlan vászonból készült, elzárókészülék alkalmaztatnék. A rendszer főelőnye az, hogy ilyenformán a *jelenlegi kiskát teljesen felhagyható*, mert a gáttest alacsony lévén jégzajlás vagy rendkívüli magas vízállás esetén a tüknek részbeni, vagy teljes kiemelése esetén a jég vagy fölös vízmennyiség és a víznek a villamos telepnél alkalmazandó turbina rendszerre nézve káros hatású hordaléka, bármikor könnyűszerrel lebocsátható. Ezzel ellentétben alacsony vízállás esetén, az összes tüknek beállítása és a rolónak kifeszítése által, a teljes rendelkezésen álló vízmennyiség a malomárokba terelhető.

A vázolt gátrendszerrel jelentékenyen emelt vízmennyiség esésének fokozására a malom csatorna kotrógépekkel kitisztítandó volna s kisméretű átalakítás által, úgy a jelenlegi felső, mint az alsó malomnál Francis-rendszerű turbinatelepek létesítésére alkalmassá tétetnék. A jelenlegi rendszertelen ódonszerű malmok helyére egykerék rendszerű, modern felszerelésű malmok volnának építendőek, a vámolás megbízható ellenőrzésére szolgáló automatakkal ellátva.

Most még kérdés tárgyát képezheti az, hogy vajjon a rendelkezésen álló fokozott vizierő képes lesz-e a villamosteleppel kombinált üzemek számára a megfelelő erőt szolgáltatni? A mint már fennebb említettem 200 lóerőt veszek alapul, mely erő elégségesnek azonban csak úgy bizonyulhat, ha megfelelő gőztartalékról és az erő fölhasználásának időrendbeli megállapításáról és éjjel-nappali üzem beállításáról gondoskodunk.

Ilyenformán a nappal előállítandó erő a malmok hajtására és részben közvágóhid üzemének ellátására, végül bizonyos időközökben a csatornázás ülepesztő medencéi kiürítését szolgáló szivattyutelep szolgáltatában állana. Ezzel szemben az éjjel nyerendő erő az esti szürkület beállakor a város világítását szolgáltatná egész a hajnali

órákig, míg az ezt követő időben a malomüzem megkezdésének idejéig, a vízvezeték szivattyútelepeinek megfelelő erővel való ellátására használtatnék fel. Az említett gőztartalék, mely csupán rendkívüli alacsony vízállás esetén vétetnék igénybe a természetes erőnek megfelelő méretben állíttatnék be s az alacsony vízállások, vagy vis major eseteiben volna hivatva a természetes erő hiányait pótolni, esetleg az idővel fölmerülhető erőszükséglet fedezetére szolgálna.

A vízvezeték és csatornázási szivattyútelepek céljaira fölhasználandó vilamoserő a tartányoknál alkalmazandó jelzőkészülékek révén a leggazdaságosabb erőkihasználás volna, mert mindenkor a szükséges időben jutna rendeltetési helyére s csupán oly mértékben és annyi ideig, a mint a tényleges szükséglet ezt megkívánná.

Az ilyenformán láncszemként összefüződő és egy központból nyert erővel ellátandó létesítmények kétségtelen, hogy financialis tekintetekben is biztos alapot nyújtanának. A villamostelepek és malmok költségei hozzávetőleges számítás szerint körülbelül 490.000 korona befektetést igényelnének, mely összegnek amortizációs hányada a használt kulcs szerint 27.000 koronát tenne ki. Ehhez járulnának a személyzeti és üzemköltségek, 8000 korona kiadással. Tehát az évi összkiadás 35.000 koronára tehető. Ezzel szemben a világításból befolyó bevételek 28.000 koronáján kívül, a malom üzemnél a mai bérrel szemben 10.000 korona többletjövedelmen kívül, a közvilágítás vízvezeték és csatornázás, valamint a közbúvághid a már mutatkozó jövedelmen felül ingyenes erővel volna ellátható. Ez az eset már az első üzemévekben beállna, a jövő perspektívája azonban jövedelem fokozódása tekintetében is a legszebb reményekre jogosít.

*

Jelenleg a városnak a vízierőn kívül még két kihasználatlan, illetve nem megfelelőleg hasznosított tőkéje van. Ilyennek tekintem az értékpapirokban s egyéb kötvényekben a mai viszonyokhoz mérten aránytalanul csekély jövedelmet biztosítóan elhelyezett értéket és a csordai

legelőül szolgáló legkevésbé gazdaságosan és belterjesen kihasznált területet.

A legújabb időben a hazai városok közül többen szilárd alapon nyugvó s a polgárság előnyét biztosító *községi takarékpénztárakat* létesítettek. E pontnál minden esetre számolnunk kell helyi körülményeinkkel. Ma nálunk aránylag igen sok pénzügyi intézet működik, melyeknél polgárságunk jelentékeny része érdekelve van. Így tehát az érdekeltek mellőzésével talán hiu kísérlet volna a községi takarékpénztár eszméjének még csak fölvetése is. E körülményre való tekintettel, tehát a községi takarékpénztár létesítését a helyi pénzügyi intézetek bevonásával vélem megoldhatónak, miáltal egy minden tekintetben szilárd alapon nyugvó s a hitelt keresőkre nézve áldást jelentő egységes pénzügyi intézet létesülne. Az így létesülő községi takarékpénztár alaptőkéjét elsősorban a városnak jelenleg értékpapirokban aránylag csekély jövedelmet hajtó értékei képeznék, mihez járulnának a csatlakozó pénzügyi intézetek által nyújtandó tőkék. Ez volna a községi takarékpénztár legteljesebb és a különféle érdekeket kiegyenlítő megoldási módja. De ha ez az érdekeltek vonakodása miatt sikerrel nem járna, még ez esetben sem volna szabad fölthagyni a megvalósítás gondolatával. Mert ha a jelenlegi pénzügyi intézetek versenytársra is találnak a községi takarékpénztárban, még ez esetben sem lenne rosszabb helyzetük, mint hogyha egy újabb bank létesülne, mert amíg egy magánosok által létesített pénzügyi intézet a szabad verseny összes megengedett fegyvereivel küzd, addig a létesítendő községi takarékpénztárnak egyedüli hivatása az, hogy a város kevésbé kihasznált tőkéit megfelelőbben gyümölcsöztesse, a különböző bankok érdekei csorbitása nélkül és ezenkívül első sorban a szegényebb sorsú polgároknak a hitelhez könnyebb hozzáférhetést biztosítson.

Ezideig több hazai városban létesítettek községi takarékpénztárakat s mindenütt igen szép eredményeket tudnak felmutatni, úgy a hitelkereső polgárság igényeinek kielégítése által elért erkölcsi, mint a város jövedelmének ily úton való gyarapítása révén származott anyagi előnyök terén.

A jó példák után indulva nem kéllem azt, hogy e kérdéssel is félretéve a merev elzárkózódás elvét, behatóbban lesz alkalmunk foglalkozni.

*

Most pedig rátérek az eszme fölvetése óta már igen sokat vitatott kérdésnek a *csordai legelő gazdaságosabb kihasználásának* tárgyalására. E helyütt első sorban rá kell mutatnom azon ferde szokásra, mely nálunk divik s amely tulajdonképen abban áll, hogy illetékes helyről kellőleg még nem ismertetett tervezetekel minden téren bírálat tárgyává tesznek anélkül, hogy akár a tervezet behatóbb kifejtését bevárnák, akár pedig csak némi információt is szereznének a dolgokra vonatkozólag. Ezen rossz szokásnak tudom be azt, hogy e kérdés körül az ellentétek mármár kiélesedtek akkor, midőn a kérdés lényege még kifejtve nem volt. Ilyen körülmények között aztán akadnak olyanok is, kik csupán azért, mert a talán téves információk alapján pro- vagy contra állást foglaltak, álláspontjuk helytelenségéről igen nehezen győzhetők meg. Midőn tehát a kérdés tárgyalásába bocsátkozom a fönti körülményre rámutatva jelezni kívánom, hogy a tervezetre vonatkozó közforgalomban levő hírekkel szemben a *valódi álláspontot* az alábbiakban kívánom visszatükrözni.

Tudvalevőleg legeltetési szabályrendeletünk értelmében a város közönsége jelenleg egy körülbelül 627 khold nagyságú területet oly formán hasznosít, hogy bizonyos díjak ellenében a polgárok szarvasmarháit egy csordába tömörítve, igyekszik *egyrészt a polgárok előnyét, másrészt saját jóvedelmét* gyarapítani. A város közönségének ezen ténye, ha a kitűzött célnak megfelelne, ugy kétségtelenül a legnemesebb és a leggazdaságosabb volna. Azonban ha a tényleges állapotokat vesszük szemügyre ugy hamar rájövünk arra, hogy *az intencióktól nagyon messze esik a tényleges eredmény*. A polgárságnak előnye ebből csak igen kismértékben származik, mert míg vannak olyanok, kik az előnyt talán a megengedettnél nagyobb mértékben is élvezik, addig épp ez előnyre leginkább ráutalt szegényebb sorsú polgárok kénytelenek nélkülözni azt. Ezzel szemben a város

közönségére nézve ez pénzügyileg egyáltalában oly gyarló kihasználás, hogy a polgárság előnyét biztosító erkölcsi haszon elenyésző volta miatt, e tény *célját tévesztett humanitásnak* kell minősítenem.

Ily körülmények között oly megoldási módra kell gondolnunk, mely mellett a polgársággal szemben gyakorlandó nemes intencióktól vezérelt tény mellett anyagiakban is arányosabb lendület érhető el.

Miként minden alkotásnál, úgy ennél is az erkölcsi és anyagi szempontokon kívül a széépészet és jövő fejlődésre is gondolnunk kell. Mindezeknek figyelembe vételével, e jogi szempontból helytelenül közlegelőnek nevezett városi terület belterjesebb kihasználását következőleg gondolni megoldhatónak.

A 627 khold területből egyelőre 200 khold közvetlen a város mellett, a mai gyümölcsös kertek fölötti részen, kiszakítandó volna azon célból, hogy az parcelláztatván, a város közterheihez hozzájáruló polgárságnak családonként 1—1 khold terület adassék bérbe. Az így bérbe adott terület az első években tulajdonképen arra szolgálna, hogy a csorda megszűnte által teremtett állapotok nehézségei leküzdhetők legyenek. Ezen oknál fogva tehát az első 10 évben megállapítandó bérleti időtartamra minimális bér volna meghalározandó, mely mellett módja volna még a legszegényebb sorsú polgárnak is akár kertgazdasággal, akár pedig fakarmánytermelés által szarvasmarhájának a mai viszohnál kedvezőbb fentartási módja mellett, a csorda fenálláskori helyzeténél kedvezőbbet teremtenie.

Ezzel szemben a fönmaradó 427 khold terület, melynek a katona gyakorlóterekre eső részére vonatkozólag bizonyos megszorítással a bérlet útján való hasznosítás illetékes helyen kieszközölhető volna, külön egyben bérbeadoató volna. Ilyenformán aztán ugyanaz a terület, mely ma a városnak alig 2000 korona tiszta hasznót hajt, már az első években 8.—10.000 korona jövedelmet biztosítana.

Ehez volna aztán kapcsolandó a gyümölcsészet nemesítő s ma már elsőrangú jövedelmet biztosító intézménye oly formán, hogy az egyes bérbe adott területek, az első évek jövedelmeinek felhasználásával, a város költségén

fásítandók, rendszeres utakkal ellátandók és megfelelőleg rendezendők volnának. Az így berendezett gyümölcsösök gondozása tekintetében a város magának szerződésileg ellenőrzési jogot biztosítana, mely ellenőrzés szigorú fogatatosításával a már említett és egyéb intézmények vezetésére alkalmazott külön hivatalos apparatus bízathat meg. Az első bérleti idő leteltével fogatatosítandó bérbeadás alkalmával, tekintettel arra, hogy a csorda megszüntével támadt helyzet nehézségei már megszűnőben lesznek, s a már jelentékeny jövedelmet biztosító gyümölcsfák eléggé fejlettek, már a jogos és méltányos béremeléssel jelentékeny jövedelemfokozódás volna elérhető. E pontnál lehet talán olyan nézet is, mely szerint az így tervezett gyümölcsösökre nézve az aránylag rövid lejáratú bérlet nem a leghelyesebb megoldás, mert így nem alakul ki az emberekben a jövőnek való alkotás gondolata s ennek következtében a gyümölcsösöknek igen szép terve, a márholnapra való gazdálkodás miatt, dugába dől. E nézet szerint az egyes parcellázott területek örök áron volnának eladandók, vagy pedig örök bérlet útján céljukhoz juttatandók, mert csak így érhető el az, hogy a későbbi nemzedéknek való emlékülhagyás gondolatától vezéreltetve, a tulajdonosok vagy az örökbérletet bírók, a gyümölcsfák nevelésében vagy a birt terület rendezésében, kellő buzgalmat fejtenek ki.

Ezen állásponttal szemben magam részéről a fönnebb vázolt megoldási módot tudom pártolni, mely mód a polgárság zöme szempontjából sokkal helyesebb, de a városra is előnyösebb. Ennek indokolására legyen szabad egy pár körülményt felhoznom. Első sorban *a jövőnek munkálkodó városra nézve hátrányosnak tartom bármimű ingatlan elidegenítését, vagy pedig örökbérlet útján való értékesítést, mert ezáltal a legbiztosabb alapon nyugvó tőkéjétől lesz megfosztva, vagy pedig jövedelme fokozhatásától teljesen elütve.*

Célját tévesztett volna az örökbérlettel tervezett megoldási mód már csak azért is, mert már az első években is aránylag magasabb bérösszeg volna bérlok által fizetendő, miáltal a csorda megszüntével bekövetkezendő átmeneti idő a szegényebb sorsú polgárok által alig, vagy egyáltalán nem

volna kiheverhető, s már ez elég lenne arra, hogy a csorda megszüntetésének eszméjéről máreleve is lemondjuk.

A mi a gyümölcsös kellő gondozását illeti, arról a mint már említém szerződésileg biztosítandó ellenőrzési jog szigorú alkalmazásával megfelelő gondoskodás tételnek, s hogy bérlet lejártakor régi bérlő által a gyümölcsfákban kár ne tétessék, de a folytonosság biztosítása érdekében is régi bérlőnek megfelelő formában elővételi jog biztosítatnék.

De ettől eltekintve a fásításnak egyesekre való bizása nagyon problematikus, mert magánosoknak a fásítás jóval költségesebb, mivel már a beszerzésnél nem bírják azon kedvezményeket, melyeket a város kieszközölhet, mihez járul még az is, hogy volnának talán olyan bérlők is, kik a területet saját különös céljaiknak kívánván felhasználni a fásítást egyáltalán nem, vagy csak igen későre eszközöznék. Így aztán hiányozna *az egyöntetűség s a szép és nemesítő cél csak igen kis mértékben volna elérhető.*

E lépés mindenestre nagyon megfontolandó s első sorban e kérdésnél mindenféle körülménnyel számolnunk kell, mert épp ennek szerencsés, vagy kevésbé szerencsés megoldásától függ sok tekintetben városunknak jövő fejlődése.

Ha magunk elé varázsoljuk a Hétkereszt nevű domboldal jövő képét és gondolatban egy sétát teszünk az emberi kezek által paradicsommá tett területen, honnan a városra festői kilátás nyílik, lehetetlen nem lelkesednünk e gondolatért, melyben *polgáraink munkásságának és szépérzékének legszebb apotheosisát láthatjuk testet ölteni.*

Tőlünk függ tehát, hogy e tündérkép valóra váljon, hogy a gondolat testet öltjön. Legyünk tehát rajta, hogy félretéve minden kicsinyes érdeket a jövőnek *egy fényes monumentumot állítsunk, melynek nemesítő hatása az utókor hálájában visszhangozzék.*

A mint már fönnebb említettem, a felsorolt létesítmények financirozására *hosszú lejáratu kölcsön* fölvétele elengedhetetlenül szükséges. A mai nehéz pénzügyi viszonyok között egy kissé gondolkozóba ejt ezen körülmény a tekintetben, hogy vajjon képesek leszünk a tervezethez szük-

séges összeget eléggé jó alapon biztosítani akkor, midőn a városi vagyon nagyságát megközelítő értékről van szó? E tekintetben szolgáljon megnyugtatónkra egyrészt az a körülmény, hogy ma még csak elvekről van szó s mire terveink megvalósulás stadiumába jutnak a pénzpiacra nehezedező feszültség kedvezőbb fordulatot nyer, míg másrészt városunk hitele ez ideig alig lévén érintve, a különben is kedvező befektetéseink csaknem mindenike újabb és újabb hitel nyerésére nyújt biztos alapot.

Lássuk most már számadatilag is egybevetve tervezetünk alakulását, a mitől függ elsősorban az, hogy a talán merésznek feltűnő vállalatokba *jövő existenciánk kockázata'isa nélkül* belemehetünk-e?

Első sorban kiadások tekintetében kívánom kimutatni azon maximális összeget, melynek befektetése szükséges, föltüntetvén a fölveendő kölcsön amortizációs annuitását. Ezt követi kimutatásomban a legroszabb esetben befolyó bevétel. Végül a kiadások és bevételek egybevetése után mérleget fogok felállítani, melynek eredménye föltéve ha számításaim reálisaknak bizonyulnak, *komoly és odaadó gondolkozástól feltételezett elbírálás után*, adja meg a választ arra, hogy *városunk jövőjét megalapítandó biztató reménnyel mehetünk-e bele renaissanceának előkészítésébe.*

A befektetések következőleg alakulnának és 5·5⁰/₁₀₀ maximális amortizációs hányaddal, 50 éves törlesztés mellett nemkülönben a fölmerülhető egyéb elmaradt haszon, vagy más természetű kiadással együtt az alábbi évenkénti megterheltetést okoznák:

1. A *tanúsház és szálloda* kérdésének megoldása;
tőkebefektetés 350.000 K.

ennek amortizációs hányada . . . 19.200 K.

Korona szálloda bére 8.800 K.

életjáradék 4.000 K.

Összesen 32.000 K.

2. *Új kövágóhid* építésére befektetendő tőke 160.000 K.

amortizációs hányada 8.800 K.

üzemköltség és személyi kiadások . . . 4.000 K.

vágatási díjakból jelenleg befolyó összeg . 4.000 K.

Összesen 16.800 K.

3. *Vízvezeték és csatornázás megépítésére tőkebefektetés 600.000 K.*

évi amortizacio 33.000 K.

személyi kiadások és üzemköltség . . . 10.000 K.

Összesen . . . 43.000 K.

4. *Turbina telepekkel kombinált villamasmű, nagygát és malmok átépítésére, befektetendő tőke 490.000 K.*

ennek amortizációs hányada 26.950 K.

üzemköltségek és személyi kiadások . . . 8.000 K.

jelenlegi malmok bére 17.050 K.

Összesen . . . 52.000 K.

5. *Belváros járdázatának kiegészítése és a Fő tér rendezésére befektetendő tőke 200.000 K.*

ennek amortizációs hányada 11.000 K.

Eszerint tehát a fölveendő tőke összesen 1,800.000 korona volna, míg a törlesztési hányad s egyéb üzem, személyi és elmaradt haszonból származó kiadásoknak egy évi arányszáma 154.800 kor. felelne meg.

Ezzel szemben a már első év végén minden bizonyynyal várható bevételi arányszámok következőleg alakulnának:

1. Az új szálloda berösszege 17.800 K.

a szálloda épületében, valamint a Korona főlős helyiségeiben létesítendő üzletek

bére 6.200 K.

Összesen . . . 24.000 K.

2. *Víz- és csatorna díjak 43.000 K.*

3. *Vágatási díjak és a műjéggyár bevételei 18.000 K.*

4. *Villamasmű és malmok jövedelme 58.000 K.*

5. *Jelenlegi viláqításunk költségei . . . 4.000 K.*

6. *Csordai legelő területének többlet jövedelme 7.800 K.*

Összesen . . . 154.800 K.

A remélhető jövedelemnél most még nem veszem számításba azon biztos bevételeket, melyeket a községi takarékpénztár létesítése esetén elérhetnénk, továbbá az olcsó villamos erő nyújtása révén előreláthatólag létesülő gyártelepek után remélhető ugy erkölcsi, mint anyagi

hasznokat. Ezen számfeletti jövedelmeket első sorban arra kívánnám fordítani, hogy minden létesítendő intézmény támogatására *fontartásialap* s ezenfelül egy *általános gazdaságialap* létesíttessék.

Csupán csak midőn ezen előrelátó tényünknek elegendünk lehetne arra gondolni, hogy a *meglevő közterhek enyhíttessenek s ezen felül az akkor már rászolgált városi alkalmazottak javadalmazásáról is gondoskodás tettessek.* Hosszas megfontolás után meggyőződésként állíthatom, hogy e reális alapon álló tervezetem megvalósulása esetén igen rövid idő kérdése az, hogy ezen utóbbi minden tekintetben kedvező helyzet beálljon.

*

Rajongásig szeretett szülővárosom szolgálatában eltöltött három év minden idejét annak szenteltem, hogy a munkám körébe bevont szakemberek odaadó támogatása mellett, *lehetőleg egy teljes képet nyújtsak a jövő teendőire nézve,* melyeknek legmagasztosabb hivatása forrón szeretett városunk emelése és elérése annak, hogy *azon nagy versenyben, mely a hazai városok között folyik szűkebbkörű otthonunk megállja helyét.* E város jövőjét és egészséges fejlődését szívvel lélekkel előmozdítani törekvőkre bízom annak elbirálását, hogy e sorokban letett s a szűkebbkörű honszeretettől sugalt eszmék kivitelre megérették, alkalmasak s vajjon a magam elé varázsolt szép jövő anyagi romlás csirától ment képet fedni fogják-e?

Végezetül még csak annak kijelentésére szorítkozom, hogy elaboratumomnak, mely csak vázlatyszerűleg tünteti föl azt a nagy munkát, mely reánk vár, tulajdonképeni célja az, hogy *elvi hozzájárulást nyerjek ki arra nézre, hogy az eddig szeretettel végzett munkámat a föltüntetett irányban folytassam-e?*

Nem kétlem, hogy e város nemes gondolkozású közönsége, érett megfontolás után, elvi kijelentésével *kezembe adja a linkadatlan munkálkodásra lelkesítő vezérfonalat s így fölcirradni engedi városunk újjászülésének hajnalát!*

A BÉCSI MECHITÁRISTÁK ÉS SZAMOSÚJVÁR.

Az „Armenia“ 1905. évi augusztusi füzetében (225—228 l.) „Mechitáristák Szamosúvjárt“ címmel felvettem azt az eszmét, hogy a mechitáristák bécsi kongregációja tegye át székhelyét összes intézményeivel együtt Szamosújvárra. Röviden, de kétséghé nem vonható okokkal motiváltam e tervet. Kimutattam, hogy ez áttelepedést határozottan megkívánja első sorban magának a rendnek és fenséges missziójának vitális érdeke, s hogy ebből kiszámíthatatlan előnye volna Szamosújvárnak, és hogy ez nagyon üdvös volna úgy a magyar, mint az örmény nemzetre nézve.

Az eszmét helyeselte a magyar sajtó. Helyesléssel fogadták legilletékesebb kulturpolitikusaink, akikkel erről értekeztem. Az örmények lelkes örömmel üdvözölték a tervet. Bárány Lukács esperes-plébános, a legkompetensebb tényező „Mechitáristák Szamosúvjárt“ című cikk vizshangja“ címmel mélyebben alapozta a tervet. Magok a bécsi mechitáristák sem idegenkedtek a nagy koncepciójú és perspektívájú eszmétől. De a dolognak érní kellett. Érdeimleges lépések még nem történtek a megvalósítás érdekében.

Most azonban egy felhívás érkezett hozzánk, amely egyrészt teljesen és nyomatékosan igazolja tervünket épen azon tényező részéről, amelynek elhatározásától függ a megvalósítás, másrészt pedig a megvalósítást a tényező létérdekének és egyúttal igen aktualisnak tünteti fel kétségbevonhatatlanul.

A mechitáristák bécsi kongregációja német nyomtatott felhívást bocsátott ki és küldött meg a rend barátainak, amelynek ez a tartalma:

„Nagyságos Úram! A keleten már oly rég óta uralkodó zavaroknak rendünkre gyakorolt káros hatása arra kényszerít bennünket, hogy a szerzetbeli papnövelde intézetünk fenntartásához szükséges eszközök megszerzése végett jótékonyági sorsjátékot rendezzünk; melynek védnökségét Ő császári és királyi Fensége Mária Valéria hercegasszony méltóztatott legkegyelmesebben elfogadni.

Erre a jólékony sorsjátékra bátorkodunk ezennel figyelmét felhívni.

Már több mint 200 éve annak, hogy a mechtáristák kongregációja tevékenységét a gondolható legszerényebb eszközökkel és a legsúlyosabb politikai és gazdasági viszonyok közt megkezdte és azt a célt tűzte maga elé, hogy előidézi az örmény nemzet nagyobb részének a római katolikus egyházzal újból való egyesülését és előmozdítja és megszilárdítja az örmény nemzet vallási és művelődési fejlődését.

Hogy e célt elérje, a kongregacio lankadatlan buzgalommal áldozatkész tevékenységet fejtett ki úgy a hitküldés terén, mint azzal, hogy keleten iskolákat létesített és tartott fenn, vallásos és tudományos műveket adott ki és terjesztett, főképen pedig missionariusokat képezett, mely utóbbi célra Bécsben papnevelő intézetet alapított.

Aki a keleti viszonyokat csak felszínesen is ismeri, tudja, mily óriási nehézségek állanak e magasztos feladat teljesítésének útjában. De a mechtáristák kongregációja nem riadt vissza mindezen nehézségektől és tétovázás nélkül tovább haladt a megkezdett fáradalmas pályán.

Az ehhez megkivántató eszközöket, melyeket a kongregacio mindig csak a legszükségesebb és igazán legszerényebb módon vett igénybe, ameddig csak lehetett, jórészt a most már elszegényedett országban szerezték be.

Sajnos, ismert tény, hogy az egész örmény nemzet gazdasági viszonyai az utolsó évtizedben kimondhatatlan mértékben megrosszabbodtak.

Ez igazán könnyörületre indító gazdasági állapotok következtében azonban immár teljesen kimerülnek azok a források, melyekből eddig a mechtáristák kongregációja keleten merített, úgy hogy most már a vallásnak és tudománynak szentelt kétszázéves működés után a szükséges anyagi eszközök hiányában magát az existenciáját veszélyeztetve látja.

Ilyen körülmények közt majdnem lehetetlenné vált, hogy előteremtsük a költségeket, melyeket a szeminarium fenntartása a legszerényebb igények mellett is megkíván, és ezzel az a veszély fenyeget, hogy a szukkreszcenciától, mely a szeminariumban nevelődik, meg leszünk fosztva.

Nemes emberbarátokhoz, akik hajlandók a keresztény katolikus hitet és a tudományt támogatni, jótékony-ságára építeni, Nagyságodhoz is azzal a tisztelő kéréssel folyamodunk, méltóztassék minket szent célunk előmozdításában tevékeny támogatásában részesíteni.

Bizton reméljük, hogy Nagyságod nem engedi segélykiáltásunkat meghallgatatlanul elhangzani, és örök hálaunkról biztosítva Nagyságodat, maradtunk kitünő tisztelettel a mechtárista-kongregáció nevében: Dr. P. Thiro Antal főtitkár, Dr. P. Thorun Tádé, infulás apát, fővikárius és főnök. Bécs, VII./2 Mechitaristengasse 4.

A mellékleten találjuk a mechtáristák kétszázados működésének és eredményeinek áttekintését, a szerzet fejének arcképével. A végén ismét feljajdulás a nyomor és szomorú állapotok miatt, melyek veszélyeztették a rend lételet.

Ugy tudjuk, hogy a szerzet a magyar kormánynál is tett lépéseket a sorsjáték engedélyezése iránt, de természetesen eredménytelenül. Egy sorsjegy ára egy korona; Szamosújvárt föl. Turcsa mechtárista lelkésznel kaphatók. Ajánljuk e felhívást a hazai örménység pártfogó figyelmébe.

E felhívás igen fontos dokumentum és nyomos érv a bécsi szerzetnek Szamosújvárra való átköltözése mellett. Kitűnik abból, hogy a szerzet szűkös anyagi viszonyai miatt nem bírja teljesíteni hivatását, hogy veszélyeztetve van létele.

Hogy lehet ezen gyökeresen és minden időre segíteni? Nem sorsjátékkal. Habár nem lehet kifogás az ellen, hogy ilyen szent cél érdekében az emberbarátok nemeslelkűségéhez folyamodnak, nem látszik stilszerűnek, hogy ilyen nagy ügy a lutri céljaira legyen bízva, a melyek legjobb esetben csak ideig-óráig segíthetnek a bajon.

Itt világgraszoló kulturügyről van szó. Meg kell érteni a kor szózatát, felfogni a történelem szellemét, követni a kulturhistoria folyamatát. Nagy elhatározás, alkotó cselekvés kell ide. Le kell mondani egy tarthatatlan helyzetről, egy megszokott helyről, egy fikcióról, hogy megmentsék az ügyet, hogy megsokszorozzák az erőket, hogy elérjék a kitűzött szent fő célt. És amellet még előmozditsanak fontos mellékcélokat. Megmenthetik a magyar

öröménységet, megszerezhetik a magyar nemzet intenzív rokonszenvét a szerencsétlen örmény nemzet számára, és egyúttal leróhatják ennek háláját a magyar nemzet azon nemeslelkűsége iránt, amely édes hazát adott a századokon át országról-országra üldözött örmény rajnak.

Adják el bécsi palotájukat a vele szomszédos magyar testörségnek, amelynek égető szüksége van rá. Párcellázzák maueri majorukat. Kapnak érte valami 2,600.000 koronát. Hagyjanak templomuk mellett 1—2 lelkészt, a többi pedig jöjjön Szamosújvárra papnevelővel, nyomdával, muzeummal, könyvtárral együtt. Szamosújvárt megkapják a Salamon-templom telkét. Reájuk bizzák az összes örmény intézeteket. A magyar kormány, az erdélyi püspökség felkarolja őket. 400.000 koronáért itt különb palotát építenek, mint a bécsi. 200.000 koronáért olyan birtokot vehetnek, amely ellátja az egész szerzetet az élet minden szükségleteivel. Maradna tisztán két millió korona készpénzök. Ennek kamatait egészben nagy missziójuk céljaira fordíthatják. És emellett számos üdvös mellékcél értenek el.

Mi helyesebb tehát: Bécsben nyomorogni, kitéve a végpusztulásnak? Vagy Szamosújvárt fejedelmileg élni, eddig nem is sejtett mértékben felvirágozni, nagy célokat elérni és örökre biztosítani?

Rabok legyünk vagy szabadok?

Ez a kérdés, válaszokat!

Dr. Papp Gusztáv barátom e füzet élén, tudományos alapra, beható tanulmányokra és reális számításokra támaszkodva, fényes képét rajzolja Szamosújvár jövőjének. E képnek legragyogóbb vonása: az ide költözött mechtáristák!

Szamosújvár, 1907. dec. 15.

Dr. Herrmann Antal.

Jelen füzettel az „Armenia” 21 évi fenállása után mint folyóirat megszűnik s csak mint a szamosújvári Örmény Múzeum Egyesület hivatalos **Évkönyve** fog könyvalakban Temesváry János dr. muzeumi igazgató szerkesztésében megjelenni. Az „Armenia” évkönyvet a múzeum tagjai tagsági díjaik fejében fogják kapni.

